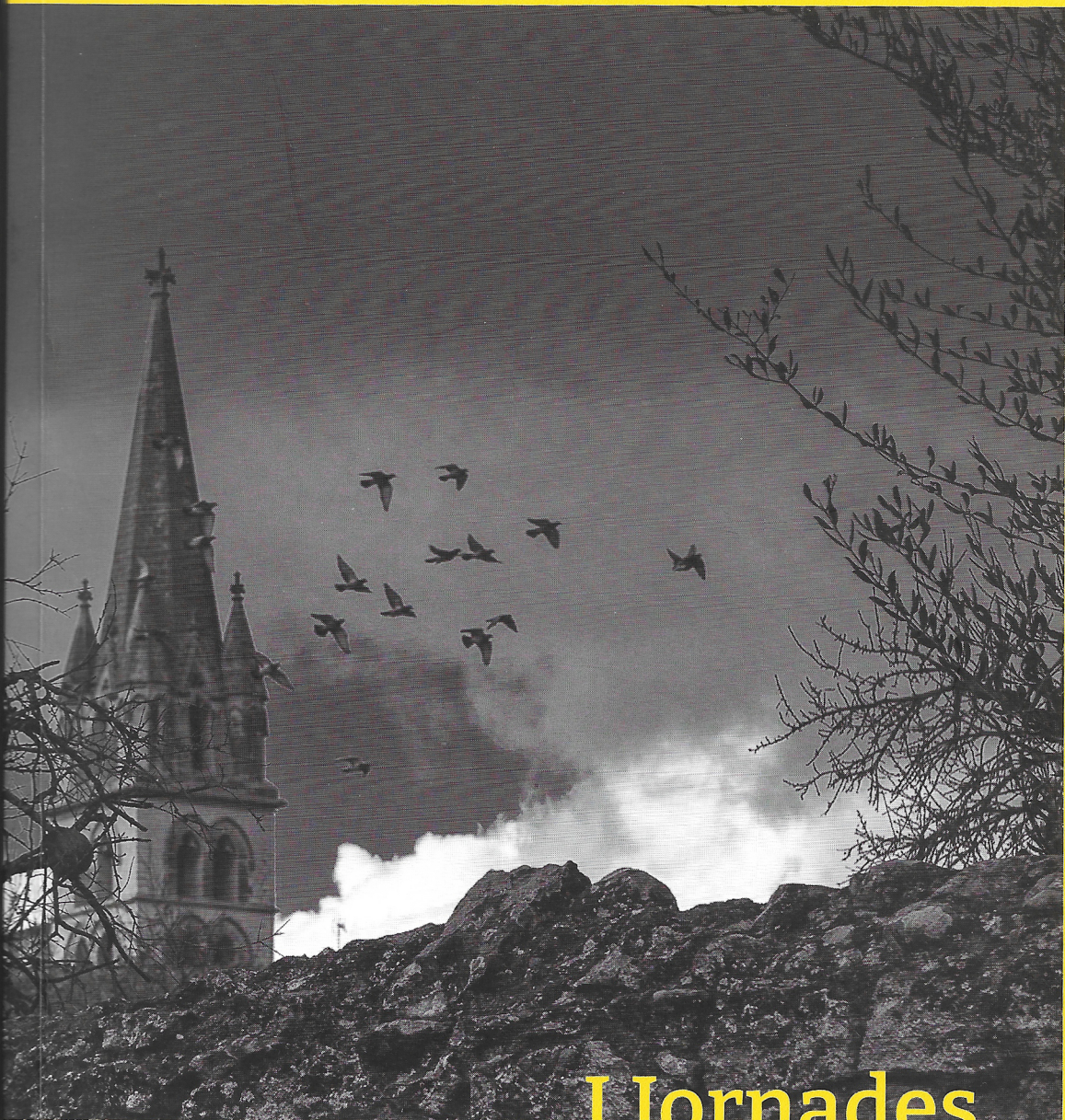

I Jornades
d'Estudis Locals
de Binissalem

I JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BINISSALEM

Fotografia de portada: Joana Artigues i Rebassa

Edita: Obra Cultural Balear

© dels autors, 2024

Organitza: Obra Cultural Balear

Comissió d'organització: Bartomeu Abrines, Caterina Bibiloni, Toni Gomila, Toni Sagarra, Jeroni Salom. (La Comissió organitzadora només es fa responsable de la correcció lingüística i d'estil dels originals. El contingut va a càrrec dels autors.)

Col·labora: Ajuntament de Binissalem, Centre de professorat d'Inca, Institut d'Estudis Baleàrics

Impressió i disseny: Gràfiques Rubines, Binissalem

Dipòsit legal: PM 00118-2024

ISBN: 978-84-09-58475-8

Aquesta obra està sota una llicència de Creative Commons Reconeixement-No comercial-Compartir igual 4.0 Espanya (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.ca>).

I JORNADES D'ESTUDIS LOCALS DE BINISSALEM

16-17 de febrer de 2024
Casal de Cultura Can Gelabert
Binissalem

AJUNTAMENT DE
BINISSALEM
BALEAR

OBRA
CULTURAL
BALEAR
DELEGACIÓ DE BINISSALEM

Centre
de Professorat
Inca

G CONSELLERIA
O TURISME, CULTURA
I ESPORTS
B

institut d'estudis
balearics

Salutació del batle

Els mítics protagonistes d'Homer, amb mans de Llorenç Villalonga, passen per França, per la Seu de Palma i per Binissalem, poble fèrtil de la comarca del Raiguer que guaita la Tramuntana, avui presentam les primeres jornades d'Estudis Locals de Binissalem, amb un grup de persones heterogènies amb formacions diverses, de destacada implicació municipal, per a tractar temes relacionats amb la nostra història, cultura i patrimoni local. Estudis que ens ajudaran a entendre millor el nostre passat i present, el desenvolupament territorial al segle XX, la immigració al segle XX, el feminisme al segle XX, l'evolució de la pronunciació de la 'è' a Binissalem, els mestres d'escola representats, i també l'obra poètica de diferents autors.

Aquests temes i alguns altres seran desenvolupats, per persones interessades en la història, per tal de fer-ne difusió del que succeí en temps no tan llunyans. El coneixement de la història i la difusió que se'n faci, és el llegat que deixam a les noves generacions, nosaltres tenim l'obligació de donar a conèixer aquest patrimoni, perquè tots som responsables de fer-ho extensiu a propis i forans, perquè ells seran els responsables de defensar-ho quan nosaltres desapareguem, si no ho fem, aleshores haurem fracassat, i tot el que hem estat i tot el que hauríem pogut ser simplement desapareixerà, per això vull encoratjar a tots i totes a continuar treballant per a la nostra cultura.

La societat està desitjosa de la recerca de les nostres arrels, conèixer els fets i les circumstàncies dels qui ens han precedit. No debades, el poble de Binissalem es fundà el 1300, són més de set-cents anys d'existència!

Les Primeres Jornades sorgeixen amb l'aval de l'Obra Cultural Balear que enguany ha estat mereixedora de la Medalla d'Or al mèrit en les Belles Arts, pels seus seixanta anys de feina incansable a favor de la llengua i la cultura de les Illes Balears.

Aquests treballs ens serviran per a saber les accions notables fetes en un temps determinat i mitjançant la lectura, ens permetrà donar

a conèixer a una societat diversa, on la interculturalitat i les xarxes, poden debilitar aquest tros de món què som nosaltres. Agafem-ho com una oportunitat i no com una dificultat, perquè tota cosa escrita ens facilita entendre els conceptes i les idees.

Les Jornades són un al·legat a favor de les característiques del poble. Hi haurà escrits sobre l'art -i a Binissalem, n'hi ha d'art!- de la bellesa dels casals, el mite de la vinya i el vi, el paisatge, la terra, el silenci de la pedra... Les investigacions posaran en funcionament la màquina de pensar – i pensar és una bona cosa per a entendre el món, la vida, la política, i ens donarà la possibilitat de ser 'oberts a la cultura i al patrimoni', visionaris i amants de la cultura, dels plaers de la vida, de l'alegria de la festa, de la gastronomia, de la música, perquè, conèixer el poble és estimar-lo, aquestes jornades, ens faran més lliures i conscients.

Joan Víctor Martí
Batle de Binissalem

Índex

La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques de Binissalem 1936-1943 Antoni Aulí Ginard i Joan Pons Julià	9
El silenci de l'exiliat. En el cinquantenari de la mort de Bartomeu Oliver (1893-1972) Gabriel Martí Borràs	31
Els judicis als esclaus de Binissalem en la segona meitat del segle XIV Ivan Mendoza Peña	59
Origen evolució i estat actual del fenomen lingüístic característic de Binissalem Mireia Pol Pons	79
Transformacions territorials a Binissalem (1956-2021) Antoni Pons Esteva	109
L'arribada dels primers immigrants a Binissalem: anàlisi dels padrons (1930-1973) Maria dels Àngels Pujadas Torres	135
La violència contra la dona al terme municipal de Binissalem: segles XIV al XX Eusèbia Rayó Ferrer	161
Joan Josep Amengual i la seva investigació en entomologia: <i>Descripción del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su genero, historia, propagacion, vida y medios de perseguirle</i> Valentí Valenciano López	191
Escriptors binissalemers nascuts entre el segle XVII i el segle XIX Miquel Àngel Vidal Pons	205
Comunicacions d'estudiants de Batxillerat	
Feminisme a Binissalem Francesca Mateu Cedano	237

La depuració del magisteri. Mestres de les escoles públiques de Binissalem 1936-1943

Antoni Aulí Ginard | Mestre de primària

Joan Pons Julià | Mestre jubilat

Resum

La depuració fou un tipus de repressió que va comprometre els funcionaris de l'Estat, inclosos el personal administratiu i subalterns, així com els funcionaris municipals i tots els treballadors relacionats amb institucions o organismes oficials.

En aquesta comunicació farem un breu estudi biogràfic dels mestres i les mestres que exerciren a les escoles públiques de Binissalem entre 1936 i 1943 i explicarem de quina forma els va afectar el procés depurador.

Paraules clau: depuració, magisteri, Binissalem, escoles

Abstract

The purge was a type of repression that involved civil servants, including administrative and subordinate staff, as well as municipal officials and all workers related to official institutions or bodies.

In this essay we will do a brief biographical study of the teachers who worked in public schools in Binissalem between 1936 and 1943 and we will explain how the purging process affected them.

Keywords: purge, teaching, Binissalem, schools

1. Introducció

La depuració fou un tipus de repressió motivada per la Guerra Civil espanyola, que es va estendre a tots els funcionaris de l'Estat inclosos el personal administratiu i subaltern així com els funcionaris municipals i tots els treballadors relacionats amb institucions i organismes oficials. La rebel·lió militar va donar pas immediatament a la depuració franquista o republicana, que de forma progressiva es van aplicar, en el cas que ens interessa, tant als docents en exercici com als alumnes que estudiaven magisteri. Durant els tres anys que va durar la Guerra Civil, i en línia coherent amb la radicalitat ideològica, va tenir lloc una depuració que es justificà amb la idea de comprovar la fidelitat cap a un o altre bàndol.

Respecte als mestres, i en concret a Balears, la depuració franquista fou selectiva entre els mestres de les escoles públiques, i el seu interès majoritari era esporgar del cos els rojos. El concepte *roig* implicava tenir qualsevol actitud, costum o manifestació de simpatia cap a les polítiques republicanes, que es considerava que anaven contra la societat conservadora promoguda per l'Església. En algunes ocasions, el simple fet de pertànyer a un sindicat o d'haver defensat els canvis legislatius dels governs republicans eren causa que es catalogàs el mestre o la mestra de roig o roja.

Les represàlies de tipus professional, com les que varen afectar els docents, foren durant el règim franquista, però sobretot a l'inici, una forma molt eficaç de sancionar els desafectes, de paralitzar els no addictes i, especialment, de premiar els incondicionals mitjançant les places vacants que deixaven els represaliats. Aquestes depuracions polítiques, que afectaren molt especialment l'administració pública, foren un instrument per a la sanció d'idees i conductes contràries al nou règim i també per adequar el perfil ideològic dels funcionaris i treballadors al servei de l'Estat a les directrius que regien la dictadura.

La repressió a la zona feixista (anomenada també *nacional*) va formar part des del primer moment de l'estratègia dissenyada pels sollevats

per aconseguir el poder i per mantenir-s'hi indefinidament. Es pretenia crear un ambient de control polític i ideològic generalitzat, que produís un efecte no sols intimidador, sinó també paralitzant, deixant ben clar que ningú no quedava fora de l'acció repressora de l'Estat. A les zones ràpidament dominades pels sollevats es va instal·lar un règim de terror indiscriminat per evitar que el bàndol republicà pogués organitzar-hi la seva resistència. En aquestes zones, la Falange va assolir, amb el vistiplau dels militars, la responsabilitat de dur a la pràctica les consignes franquistes.

El procés de depuració va ser legalment establert amb la publicació del Decret de 8 de novembre de 1936.¹ Anteriorment, la purga fou realitzada per les autoritats acadèmiques de cada districte universitari, seguint les directrius de les autoritats militar i civil de cada província, decidida pels estaments militars i subjecta a la legislació castrense d'urgència. Posteriorment, quan es va constituir el Ministeri d'Educació Nacional, la depuració es va regular per lleis i normes establertes com a desenvolupament del Decret 108, que en els seus articles tres i quatre estableix el següent:

Artículo tercero:

Los funcionarios públicos y los de empresas subvencionadas por el Estado, la provincia o el municipio, o concesionarias de servicios públicos, podrán ser corregidos, suspendidos y destituidos de los cargos que desempeñen, cuando aconsejen tales medidas sus actuaciones antipatrióticas o contrarias al movimiento nacional.

Artículo cuarto:

Las correcciones y suspensiones a que se refiere el artículo anterior, serán acordadas por los jefes del centro en que preste sus servicios el funcionario, y en su defecto, por el superior jerárquico del corregido, y aquellos, en su caso, previa la formulación del oportuno expediente, propondrán la destitución a la autoridad, empresa o corporación a quién correspondiera hacer el nombramiento.²

¹ Es tracta d'un decret publicat en el BOE, creat precisament pels sollevats; paral·lelament també es publicava la Gaceta de Madrid: Diario Oficial de la República (fins al 8 de novembre precisament) i la Gazeta de la República (des del 10 de novembre i fins al final de la guerra). Concretament es tracta del Decreto núm. 66. Disponiendo se lleve a cabo una revisión total en el personal de Instrucción Pública, por medio de las Comisiones que se crean. En el mateix BOE ja es publica una ordre organitzant aquestes comissions, a petició de la Comisión de Cultura y Enseñanza, signada pel seu president, Fidel Dávila.

² Decreto 108. Declarando fuera de la Ley a los partidos o agrupaciones políticas que desde la convo-

D'aquesta forma el control de la depuració passà de mans militars a convertir-se en una competència del Ministeri d'Educació Nacional, que gradualment va anar establint una sèrie d'organismes estatals creats específicament per gestionar l'immens volum de treball administratiu que la depuració ocasionava. Entre els organismes estatals més importants hi havia les comissions depuradores provincials, formades per funcionaris ja depurats.

Mallorca i Eivissa sofriren la depuració franquista, i Menorca una doble depuració, primer republicana i després franquista. A Menorca, als inicis del conflicte armat, el Govern de Manuel Azaña va decretar el cessament de tots els empleats que haguessin tingut relació amb el moviment de subversió o que fossin enemics declarats de la República. En caure Menorca en mans de les tropes franquistes, ben igual que a la resta d'illes, van ser els sollevats qui iniciaren la seva investigació sobre la moral, la conducta i les opcions polítiques dels mestres i les mestres d'escola. Així mateix, com a primera mesura varen cessar tots els funcionaris, els quals havien de signar la seva adhesió incondicional al Movimiento Nacional per recuperar la seva situació laboral. Aquesta mesura també afectà els centres privats per evitar que el personal docent separat de l'ensenyament oficial pogués ser-hi admès.

A Mallorca es produïren dos processos de depuració franquista. El primer es va donar entre setembre de 1936 i març de 1937. A causa que el juliol de 1936 molts de mestres es trobaven de vacances, a l'hora de començar el curs escolar, amb el conflicte armat estès a molts de racons de la geografia peninsular, hi havia escoles sense mestre. L'inspector Joan Capó i Valls de Padrinas va rebre la missió d'organitzar tot el sistema educatiu segons les necessitats del nou règim franquista. D'aquesta manera, dia 19 de setembre de 1936 es va establir un tribunal que havia d'examinar les fitxes dels mestres nacionals i altre personal de tots els centres educatius de les illes Balears. Aquest

catoria de las elecciones celebradas el 16 de febrero último han integrado el llamado Frente Popular, señalándose las medidas y sanciones que habrán de adoptarse tanto sobre aquéllas como sobre los funcionarios públicos y los de empresas subvencionadas por el Estado (Boletín Oficial de la Junta de Defensa Nacional de España, núm. 22, 16/09/1936).

tribunal estava format per D. Mateu Torres Bestard, D. Antoni Nicolau i D. Alfred Llompart. Cada un dels mestres rebia les fitxes, que s'havia d'encarregar de tornar emplenades amb els informes del capellà, del batlle i del comandant de la guàrdia civil, tots ells veïns del poble o ciutat on estava ubicada l'escola. A més, hi havia una quarta fitxa que emplenava el mestre, en la qual declarava que no havia estat simpatitzant de cap partit polític del Front Popular³ ni tampoc afiliat al sindicat ABTE.⁴ Aquestes fitxes eren examinades posteriorment pel tribunal, que determinava la idoneïtat de les persones per regentar les escoles a què estaven adscrites.

Aquesta mesura, com hem dit abans, afectà també els titulars de les escoles privades. A Eivissa es creà un tribunal semblant a l'anterior. Segons dades del Dr. Jaume Serra i Barceló (comunicació personal), en aquest primer procés, a Mallorca i les illes Pitiüses foren declarats no aptes més del 25% dels docents depurats.

El segon tribunal depurador va funcionar des de març de 1937 fins el desembre de 1943, tot i que els seus efectes van durar fins els anys setanta. Estava format per D. Bartomeu Bosch (president del tribunal, capellà i catedràtic de llatí), D. Lluís M. Mestras (inspector en cap d'educació), D. Josep Ramis de Ayreflor (president de la Asociación Católica de Padres de Familia), D. Rafel de Ysasi Ransome (coronell d'artilleria retirat) i D. Gabriel Morell Font (com a persona de reconeguda solvència moral). Aquest procés va ser molt més contundent que el primer, ja que va formular en molts de casos acusacions genèriques i vagues que feien que els interessats ignorassin qui i de què se'ls acusava. La Comissió Depuradora del Personal de Magisteri de Balears havia de rebre en el termini de vuit dies un informe en el qual constassin la conducta professional del mestre, la conducta religiosa, la conducta social i particular, si va formar part d'alguna associació secreta, les actuacions polítiques amb indicació del partit o partits polítics amb què simpatitzava o havia militat, si l'ensenyament que impartia estava relacionat amb les idees del Front Popular

3 Coalició electoral espanyola creada el gener de 1936 pels principals partits polítics d'esquerra; guanyadora de les darreres eleccions democràtiques durant la Segona República Espanyola (06/02/1936).

4 Associació Balear de Treballadors de l'Ensenyament. Secció sindical de la UGT.

o d'associacions secretes i si havia simpatitzat amb partits nacionalistes. Aquesta vegada no eren els mestres i les mestres qui redactaven els informes, sinó que el tribunal mateix ho feia d'ofici. Tota la documentació (també la del primer procés), s'enviava a Burgos, seu del Tribunal Depurador Nacional.

La Comissió Depuradora Provincial va revisar més de 500 expedients i el nombre de mestres sancionats va passar a ser del 35%. Molts dels quals, homes i dones, foren castigats en el terreny personal.

Les decisions del Tribunal Depurador Nacional (a vegades a proposta del balear i d'altres no) eren:⁵

1. Sense sanció.
2. Trasllat a un altre destí, que podia ser dins la mateixa o a una altra província.
3. Jubilació anticipada.
4. Inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança.
5. Suspensió de feina i sou per un o més períodes.
6. Separació definitiva del servei.

La Comissió Especial Dictaminadora es va crear per Ordre ministerial del 19 de març de 1939 amb la funció d'examinar i resoldre els expedients incoats per les comissions depuradores provincials i va romandre activa fins el 30 de gener de 1942, moment en què es va considerar que ja s'havien resolt tots els expedients de depuració.

A més a més es revisaren els noms que totes les escoles de l'Estat tenien abans del 18 de juliol de 1936. Aquesta tasca fou realitzada pels ajuntaments per tal d'adequar els noms als principis ideològics de la *nueva España liberada*. Els canvis de nom estaven destinats a perpetuar la memòria dels herois del Movimiento Nacional. Al BOE del 22 d'octubre de 1938, i signat pel cap del Servei Nacional de Primer

⁵ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Leonard Muntaner. Expedients de depuració. Documentació general.

Ensenyament, apareix l'ordre que regulava aquesta disposició, en la qual figura el següent paràgraf:⁶

Para esta denominación se tendrán en cuenta las siguientes normas:

- a). Figuras representativas de nuestro Movimiento nacional
- b). Hombres ilustres por su valor y significación nacional
- c). Héroe de nuestra Cruzada
- d). Maestros muertos en campaña o asesinados por los rojos
- f). Personalidades altruistas con el orden docente.

2. Mestres de les escoles públiques de Binissalem

Quan esclatà la Guerra Civil, a Binissalem hi havia una escola graduada de nins on exercien els mestres Josep Sastre Ferrer (director), Miquel Binimelis Pons, Antoni Mir Perelló i Bartomeu Pujol Bennàssar, i també una escola unitària de nines amb la mestra Caterina Cunill Palmer al capdavant.

2.1. Escola graduada de nins de Binissalem

Creada per Ordre ministerial de 31 de desembre de 1931, a partir de dues escoles unitàries de nins i la creació de dues seccions més.⁷

2.1.1. Mestres que exercien al centre dia 18 de juliol de 1936

Josep Sastre Ferrer (direcció). Nascut a Selva dia 31 de maig de 1897. Mestre de primer ensenyament des del 18 de juliol de 1923. El seu primer destí com a mestre interí va ser a l'escola eivissenca de Sant Antoni Abad entre setembre de 1924 i abril de 1925. Després de fer oposicions, arribà a l'escola de Sant Miquel (Sant Joan Baptista), també d'Eivissa. Per concurs de trasllat va passar a l'escola unitària de nins de Galilea, on va fer feina del 19 d'agost de 1926 al 28 d'agost de 1933.

⁶ Orden del Ministerio de Educación Nacional. Boletín Oficial del Estado, núm. 114, de 22/10/1938, p. 1934.

⁷ Ordre ministerial de 31 de desembre de 1931. Gaceta de Madrid, núm. 7 de 07/01/1932, p. 202.

Dia 29 d'agost de 1933 fou nomenat mestre propietari i director provisional de la graduada de nins de Binissalem. El 21 de novembre de 1934 fou nomenat director del Camp de Demostració Agrícola, annex a l'escola graduada, i, set dies després, l'inspector Fernando Leal⁸ el nomenà director propietari del centre educatiu.

Des dels inicis de la guerra va ingressar a l'exèrcit sollevant com a sergent. Tant al primer tribunal depurador com al segon va rebre excel·lents informes i per tant fou depurat sense sanció. Destaca l'informe del pare de família, signat el 25 de novembre de 1937, en el qual, a més a més de destacar el seu esperit patriòtic, declara que:

ha puesto siempre en su misión todo el celo de que es capaz un maestro con verdadera vocación, sacrificando muchas veces sus intereses particulares y su legítimo descanso después de la obligada tarea diaria y hasta el descanso de vacaciones para conseguir ver resuelto el problema de la educación y enseñanza de nuestros hijos, lo que ha conseguido completamente, mereciendo de todos los padres y del pueblo en general el más caluroso aplauso y la más sincera gratitud, por el afán y el celo desplegado y que despliega constantemente en beneficio de nuestros hijos [...]

es un padre de familia entregado completamente a su hogar procurando trabajar sin descanso para formar de sus hijos verdaderos hombres religiosos y amantes de la Patria. [...]

presidió la Congregación Mariana, dedicándose por completo al apostolado de la moral cristiana, tomando parte en mítines por los pueblos de la isla contra la blasfemia.⁹

El 8 de març de 1938, el Tribunal Depurador Provincial va decidir per unanimitat no presentar cap càrrec contra ell, com no podia ser d'altra forma. I per Ordre ministerial de 29 de juliol de 1941 fou confirmat en el càrrec.

El 22 d'octubre de 1942, malalt de tuberculosi, va rebre un ofici signat per l'inspector en cap en el qual se li indicava la necessitat de rebre

⁸ Fou un mestre d'escola i inspector d'ensenyament primari, assassinat per una colla de falangistes el 27 d'agost de 1936 al punt quilomètric 12 de la carretera de Sóller.

⁹ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Leonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Josep Sastre Ferrer.

un reconeixement mèdic al Dispensari Oficial Antituberculós. El 23 de gener de 1943 es va signar un informe en què els tres metges designats per inspeccionar-ne la salut consideraven que no era convenient que continuàs exercint com a docent.

No va tornar a l'escola i el 21 de febrer de 1945 va morir a causa de la seva malaltia. Estava a punt de complir 48 anys.

Miquel Binimelis Pons (secció primera). Nascut a Binissalem dia 22 de gener de 1865. Mestre elemental de primer ensenyament des del 30 de març de 1885. Va ser mestre interí de les escoles unitàries de Binissalem i Sant Climent (Maó). En aquesta darrera va obtenir la plaça en propietat, per concurs d'interins, l'any 1919. No es va moure del centre fins el 6 d'octubre de 1934, quan va tornar al seu poble, a la secció primera de la graduada de nins.

El mes de desembre de 1934 va remetre un informe mèdic al director general de Primer Ensenyament en el qual el declaraven apte per seguir exercint com a mestre. Ho feia perquè el gener de 1935 complia l'edat reglamentària de jubilació i volia arribar als vint anys de servei com a propietari i així poder cobrar el sou màxim.

Depurat sense sanció amb bons informes. Destaca el del pare de família, amb data de 25 de novembre de 1937, que informava sobre la conducta del mestre:

El Sr. Binimelis ha tenido una conducta profesional muy buena, procurando estar siempre atento al cumplimiento del deber y hacer lo posible para que sus alumnos progresen en su educación, por lo que los padres están satisfechos de su labor. [...]

La conducta religiosa ha sido siempre inmejorable, asistiendo con preferencia a los actos religiosos, siendo socio de la Adoración Nocturna y presidente de la Acción Católica. [...]

Su conducta particular ha sido también inmejorable, siendo un modelo de padre de familia muy amante de su hogar y en su trato social muy afable y atento. [...]

La enseñanza la orientó siempre en sentido Católico y no ha sido influenciada nunca por las ideas disolventes del “frente popular” ni de ninguna Asociación secreta.¹⁰

Es jubilà el 15 de setembre de 1938 amb més de 73 anys d'edat.

Antoni Mir Perelló (secció segona). Nascut a Marratxí dia 7 de maig de 1907. Mestre de primer ensenyament des del 12 de juliol de 1927. El seu primer destí laboral fou a l'escola d'Eivissa número 1, de la qual va prendre possessió com a interí dia 17 de setembre de 1927. Posteriorment va passar per les escoles de Sant Carles (Eivissa), Pont d'Inca, Villa-Carlos (actualment es Castell, Menorca), Santa Margalida, Lluçmajor i Puigpunyent. Arribà a la graduada de nins de Binissalem dia 12 de novembre de 1934. El primer d'octubre de 1936, per ordre del governador civil, se'l va suspendre de feina i sou.

El 6 de juny de 1937 el Tribunal Depurador Provincial acordà per unanimitat proposar la seva separació definitiva del servei. Però el Tribunal Depurador Nacional va reduir la sanció i, per Ordre ministerial del 27 de juliol de 1940, es va resoldre el seu expedient de depuració amb la sanció de trasllat fora de la província, prohibició de sol·licitar vacants en cinc anys i inhabilitació per a càrrecs directius i de confiança en institucions culturals i d'ensenyament.

Tot i això, segons consta al llibre de nòmines,¹¹ del 20 de setembre de 1940 al 5 d'abril de 1941 fou rehabilitat i va tornar a la seva plaça de la graduada. Però el 20 de març de 1941, per ordre de la Direcció General de Ensenyament Primari, fou traslladat a l'escola unitària de nins núm. 2 de Camporrobles (València) i va prendre possessió de la plaça dia 14 d'abril de 1941. Ja a València, dia 19 de gener de 1942 li van concedir una llicència per malaltia a causa d'una litiasi amb còlics hepàtics. Va seguir demanant llicències fins dia 19 de febrer de 1944. Durant tot aquest temps figura amb domicili al carrer dels Hostalets de Palma. Finalment, dia 30 de setembre de 1946, se li va

¹⁰ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Miquel Binimelis Pons.

¹¹ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Secció Administrativa. Personal. Llibre escolars i mestres 1931-1960.

concedir trasllat a l'escola de Vilafranca, i va prendre'n dia 1 d'octubre de 1946, és a dir, deu anys després d'haver estat suspès de feina i sou.

Va romandre a Vilafranca fins dia 31 d'agost de 1959, data en la qual va cessar per anar a l'escola Creu Vermella de Son Ferriol (Palma) per concurs general de trasllats. Tot i això, continuava demanant llicències, perquè no estava restablert de la seva malaltia, que arrossegava des de feia tants d'anys. Dia 16 de maig de 1960 se li va diagnosticar, a més a més, una cardiopatia que li va causar la mort dia 17 de juny de 1960. Aquest podria ser perfectament el cas d'un mestre que mai no es va recuperar de les penalitats a les quals l'havien sotmès.

Bartomeu Pujol Bennàssar (secció tercera). Nascut a Inca el 20 de març de 1883. Mestre elemental de primer ensenyament des del 10 d'agost de 1912. Va ser mestre interí de les escoles de Moscarí, Artà (en tres ocasions), Felanitx, Petra, Biniamar i Alaior. El dia 21 de desembre de 1920 obtingué plaça en propietat a l'escola de Sofuentes (Saragossa), on va exercir fins al mes de setembre de 1925. Posteriorment va ser mestre propietari a les escoles de Costa de Son Vidal, graduada de nins de Santanyí i Moscarí.

Dia 1 d'octubre de 1934 va arribar com a mestre propietari a la secció tercera de la graduada de nins de Binissalem. L'1 d'octubre de 1936, per Ordre governativa, fou destinat a una escola d'Inca, el seu municipi natal, on va fer feina fins el 14 de setembre de 1937, quan tornà a Binissalem. Va ser mestre de la graduada fins el 27 de juliol de 1944 quan va morir als 61 anys.

El 8 de març de 1938, el Tribunal Depurador Provincial havia decidit no formular cap càrrec contra ell i, per tant, fou depurat sense sanció.

2.1.2. Altres mestres que també van exercir a la graduada de nins de Binissalem

Rafel Llobera Morro. Nascut a Inca dia 26 de juliol de 1910. Mestre de primer ensenyament a partir del 15 de juliol de 1935. Va ser mestre

interí de la graduada de nins de Santa Margalida entre desembre de 1936 i març de 1937. Posteriorment fou mestre propietari provisional a les escoles graduades de Campos, entre juliol de 1940 i febrer de 1941, i de Lluçmajor, de l'1 de març de 1941 al 26 d'octubre de 1942.

El 27 d'octubre de 1942 arribà a la graduada de Binissalem com a substitut del mestre Josep Sastre Ferrer, que estava de baixa per malaltia. Va exercir al centre fins el 31 de desembre de 1943. L'endemà passà a la graduada de Pere Garau de Palma, posteriorment anomenada Jafudà Cresques, on es va jubilar el dia que complia 70 anys, el 26 de juliol de 1980.

No el va afectar el procés de depuració.

Rafel Llabrés Fiol. Nascut a Inca dia 9 de maig de 1911. Mestre de primer ensenyament des del 14 de gener de 1933 i batxiller elemental. Va ser mestre interí a les escoles següents: graduada de nins d'Inca i unitària de nins d'es Llobards. El 26 de setembre de 1938 prengué possessió com a mestre de la secció primera de la graduada de nins de Binissalem substituint el mestre jubilat Miquel Binimelis Pons. Dia 17 de desembre de 1938 fou declarat apte i sense cap sanció per la Comissió Depuradora Provincial. Dia 22 de setembre de 1940 va cessar en el càrrec.

Després d'un temps sense plaça va tornar a la graduada dia 1 de maig de 1941 fins el 30 de juny de 1942, quan va passar a la graduada de nins núm. 2 de Maó.

No el va afectar el procés de depuració.

Joan Cañellas Ferrer. Nascut a Andratx dia 20 de setembre de 1914. Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. El seu primer destí va ser a la graduada de nins d'Andratx entre juliol de 1941 i juny de 1942. Dia 1 de juliol de 1942 va substituir el mestre Rafel Llabrés i continuà al centre fins el 31 de desembre de 1943. L'endemà passà, com a propietari definitiu, a la graduada de Sineu, on va fer feina fins el 28 de juny de 1944 quan va morir.

No l'afectà el procés de depuració.

Guillem Martí Coll. Nascut a Binissalem dia 23 d'agost de 1906. Mestre de primer ensenyament des del 4 d'octubre de 1930. El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola de nins de Mancor de la Vall, on va prendre possessió, com a mestre interí, dia 1 d'abril de 1930 i en la qual va romandre fins dia 1 de febrer de 1931, quan va cessar per anar a la graduada de nins de Binissalem. Va ser mestre interí d'aquesta escola de Binissalem del 15 de setembre de 1931 fins el 5 d'octubre de 1934, data en la qual va passar a l'escola de Muro. Després de fer feina a l'escola unitària de nins de Biniamar, el primer d'octubre de 1936 fou traslladat, per Ordre governativa, a la graduada de nins de Binissalem, on va romandre fins dia 14 de setembre de 1937 quan es va reincorporar a l'escola de Biniamar.

El 8 de febrer de 1938, el Tribunal Depurador Provincial va acordar per unanimitat no presentar cap càrrec contra ell i per tant fou depurat sense sanció, amb bons informes.

Dia 26 de novembre de 1938 va ser cridat a files i deixà temporalment la seva plaça. Reincorporat més endavant a l'escola unitària de Biniamar, va fer feina al centre fins el 31 d'agost de 1951, quan va tornar a la graduada de nins de Binissalem, on va romandre fins el 13 de setembre de 1975, quan va cessar per jubilació voluntària.

Antoni Salleras Oliver. Nascut a Palma dia 17 de juliol de 1892. Mestre de primer ensenyament des del 21 de març de 1928. El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola unitària de nins de Binissalem entre dia 1 de setembre de 1921 i dia 31 d'agost de 1922. Posteriorment va passar per les escoles de Santa Eugènia, Búger i sa Indioteria. Dia 1 d'octubre de 1936, essent mestre titular d'aquesta escola unitària, fou desplaçat per ocupar una secció de la graduada de llevant de Palma. Tots els informes reflectits a les fitxes del primer tribunal depurador eren bons i, a més a més, el mestre mateix havia declarat que no havia pertangut a l'Associació de Treballadors de l'Ensenyament ni tampoc havia figurat com a membre de cap partit polític del Front Popular.

El 21 d'abril de 1937, a proposta de l'inspector Lluís Maria Mestras, s'acordà enviar-li un plec de càrrecs on se l'acusava de ser membre de la Junta Directiva de l'Associació Provincial de Mestres de Balears,

adherida a la Asociación Nacional del Magisterio, que segons ells era simpatitzant d'algun dels elements del Front Popular com Marcelino Domingo. També li imputaven el fet d'haver contribuït a la difusió i sosteniment de la revista *El Magisterio Nacional*, catalogada com a simpatitzant del Front Popular.

Dia 10 de maig de 1937, el mestre enviava el plec de descàrrecs al tribunal. En aquest document es defensava de les acusacions amb aquests arguments:

efectivamente el que suscribe fue directivo de la disuelta Asociación provincial de Maestros de Baleares; que efectivamente esta estuvo adherida a la Asociación Nacional del Magisterio primario desde 1926; que entiende no puede considerarse a la Nacional, como tal entidad, simpatizante con política alguna determinada porque su Reglamento, en el art. tercero, le veda todo exclusivismo en materia político-social. Per se, no es ni puede ser la Nacional, tendenciosa en ningún sentido. [...] Ahora bien, en el hipotético de que algunos dirigentes de la Nacional hubiesen sentido o manifestado simpatías políticas o sociales para con los elementos del frente popular o más singularmente para con Marcelino Domingo, es cosa que aquellos harían, no como tales directivos porque se lo prohíbe el reglamento, sino por su cuenta y razón y por tanto, sin que en justicia pueda achacarse responsabilidad al que suscribe, quien, y ello seguramente consta a esa Comisión, pues es cosa conocida de toda Mallorca, se distinguió siempre por su significación derechista. [...]

Al apartado segundo respondo: que la Asociación provincial de Maestros de Baleares no ha suscrito jamás acción alguna. La Asociación provincial, era primero recaudador de la cuota reglamentaria de los adheridos a la Nacional, cuota que daba derecho a recibir el periódico profesional órgano de la misma.¹²

El 22 de juny següent, la Comissió Depuradora va decidir demanar informes sobre el mestre.

Cal destacar l'informe negatiu presentat pel comandant de la Guàrdia Civil de Palma a la Comissió Depuradora Provincial amb data 3 de juliol de 1937, en què s'informava del mestre amb les paraules següents:

¹² Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Antoni Salleras Oliver.

[...] muy abandonado debido a que muchos días no daba clase diurna porque se ausentaba de la localidad precisamente a las horas reglamentarias, dejando al cuidado de la Escuela a un ayudante, según él decía. [...]

Por lo que respecta a la clase nocturna tuvieron que denunciar los vecinos de aquel suburbio, en varias ocasiones, a las autoridades correspondientes, que el maestro Señor Salleras no solo dejaba de darla, sino que tampoco abría la escuela.¹³

També se l'acusava de ser amic personal de Joan Capó i Valls de Padriñas, que havia estat inspector en cap durant el primer procés de depuració. Segons l'informe, aquest fet l'hauria afavorit en el trasllat de l'escola de sa Indioteria a la graduada de llevant on exercia.

Dia 15 de setembre de 1937 es va reincorporar a la seva escola de sa Indioteria. Un mes després, el 18 d'octubre, a causa de la clausura de l'escola, es va veure desplaçat amb caràcter provisional a la graduada de nins de Binissalem, on va exercir del 19 d'octubre de 1937 al 31 de gener de 1938, quan recuperà la seva plaça com a mestre de l'escola de sa Indioteria de Palma.

El 31 de març de 1938 la Comissió Depuradora Provincial va acordar per unanimitat no proposar cap sanció per a aquest mestre. Per tant fou depurat sense sanció.

Maria Dolors Oliver Mas. Nascuda a Manacor dia 11 de novembre de 1878. Mestra de primer ensenyament elemental des del 16 de setembre de 1899. El seu primer destí com a mestra va ser a la graduada de nines d'Inca, en la qual va prendre possessió, com a interina, d'una de les seccions, dia 14 de gener de 1932. Posteriorment va passar a l'escola de Binibona i, més tard, l'1 d'octubre de 1936, fou desplaçada a la de Caimari per Ordre governativa. Dia 1 de febrer de 1938 va prendre possessió, per instància, d'una secció de la graduada de nins de Binissalem, on va romandre fins dia 31 de gener de 1939. Aquest és un dels casos d'una mestra que ocupava una secció que no era de pàrvuls a una graduada de nins. El 8 de març de 1938, la Comissió Depurado-

¹³ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració del mestre Antoni Salleras Oliver.

ra Provincial havia aprovat no formular cap càrrec contra ella i, per tant, fou depurada sense sanció.

Joana Vidal Jofre. Nascuda a Santanyí dia 25 de gener de 1906. Mestra de primer ensenyament elemental. El seu primer destí com a mestra va ser a Fornells, on va prendre possessió de la seva plaça com a interina dia 18 de febrer de 1935. Hi va romandre fins el 31 d'agost de 1936. Posteriorment va passar a la secció de pàrvuls de la graduada de nins de Santanyí, on va prendre possessió de la seva plaça, com a interina, dia 1 de desembre del mateix any i va exercir a l'escola fins el 18 d'octubre de 1937. Dia 15 de febrer de 1939 va prendre possessió d'una secció de la graduada de nins de Binissalem, on va romandre fins dia 30 de maig de 1939. També ocupà una plaça de mestre a causa del conflicte armat que suposava un dèficit d'homes al magisteri. Posteriorment va passar per les escoles de San Cristòfol (es Mercadal) i es Viver (Palma). Depurada sense sanció.

Josep Pastor Coll. Nascut a Santa Eugènia dia 30 de juny de 1901. Mestre de primer ensenyament des del 2 de desembre de 1929. Pèrit mercantil. El seu primer destí com a mestre va ser a Ventosa de San Pedro (Sòria) on va prendre possessió de la seva plaça dia 17 de setembre de 1927 i en la qual va romandre fins dia 30 d'abril de 1929. Posteriorment va passar per les escoles de Vilafranca de Bonany i sa Pobla. Per Decret del governador de la província, amb data de 5 de novembre de 1936, fou suspès de feina i sou amb efectes retroactius des del 17 d'octubre del mateix any. Se l'acusava de ser simpatitzant de partits polítics del Front Popular i subscriptor del diari *La Vanguardia*. Tot i això, els informes del cap de milícies, de l'inspector de sanitat i del jutge municipal de sa Pobla eren positius i molt bons. Així mateix, un grup de pares i el mestre Josep Cal·lés, també de sa Pobla, el consideraven un mestre exemplar.

Per ordre de la Comissió Depuradora de Balears se li aixecà la sanció el 6 de novembre de 1937, sense destinació perquè figurava com a excedent forçós per estar mobilitzat, ja que feia el servei militar. El 14 de desembre es va resoldre el seu expedient de depuració i va quedar de nou en el seu càrrec, però inhabilitat per a càrrecs directius i de confiança i traslladat dintre de la província. Dia 14 de desembre de 1937

va prendre possessió, com a propietari provisional, de la graduada de Binissalem, on va exercir fins el 9 de gener de 1942, data en la qual fou reintegrat a la seva plaça en propietat de la graduada de sa Pobla. Abans, dia 24 de desembre de 1941 va rebre la resolució definitiva de la seva sanció en la qual es confirmava la seva plaça. Al seu expedient, amb data de 16 de juny de 1942, figura com a depurat sense sanció. Els seus darrers deu anys com a mestre van ser un seguit de llicències per malaltia, que van començar amb una anèmia lleu, la qual es va anar agreujant fins convertir-se en una hemorràgia subaracnoidal que acabà amb la seva vida, als 60 anys, dia 6 de novembre de 1961.

Francesc Ferrer Pérez. Nascut a Inca dia 17 de maig de 1917. Mestre de primer ensenyament i batxiller universitari. Es va presentar voluntari al regiment d'infanteria el 3 de novembre de 1933 i va participar, durant la Guerra Civil, en diferents campanyes militars enquadrat a la segona línia de Falange, per la qual cosa va ser condecorat amb diverses medalles i creus al mèrit militar fins que es va llicenciar definitivament el 10 de juny de 1943. Al seu expedient figura com a primer destí professional de mestre excombatent l'escola de Binissalem, entre dia 21 de gener de 1942 i dia 8 de febrer de 1942, però realment dubtem que mai es fes càrrec de l'escola. Posteriorment va ser inscrit a les escoles de Maó, Palamós i Girona. Depurat sense sanció.

Marià Torri Llobet. Nascut a Eivissa dia 22 de juny de 1903. Mestre de primer ensenyament des del 26 de novembre de 1928. També tenia el títol de batxiller. El seu primer destí com a mestre va ser a l'escola de Santa Gertrudis (Santa Eulàlia) de la qual va prendre possessió per instància dia 30 de setembre de 1933 i en la qual va romandre fins dia 11 de novembre de 1934. Posteriorment va passar per les escoles de Maó, Montuïri i Sant Jordi (Sant Josep d'Eivissa). Essent mestre d'aquesta localitat, dia 1 d'octubre de 1936 se'l va suspendre de feina i sou fins dia 15 d'abril de 1937. Resolt el seu expedient, dia 13 d'octubre de 1937 va ser desplaçat a una secció de la graduada de Manacor.

Dia 11 de gener de 1938, la Comissió Depuradora Provincial va decidir, per unanimitat, no presentar cap càrrec contra ell. Depurat sense sanció.

Quan va tornar el mestre titular a la graduada de Manacor, fou destinat a la graduada de nins de Binissalem. Va prendre possessió de la seva plaça dia 9 de febrer de 1942 i romangué a l'escola fins dia 31 de desembre de 1943. Posteriorment passà a l'escola de La Savina (Formentera).

Gabriel Garau Alemany. Nascut a Palma el 22 de setembre de 1903. Mestre de primer ensenyament des del 19 de febrer de 1927. Va exercir com a interí a la graduada de nins de Felanitx entre 1927 i 1930 i a la unitària de nins de Moscari entre novembre de 1934 i setembre de 1936.

Dia 1 d'octubre de 1936, per Ordre governativa, prengué possessió d'una secció de la graduada de nins de Binissalem, on va ocupar la plaça del mestre Bartomeu Pujol Bennàssar. Va exercir a l'escola fins el 14 de setembre de 1937 quan va ser reintegrat el mestre propietari. L'endemà va tornar a l'escola unitària de nins de Moscari, on va seguir fins el mes d'agost de 1951. Posteriorment va ser mestre de les escoles de Bunyola i Son Sardina, on es va jubilar l'any 1973, quan va complir els 70 anys.

Depurat sense sanció. El 8 de març de 1938 la Comissió Depuradora Provincial havia decidit no formular cap càrrec contra ell.

També va exercir a l'escola **Jaume Martí Lladó** com a mestre en pràctiques. Nascut a Binissalem dia 7 d'octubre de 1916 va obtenir el títol de mestre de primer ensenyament l'any 1943. Del 2 de febrer de 1942 a l'11 de gener de 1943 va fer les pràctiques a la graduada de nins de Binissalem.

Més endavant es llicenciaria en dret, encara que va seguir fent de mestre. Tot i això no va tornar a la graduada de Binissalem.

2.2. Escola unitària de nines de Binissalem

2.2.1. Mestres que exercien al centre dia 18 de juliol de 1936

Caterina Cunill Palmer. Nascuda a Palma dia 2 d'abril de 1914. Mestra de primer ensenyament des del 17 de juliol de 1933. El seu primer destí com a mestra interina va ser a l'escola de Sant Mateu (Eivissa), on va exercir entre el 22 de febrer i el 30 de setembre de 1934. Després d'un temps sense plaça, el 16 d'octubre de 1935 prengué possessió com a mestra interina de l'escola unitària de nines de Binissalem. El 15 de maig de 1936 fou declarada propietària provisional de la mateixa escola com a *cursillista*.¹⁴

Fou declarada apta als dos processos de depuració. Els informes presentats eren tots molt favorables. Destaca el del pare de família, amb data 25 de novembre de 1937, on declarava entre d'altres aspectes que:

a pesar de ser interina ha sido cumplidora y constante en su tarea diaria. [...]

es marcadamente católica, viéndola con frecuencia en las funciones religiosas y sobretodo los domingos y fiestas de precepto no deja de cumplir con la obligación de ir a Misa. [...]

su enseñanza ha sido orientada en buen sentido y nunca informada por el Frente Popular ni asociación secreta.¹⁵

Va ser mestra de Binissalem fins dia 15 de maig de 1941, quan obtingué plaça a l'escola de pàrvuls núm. 1 de Palma per dret de consort.¹⁶ Aquest mateix any s'havia casat amb Pere Aulí Bosch, mestre de la graduada de nins de Pere Garau de Palma. Va romandre al centre fins el 15 de setembre de 1959, quan cessà per trasllat a Madrid. Va decidir traslladar-se a Madrid juntament amb el seu espòs per facilitar els estudis d'enginyeria al seu fill Rafel, que aleshores tenia 16 anys.

¹⁴ Proves selectives realitzades entre 1931 i 1936 per accedir a una plaça de mestre.

¹⁵ Arxiu i Museu de l'Educació de les Illes Balears: AMEIB. Fons Lleonard Muntaner. Expedient de depuració de la mestra Caterina Cunill Palmer.

¹⁶ Dret preferencial que atorgava als cònjuges un avantatge posicional en el concurs de llocs de treball.

2.2.2. Altres mestres que també van exercir a la unitària de nines de Binissalem

Francesca Ramis Beltrán. Nascuda a Inca dia 2 de maig de 1875. Mestra elemental de primer ensenyament des del 18 de juny de 1896. Va ser mestra interina a les escoles unitàries de nines de Moscarí (1929), Sant Jordi (Eivissa) entre gener de 1932 i juliol de 1934 i Sant Francesc (Sant Josep), també a l'illa d'Eivissa, entre el 24 d'octubre de 1934 i el 30 de setembre de 1936. Dia 1 d'octubre de 1936, per Ordre governativa, va poder tornar a Mallorca, a l'escola de nines de Moscarí, on ja havia exercit. Romangué al centre fins el 19 d'octubre de 1937 quan va cessar per l'arribada de la mestra propietària. Entre febrer de 1938 i setembre de 1939 fou mestra interina de l'escola de nines de Banyalbufar.

Després de quasi dos anys sense feina, el 16 de maig de 1941 arribà a l'escola unitària de nines de Binissalem, com a interina, substituint la mestra Caterina Cunill. Va ser mestra d'aquesta escola fins dia 31 de juliol de 1942, quan va arribar una mestra propietària.

Depurada sense sanció.

Maria Juan Lliteras. Nascuda a Artà dia 18 de juny de 1908. Mestra de primer ensenyament des del 28 de gener de 1930. Va ser mestra interina de les escoles següents: Sant Rafel (Eivissa), graduada de Santa Catalina (Palma), Molinar, annexa a la Normal de Palma, graduada de Sineu, graduada de Santa Maria, graduada de Maó, pàrvuls de Calvià i de bell nou a la de Sant Rafel.

Dia 1 d'agost de 1942, gràcies a unes oposicions, va prendre possessió, com a propietària provisional, de l'escola unitària de nines de Binissalem, on va exercir poc temps, fins el 4 de novembre del mateix any. L'endemà passà a l'escola de s'Aranjassa i posteriorment a la graduada de la Soledat de Palma.

L'any 1972 li van concedir la jubilació per impossibilitat física. Estava a punt de complir els 64 anys.

Caterina del Carme Pol Pujadas. Va néixer a València dia 17 de juliol

de 1913. Mestra de primer ensenyament des del 7 d'agost de 1934. Després d'exercir com a interina a les escoles de Lloret de Vistalegre, Sineu, Costitx, Alaior i sa Indioteria (Palma), el 5 de novembre de 1942 prengué possessió com a mestra interina de la unitària de nines de Binissalem, on va fer feina fins el 31 de desembre de 1943.

El 8 de març de 1938, el Tribunal Depurador Provincial havia decidit per unanimitat no presentar càrrecs contra ella i, per tant, fou depurada sense sanció.

El silenci de l'exiliat.

En el cinquantenari de la mort de Bartomeu Oliver (1893-1972)

Gabriel Martí Borràs

biel7686@gmail.com

«La posteritat cercarà sàviament com relíquies sagrades cada notícia de lo que succeí en el passat, i ni la vida d'un sol home, per insignificant que fos, ha d'ésser-li indiferent, perquè en ella sempre més o menys s'hi reflecta la vida gran de tota l'època seva.»

(Novalis. *Enric d'Ofterdingen*)¹

¹ La citació és treta de MARAGALL, J., *Obres Completes*, vol. XI, Barcelona: Fills de Joan Maragall, 1931.

Resum

Bartomeu Oliver Orell, humanista, col·laborador de la Fundació Bernat Metge i autor d'obres sobre Ciceró. Signà la *Resposta als catalans* el 10 de juny de 1936. Fundador de l'Institut Tècnic Eulàlia a Barcelona (1925), el 1938 s'exilia París i d'allà a Veneçuela, on funda l'Instituto Escuela.

Paraules clau: Mallorca, humanista, pedagog, catòlic, Escola Nova, escoltisme, catalanisme, Fundació Bernat Metge, Institut Tècnic Eulàlia, Guerra Civil, exili, Veneçuela, Universidad Central de Caracas, Nelson Rockefeller, Universidad Católica Andrés Bello.

Abstract

Bartomeu Oliver Orell, humanist, member of the Fundació Bernat Metge and author of works about Cicero. He signed the "Answer to the catalans" the 10th june 1936. Founder of the Institut Tècnic Eulàlia in Barcelona (1925), in 1938 was exiled to Paris and from there to Venezuela, where he founded the Instituto Escuela.

Keywords: Mallorca, humanist, pedagogue, catholic, Escola Nova, scouting, catalanism, Fundació Bernat Metge, Institut Tècnic Eulàlia, Civil War, exile, Venezuela, Universidad Central de Caracas, Nelson Rockefeller, Universidad Católica Andrés Bello.

1. El bressol humanístic

M'agradaria dir que enguany celebrem el cinquantenari de la mort de Bartomeu Oliver Orell, nascut el 1893. La veritat, però, no és aquesta, ja que l'oblit de la seva figura ha recorregut, amb escasses excepcions, aquests darrers cinquanta anys. La capa de silenci general que va pesar durant quasi mig segle sobre la societat espanyola i mallorquina com a conseqüència de la guerra ha tingut els seus efectes paralitzadors sobre la consciència dels individus i les famílies.

Aquesta investigació és fruit del que anomen la *urgència de la tercera generació*. Com a nebot-nét de Bartomeu Oliver, potser som lliure dels dubtes i complexos causats pel tracte directe amb les persones. Els meus records són prou llunyans per deixar-me espai a l'hora de recrear la seva imatge i d'interpretar amb una certa distància els documents i detalls de la seva existència. Al mateix temps, aquests records són encara prou vius per implicar-me en la narració i no deixar que es converteixi en un enfilall neutre i asèptic de cites i anècdotes.

De la *primera generació* vaig tenir l'ocasió de rebre les primeres notícies del *tio Tomeu* de boca de la nostra àvia Francisca –la seva germana petita, nascuda el 1907–, que en parlava sempre amb afecte i gairebé veneració. I si la *segona generació*, formada pels fills i nebots, m'ha servit per completar i filtrar d'alguna manera la informació dels papers, tenc la ferma esperança que la *quarta*, la de la joventut actual, que molt difícilment haurien sentit parlar del personatge al llarg de la seva vida, tindrà a l'abast una informació prou engrescadora –això almenys és el que pretenc– per comprendre les seves pròpies arrels i transmetre-les algun dia als seus descendents.

El meu objectiu ha estat doble. Per una part, descobrir la persona que s'amaga darrere dels tòpics i les anècdotes filtrades per la tradició/traïció familiar. Per l'altra, recrear o fer reviure un personatge de carn i os, i per tant polièdric, amb la seva visió del món, però també amb els seus dubtes i mancances. És, en tot cas, la meua manera de fer-li justícia, a ell i als seus ideals, sense amagar l'home que hi havia darrere. Particularment, no he pretès dur a terme una investigació

exhaustiva, i he de confessar que sovint m'he deixat dur per la meua subjectivitat i l'empatia que em desperta la seva figura. Potser, si haguéssim coincidit en el temps, no ens hauríem entès tant com ara m'imagín, ni hauríem pensat el mateix sobre la realitat actual, però així i tot crec que ens uniria almenys una característica que a can Melcion duim impresa als gens: la *ironia*.

D'entrada, crec que el personatge interessaria més si no fos tan significatiu. La superficialitat és més manejadissa i sol suscitar més simpaties. D'altra banda, la seva petja més palpable roman a Barcelona. En canvi, a Mallorca no queden gaire empremtes de la seva activitat d'abans de 1920, i reconèixer ara el que va fer a fora, per important que fos, resulta com a mínim incòmode per a molts.

Bartomeu Oliver sempre va haver de portar el pes d'un doble exili i una triple nostàlgia. Sortir de Mallorca i, al cap dues dècades, haver d'abandonar Catalunya, Espanya i Europa li produí un desarrelament que només pogué suplir amb el seu ideal i el seu món interior. Així doncs, a aquesta melangia de la seva Mallorca rural i de la seva Barcelona d'adopció s'hi anà afegint, sobretot cap al final de la vida, el record íntim de la infantesa.

Bartomeu Oliver Orell va néixer a Aireflor, al terme de Santa Eugènia, el 19 de desembre de 1893, fill d'Antoni Oliver Reynés i Margalida Orell Horrach. El major de sis germans, dels quals només tres arribaren a l'edat adulta.

La tradició eclesiàstica per part de mare i pare² va fer que des de jovenet estàs familiaritzat amb la lectura, com ho testimonia encara la biblioteca del pis de dalt de can Melcion. De la seva infantesa a la casa pairal de can Melcion, a Binissalem, la meua padrina contava l'anècdota que Bartomeu va voler jugar amb els seus germans a enfil·lar-se damunt un cossi per fer sermons. Sembla, però, que el cossi no estava disposat a servir de trona i degué caure en terra, amb el consegüent eixabuc per al pobre Bartomeu. El que ningú no degué sospitar

² Bernat Orell (1886-1966) va esser rector de Santa Eugènia i entre 1914 i 1915 vicari de Santa Maria. Per l'altra part, Andreu Oliver Reynés (1849-1933) era també capellà.

aleshores és que el petit capellànet de bromes es convertiria amb el temps en un orador visceral i convençut de la seva tasca, que posaria la seva eloqüència al servei de causes que considerava justes i que defensaria fins al final de la seva vida.

Acabats els estudis al Seminari, el curs 1919-1920 ja figura al quadre de professors de l'Acadèmia de La Missió. Cap a 1920 es traslladà a Barcelona i continuà la formació superior en pedagogia, filosofia i humanitats a Madrid, La Sorbona, Brussel·les i Ginebra, seguint les propostes de l'Escola Nova –Frobel, Rousseau, Decroly, Montessori.³

De les seves primeres passes a Mallorca, destaquen tots la importància del contacte amb l'escoltisme catòlic. Els Exploradors de Binissalem havien estat fundats el 1914 pel vicari Mn. Joan Mir, i sembla que es dissolgueren l'any 1919, a causa del trasllat del vicari a Valldemossa. Del 1916, el mateix any de la seva jura com a instructor dels Exploradors data la seva primera creació, «Dins el cor de la serra», dedicada als seus companys d'excursió. En el certamen escolta del 17 de març de 1917, sota el lema «El vermadoret», va guanyar la Flor Natural amb la poesia «De ma terra».

Em consta, pel que vaig sentir de boca de la nostra padrina, que un dels col·laboradors més assidus d'Oliver abans de partir a Barcelona era Josep Font i Arbós,⁴ que fou vocal del Consell Diocesà de les Corporacions Catòlico-Obreres de Mallorca, que s'havia constituït l'abril de 1910. Sembla clar que, ja fos a través de l'escoltisme, de la Lliga del Bon Mot o d'activitats de caire social en el si de l'Església de Mallorca, el jove Bartomeu Oliver tingué ocasió de posar en pràctica tant la seva vessant pedagògica com els seus dots oratoris, cosa que li seria de gran utilitat en traslladar-se al Principat.

En un article de *L'Ignorància*, escriu: «el català per la seua extensió i la seua importància social i literària pot posarse al mateix nivell dels altres idiomes regionals; i ademés es fer molt poc favor a aquets senyors forasters que tal vegada per endevinar nous procediments

³ La República francesa el condecorà amb *Les Palmes Académiques*

⁴ VIDAL REYNÉS, J., «Breu biografia de Josep Font i Arbós (1886-1964)», *Lluc*, núm. 797 (1997), p. 29-30.

pedagògics s'han après alguns idiomes estrangers i per conèixer nostres modernes corrents educatives –que casi bè totes han brostat a Catalunya i s'han dat a conèixer en publicacions de llengua catalana,– *no s'han pogut molestar fins a poder entendre el català!*»⁵

Una foto de l'any 1934 amb personalitats relacionades amb la Fundació Bernat Metge: Asseguts, d'esquerra a dreta: Pompeu Fabra, el doctor Palma (professor a la Universitat de Manila), Antoni Rubió i Lluch, Joan Estelrich, Francesc Cambó. Drets: Fages de Climent, Ferran i Mavoral, mossèn Llorenç Riber, Bartomeu Oliver, Joan Petit, Josep Verués, Pellicena i Camacho i Isidor Ribas.

Imatge 1: Als extrems de la primera fila Pompeu Fabra i Francesc Cambó. Oliver, al centre de la segona fila, al costat de Llorenç Riber.

(Font: DOLÇ, M., «Els cinquanta anys de la Fundació Bernat Metge», *Serra d'Or*, núm. 171, 15 de desembre de 1973).

2. Els anys de combat

En qualsevol cas, sembla que el 1922 ja el podem considerar assentat a Barcelona, en tant que apareix com a beneficiari d'una beca de 1.000 pessetes per part de la Mancomunitat de Catalunya. Per aquell temps, en ocasió d'una conferència al Centre de Lectura de Reus, havia conegut la que seria la seva dona, Dolors Jordana Marimon (1901-1988), catalana d'una família burgesa de Reus amb qui es casaria

⁵ *L'ignorància*, any III, núm. 61, 29 de gener de 1920.

el 28 de juliol de 1926. Un any abans, el 1925, juntament amb la que seria la seva esposa, i assessorat per Maria Montessori, el pare Miquel d'Esplugues i mossèn Antoni Batlle –gran impulsor de l'escoltisme catòlic a Catalunya–, va fundar la que seria la seva gran obra: l'Institut Tècnic Eulàlia, que aviat complirà un segle, i per les aules del qual passaran destacats representants de la cultura catalana com Josep Palau i Fabre, Gabriel Ferrater, Frederic Roda o Francesc Parcerisas, i futurs polítics com Josep Laporte o Joan Reventós.

Bartomeu Oliver es va involucrar aviat en la vida educativa catalana, i va ensenyar a l'Institut de Cultura de la Dona, a l'Escola Industrial de Barcelona i al Laboratori Psicotècnic i d'Orientació Professional de l'Escola del Treball, dirigit aleshores pel doctor Emili Mira. A més, era membre de la Institució Escolar d'Estudis Superiors de Barcelona. Col·laborador de la Fundació Bernat Metge, ja el 1927 apareix entre els convidats per Francesc Cambó al sopar anual, al costat de Carles Riba, Pompeu Fabra, Antoni Rubió i Lluch, Pere Bosch Gimpera o el seu amic Llorenç Riber. Sembla que va esser un dels candidats a traduir al català les *Històries* de Titus Livi, encara que el projecte finalment no es materialitzà.

Al costat d'aquesta vocació pedagògica, Bartomeu Oliver Orell va destacar per sobre dels seus contemporanis almenys en una cosa: el poder de la seva paraula viva i directa, posada al servei d'allò que creia el bé comú. En un temps en què la ràdio i la televisió no existien, la comunicació oral i visual arribaven a la seva màxima esplendor en els espectacles i actes públics, i en una època especialment turbulenta com les primeres dècades del segle xx a Barcelona, figures com Oliver no degueren passar desapercebudes als assistents ni als propis organitzadors de la munió d'actes culturals i polítics que formaven l'entramat de la societat civil catalana. Així, el trobam al capdavant en la Lliga del Bon Mot, en la campanya pels pobles de Catalunya en favor de l'Estatut d'Autonomia de 1932, o a la Diada de la Llengua Catalana a Pedralbes el maig de 1936, en què pronuncià un discurs en un acte que marcà una de les darreres manifestacions públiques catalanistes abans del 18 de juliol, presidit pel conseller de Cultura de la Generalitat, Ventura Gassol, i davant

personalitats com Pompeu Fabra, J.V. Foix, Octavi Saltor o Miquel Coll i Alentorn.

I és que, al costat d'aquell *glamour* noucentista i el conreu de la pròpia imatge que descobrim darrere les fotografies de joventut, al costat de la família, mestres, amics i col·laboradors, la figura d'Oliver amaga una altra cara molt més combativa i compromesa, molt propera a aquella virtut que els antics grecs denominaven amb el nom de *parresia* i que involucrava tota la persona de l'orador, en tant que defensava –amb la pròpia vida, si calia– el dret a manifestar la pròpia opinió fins i tot quan l'ambient general li era desfavorable.⁶ Des d'un principi era clar que el destí del jove Bartomeu no seria el d'un humanista de biblioteca, sinó que no dubtaria a trepitjar la pols de la realitat i a debatre amb els seus contemporanis sempre que fes falta. En altres paraules, *un home de combat* –com va dir don Francesc de Borja Moll de mossèn Alcover–, com tants mallorquins de tots els temps, reconeguts uns, anònims els altres.

En l'àmbit polític, tot i que no va estar adscrit a cap partit, el seu ideari era proper al nacionalisme conservador, donada la seva condició de catalanista i alhora catòlic significat. Quan va arribar a Barcelona va relacionar-se amb l'entorn de la Lliga de Cambó, que agrupava empresaris, polítics i actors culturals. Des d'un primer moment es va mostrar combatiu a favor dels seus ideals: apareix el 1919 com a soci de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana i s'adhereix més endavant a l'Associació per la Cultura de Mallorca (1923-1936), de la qual és hereva l'Obra Cultural Balear. El maig de 1930 signa un Manifest per a la recuperació dels drets anteriors a la dictadura de Primo de Rivera⁷ i el 10 de juny de 1936 fou un dels 151 signants de la *Resposta als catalans*, manifest que responia al *Missatge als mallorquins*, en defensa de la llengua i la cultura catalanes.

Començada la Guerra Civil, la situació de gran inseguretat, viscuda

⁶ Potser, a mode d'anècdota còmica, evocaríem ara el que ell mateix recordava els darrers anys de com havia hagut de fugir dels conraders de sa Pobra després d'una xerrada sobre el bon mot. Aleshores l'encalçaven cridant «Fot-li amb so caveguet». La veritat és que ho creuríem sense cap dubte, si no fos que la vena sarcàstica i l'exageració formen part del llenguatge de la nostra família.

⁷ *La Veu de Catalunya*, (any XL, núm. 10.605, 3 de juny de 1930, p. 1).

després dels bombardejos de Barcelona de març de 1938 i de la presa de Lleida per les tropes franquistes el 3 d'abril va esser probablement el detonant final per a la seva fugida a l'exili, que el dugué com a primera etapa a París. Josep Massot comenta que «segons les meves informacions –procedents d'un parent pròxim–, Oliver fugí de Barcelona durant la guerra, per por, i després no gosà tornar, també per por.»⁸ Cal demanar-se per què no va esperar al final de la guerra. Però, malgrat esser un home d'una vida no precisament plàcida, acostumat a bregar i a suportar pressions, sembla clar que la situació es va fer insostenible.

Es comprendrà que cada vegada tinguem més dubtes d'aquesta *por* que llegim a l'estudi de Josep Massot, en una persona que, juntament amb la família Jordana, segurament va ajudar a salvar la vida de molts conciutadans i va facilitar el futur de les seves famílies. És el cas de la família Ferraté de Reus; del primer batle republicà de Barcelona, Jaume Aiguadé, o de Josep Andreu, president del Tribunal de Cassació.⁹ Com explica Joan Ferraté: «Nosaltres ens vam instal·lar a Sarrià, en un col·legi internat d'un mallorquí casat amb una reusenca, que s'havia convertit en el refugi d'uns emboscats i de gent de pas diversa, com ara la nostra colla.»¹⁰ Segons R. Gomis, «Els Ferraté eren amics, tal com ja hem comentat, del germà i la germana de la Dolors, el Ramon i la Rosita, residents a Reus». «Aquest centre es va convertir, els darrers dies de la guerra civil, en una mena de refugi per a gent que anava de pas cap a l'exili o que vivia desplaçada, lluny del domicili familiar, a Barcelona. La planta baixa era la caserna d'una unitat de mossos d'esquadra.»¹¹

Tenint en compte que Oliver, a diferència d'altres contemporanis i d'alguns que s'allotjaven a l'Institut, tenia un doble motiu per sentir-se amenaçat, l'argument de la por sembla cada vegada més buit i injust. Al cap i a la fi, quin altre és el motiu de la immensa majoria

⁸ MASSOT i MUNTANER, J., *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978, p. 122.

⁹ Ja a Amèrica, Bartomeu Oliver es tornaria a trobar amb destacats republicans com Carles Pi i Sunyer, també exbatle de Barcelona, i el seu germà August.

¹⁰ Citació extreta de GOMIS, R., *El Gabriel Ferrater de Reus*, Barcelona: Proa, 1998, p. 113.

¹¹ GOMIS, R., *ibídem*.

d'exiliats durant una guerra? Com a testimonis d'aquesta doble amenaça, bastin els següents documents, en què es constata el carreró sense sortida a què s'enfrontava Oliver:

El director i part del professorat, segons rumors, van esser acusats per elements rojos que eren allà dins, com a defensors d'idees dretanes i catòliques.¹²

En el mes de abril del año 1938, o sea cuando la rotura de nuestras Gloriosas Tropas del frente de Aragón, llegando en victorioso avance a Lérida, dicho Bartolomé Oliver, preso de pánico, huyó a Francia dejando al frente del colegio a su cuñada, Rosita Jordana.¹³

Un sujeto de pésimos antecedentes rojo-separatistas, actualmente huido al extranjero.¹⁴

Antes del Glorioso Movimiento se distinguió por su actuación de separatista, perteneciendo a Palestra y simpatizando por el Partido Acció Catalana y votando por las izquierdas.¹⁵

No sabem del cert en quin vaixell pujà la família Oliver Jordana amb els dos fills –Bartomeu i Ramon Anton– rumb a Caracas, però tenim constància que tres vaixells de la Compagnie Generale Transatlantique feren aquest trajecte el 1939: el *Cuba*, el *Flandre* i el *Bretagne*.¹⁶ Sembla que la decisió d'anar a Veneçuela va dependre al darrer moment de la circumstància que el visat arribàs abans que el de Mèxic, on també l'havien demanat.

Ja a Caracas, Bartomeu Oliver fundà l'Institut Escuela La Florida, entitat que contribuï a la renovació pedagògica a Veneçuela. Fou professor de llatí i degà (1950-1951) de la Facultad de Humanidades y Educación de la Universidad Central de Caracas, fundador de l'Ins-

12 Document del 20 de febrer de 1940 (citat a INSTITUT TÈCNIC EULÀLIA, *Institut Tècnic Eulàlia. 90è aniversari*, Barcelona: Memorias Ediciones, 2016, p. 35.)

13 VILANOÚ i TORRANO, C., *La confiscació d'antics centres d'ensenyament de tipus catalanista: Dos informes* (1939), Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals, 2004 («Documents d'Història de l'Arxiu Pi i Sunyer» 2).

14 Informe signat per l'inspector de primer ensenyament Juan M. Azpeurrutia, datat el 18 d'octubre de 1939. Citació extreta de VILANOÚ i TORRANO, *ibídem*.

15 Informe signat per B. Guillén (sense data). Citació extreta de VILANOÚ i TORRANO, *ibídem*.

16 MARTÍN FRECHILLA, J.J., *Forja y crisol: La Universidad Central, Venezuela y los exiliados de la Guerra Civil Española 1936-1958*, Caracas: Universidad Central de Venezuela, 2006, p. 173.

tituto de Filología Clásica i, des de 1964 –quan tenia setanta anys!–, va esser admès al claustre de la Universidad Católica Andrés Bello. A més, va esser consultor de la Fundació Rockefeller a Veneçuela, possiblement a través de la seva amistat amb l'andritxol Bernat Jofre, exbatle de Palma (1932-1933) durant la República. Tots dos, juntament amb Josep Sureda i Blanes, van intervenir a la «Setmana de Mallorca» organitzada el 1956 pel Centre Català de Caracas.

D'altra banda, són freqüents les referències a les seves poques habilitats empresarials, cosa que confirma un aspecte més de la dualitat en què va viure i va desenvolupar la seva activitat. Com recorda Salomó Marquès: «Como suele pasar a menudo en personas idealistas, carecerá del sentido práctico necesario para llevar a cabo una obra empírica. La vertiente idealista de Oliver necesitará el complemento de la vertiente práctica que aporta Dolors Jordana, su mujer.»¹⁷

La pàgina de Facebook de l'Instituto Escuela recull encara avui dia la gratitud cap a la tasca del creador:

Fue sentir de su fundador trasladar sus realizaciones en Barcelona-España al reciente país que le recibía con mano amiga, el profesor Oliver como se le llamaba, se incorpora al campo renovador de la educación venezolana: en el Instituto Pedagógico, en la Normal de Maestros de Caracas y la Universidad Central de Venezuela, expone su pensamiento autorizado y sus proyectos flamean en la obra de su fundación. [...] En los periodos de represión política e intelectual en nuestro país, el Instituto Escuela recibe a los más importantes actores en las nuevas ideas filosóficas y educativas, y al nacer la democracia participa en el proceso de consolidación y afirmación de las libertades.

Tal com sembla, Oliver es veu involucrat ja en aquest combat etern entre ideal i eficàcia, en què el primer sol dur les de perdre, i que possiblement li va reportar més d'un disgust en l'àmbit polític, pedagògic i humà. Va esser en aquest clima que l'any 1946 van acabar venent l'Instituto al seu deixeble Anselmo Alvarado¹⁸. Sembla, per tant, que, sense les obligacions derivades de la gestió de l'Instituto Escue-

¹⁷ MARQUÈS SUREDA, S.; MARTÍN FRECHILLA, J.J., *La labor educativa de los exiliados españoles en Venezuela*, Caracas: Fondo Editorial de Humanidades y Educación, Universidad Central de Venezuela, 2002, p.100.

¹⁸ Instituto Escuela. https://instituto-escuela.com/?page_id=124

la, i havent-se completat el pagament de la hipoteca del Tècnic Eulàlia –gràcies als seus cunyats Rosa Jordana i Marc Massó–, Bartomeu Oliver va atrevir-se a donar la passa de tornar a Catalunya. Això sí, la seva neboda Eulàlia deixa clar que ho va fer amb molt de tacte, respectant la iniciativa dels seus cunyats que, finalment, li havien salvat la seva estimada Escola.¹⁹

Posteriorment, el compromís polític que significà el seu càrrec a la Universitat durant la dictadura de Pérez Jiménez, tot i que hi havia accedit abans de l'arribada del dictador, li comportà l'enemistat d'alguns sectors, de manera que el 1958 va haver d'abandonar la Universidad Central.

A més de la publicació de diversos llibres (*El legado de Cicerón*, *Cicerón en su vida y en su obra*), l'exili no impedirà que continuï lluitant com a intel·lectual de prestigi, signant també un «Manifest», publicat a la revista mensual *Quaderns de l'Exili* (Mèxic, 1943-1947) entorn a quatre punts fonamentals:

1. Unitat intradiferencial dels pobles de llengua catalana.
2. Afirmació de l'autodeterminació i federació democràtica dels Països Catalans.
3. Lluita antifeixista i defensa de la legalitat republicana.
4. Defensa dels principis liberals i democràtics, inclosa la llibertat religiosa.²⁰

3. El llegat pedagògic

El 13 de setembre de 1925 *La Veu de Catalunya* (any xxxv, núm. 9, p. 129) anuncia l'aparició d'un nou projecte pedagògic per al barri de Sarrià amb aquestes paraules: «Una nova institució d'ensenyament

¹⁹ Universitat de Girona. Biblioteca. Fons Magisteri exiliat de Catalunya, *Entrevista a Eulàlia Jordana Creus*, 9 d'octubre de 1997 [enregistrament sonor]. <https://dugifonsspecials.udg.edu/handle/10256.2/13612>

²⁰ TRÍAS MERCANT, S., «Los pensadores mallorquines del exilio (1937-1977)», *Actas del VI Seminario de Filosofía Española e Iberoamericana*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 1990, p. 56-65.

primari i secundari (oficial i lliure), creada per a satisfer la necessitat de seleccionar els mètodes escolars i l'ambient on han d'educar-se els nostres nois, eixamplarà des del curs vinent 1925-1926 el cercle pedagògic obert pels ja a hores d'ara benemèrits "Blanquerna" i "Institut Feminal": l'Institut Tècnic Eulàlia, de Sarrià.» La mateixa notícia enumera els membres del Patronat, que confia la direcció del centre a Bartomeu Oliver, perquè aquest representava «una ampla garantia d'eficàcia»: entre d'altres, Pompeu Fabra, J.V. Foix, Salvador Maluquer i el pare Miquel d'Esplugues. Com es recorda en un historial del centre (abril de 1978), aleshores «l'ensenyament secundari i el de comerç estaven força negligits a Catalunya i representaven una llacuna entre l'ensenyament primari i l'universitari.»

El centre, que havia començat el curs 1925-1926 amb 45 alumnes i 4 professors al carrer Vilana, va augmentant les matrícules fins arribar el curs 1930-1931 a 258 alumnes i 25 professors.²¹ Aquell any, Oliver, assessorat per un consell tècnic format per personalitats de la talla de Joaquim Balcells, Joaquim Xirau, Emili Mira o Carles Soldevila, decideix adquirir el nou edifici del passeig de la Reina Elisenda 20-22.

Aquell mateix any, al començament de la República, un article de la revista *Mirador*²² recull l'opinió d'Oliver com a representant de l'ensenyament privat laic: «És que sempre els nostres elements directores han tingut de l'ensenyament secundari un concepte vulgaríssim si no equivocat, creient que reformar els plans d'estudis equivalia a canviar el sistema educacional d'una nació, quan aquest és la resultat d'una infinitat de factors que integren l'ànima nacional.»²³

Com no podia esser d'altra manera, els fets de juliol del 1936 provocaren una disminució en el nombre d'alumnes i en el claustre de professors. De fet, durant el segon curs de la guerra (1937-1938) deixaren d'impartir-s'hi els estudis de batxillerat. Amb la partida d'Oliver a París, la direcció tècnica passa al senyor Josep Campmany, que la mantindrà fins al 1971. Mentrestant, durant els dos primers anys de

²¹ INSTITUT TÈCNIC EULÀLIA, *Institut...*, p. 27-28.

²² *Mirador* (any III, núm. 143, 29 d'octubre de 1931, p. 2).

²³ Sobra qualsevol reflexió comparativa amb la situació actual, un segle més tard.

la postguerra, s'ha de lluitar perquè la Sección Femenina de la Falange no s'apoderi de l'edifici. Mentre, el centre és afectat per les accions del Tribunal de Responsabilidades Políticas, i no pot impartir l'ensenyament secundari ni mixt.

Ja en plena democràcia, i tretze anys després de la mort del seu fundador, el 1985 l'Institut Tècnic Eulàlia rep la Creu de Sant Jordi, coincidint amb el seu seixantè aniversari. Deu anys més tard serà adquirit per la Fundació Collserola i unit amb l'Escola Frederic Mistral per formar el centre concertat Escola Frederic Mistral-Tècnic Eulàlia.

Per entendre l'èxit d'un projecte d'aquesta envergadura, cal entendre abans les línies mestres del pensament del seu fundador. La pedagogia que propugnà Bartomeu Oliver estava amarada de l'humanisme que havia begut des dels primers anys de la seva formació a Palma. Basada abans de res en l'Home, el seu objectiu era la formació de personalitats, no de mers individus o contenidors de coneixements. La seva orientació era idealista, no materialista, i per això anava més enllà fins i tot dels conceptes de *pàtria* i d'*ideologia*.²⁴

Vist amb els ulls actuals, no deixa d'admirar-me l'afany regeneracionista d'aquella gent, que en plena dictadura de Primo de Rivera, de la qual es compleix enguany el centenari, va tenir el coratge de remar contracorrent i plantar en el cor de la joventut les llavors d'un futur millor, que ni tan sols la tragèdia de la guerra va aconseguir estroncar. Avui en canvi, ningú no pretén regenerar res; no hi ha res a regenerar: només seguir la roda que marquen els temps i intentar sobreviure. Aquest és el destí que han reservat a les darreres generacions de mestres vocacionals, a qui els canvis arbitraris en les directrius educatives i sobretot l'explosió burocràtica han abocat a una desil·lusió induïda. Crec que no és exagerat afirmar que mai abans no hi havia hagut tal quantitat de docents que sospiren per la jubilació.

No hi ha dubte que els models en què s'inspirà Oliver tenien les seves mancances. Els seus mètodes no eren en absolut perfectes. Ni el siste-

²⁴ Situat entre dos mons, el nom d'Oliver va néixer associat a un determinat model d'escola catòlica i ha acabat designant un Liceo Bolivariano a l'estat veneçolà.

ma Montessori ni l'ensenyament mixt i incluiu són per si mateixos la panacea.²⁵ Però la gran diferència és que tot aquell aparell experimental d'aleshores es posava al servei dels nins, individualment i col·lectiva, mentre que ara s'ha convertit la majoria de vegades en un fi en si mateix.

És cert que, si les condicions de la societat dels anys vint del segle passat podien esser tan adverses, les dels anys vint d'aquest segle XXI no són millors. Ara bé, si aquells homes i dones no es rendiren ni claudicaren, amb quin dret ens ho podem permetre nosaltres? És precisament en aquests moments de confusió, en què fins i tot la dignitat de la llengua i la cultura pròpia és atacada i posada en qüestió, que cal renovar la força dels ideals. Potser també nosaltres els hem oblidat, oblidant de pas els nostres idealistes, els nostres pedagogs, com Bartomeu Oliver, per llençar-nos en els braços d'una voràgine de canvis i modes que ni els professionals més esforçats no poden assumir.

A la majoria de currículums i notícies biogràfiques és costum d'obviar els anys d'escola primària i secundària. Sembla que la vida intel·lectual comenci quan es posa el peu a la universitat. Res més lluny, per mi, de la realitat. Abans d'aquest pas, l'individu ha anat acumulant una gran quantitat d'experiències, moltes d'elles íntimes i callades, que l'han portat finalment a cristal·litzar entorn a una vocació.²⁶

En alguns casos, aquesta vocació es converteix en un procés vital d'enriquiment personal, humà, científic o artístic. En altres, no gaire freqüents, aquest enriquiment desemboca en una projecció sobre la societat contemporània. Entre aquests, alguns pocs allarguen la seva influència més enllà dels seus propis límits vitals.

No sorprendrà ningú si dic que a aquest últim grup pertanyen almenys algunes de les persones que estudiaren al Tècnic Eulàlia: escriptors, traductors, gent de teatre, promotors culturals, polítics

²⁵ Basta considerar els fets deplorables del col·legi major de Madrid Elías Ahuja (octubre de 2022) per comprovar que un grup de joves que havien estudiat la seva primària i secundària en aules mixtes perden el més elemental sentit del respecte i la decència en trepitjar la universitat.

²⁶ Aquesta paraula, *vocació*, ha pràcticament desaparegut del debat pedagògic o, com a mínim, s'ha convertit en tabú, substituïda per *talent*, *competència* o altres de sinònims dirigits a la consecució de l'èxit.

i fins i tot activistes per la pau. Tots ells –i molts altres que em són desconeguts i que ben segur que han estat igualment alumnes excel·lents d'aquest centre– són gent que s'ha compromès intensament en una tasca, personal és cert, però que en conjunt ens donen la mesura d'una consciència i un ideal col·lectiu.

Que aquest ideal sigui *nacional* o no, no és el que ara més ens interessa. El que vull posar en valor és com la passió autèntica dels seus fundadors cap a un ideal s'ha pogut filtrar a través d'unes generacions de mestres vocacionals que han permès que sorgissin noves personalitats, cada una amb les seves pròpies passions, però unides per un denominador comú que ara no sabria anomenar d'altra manera que com a *humanisme*.

Tot això no és *casualitat*. Tanta energia positiva, tanta lluita i tanta creació no sorgeixen si no és des del bressol d'un gran amor, i aquest amor ens nodreix en els primers anys de la nostra existència. Cap llei, encara que porti unes sigles flamants i vengui avalada per grans consells d'experts i especialistes, no podrà substituir mai la dedicació d'un sol mestre, des del que ens ensenyà les primeres vocals fins al que ens dona l'empenta definitiva cap a una vida intel·lectual pròpia.

Vet aquí doncs una llista succinta, però reveladora amb escreix, dels antics alumnes de l'Institut Tècnic Eulàlia, que potser expressarà, millor que les meves paraules, la mesura del valor real de la tasca em presa per Bartomeu Oliver i Dolors Jordana aquell ja llunyà 1925.

- **Josep Palau i Fabre (1917-2008):** Premi Nacional de Literatura (1996), premi Lletra d'Or (1998), Premi d'Honor de les Lletres Catalanes (1999) i Premi de la Crítica Serra d'Or (2006). Entre les seves traduccions destaquen les d'obres de Rimbaud, Balzac i Mallarmé. El 2005 és nomenat doctor *honoris causa* per la Universitat de les Illes Balears.
- **Montserrat Abelló (1918-2014):** guardonada amb la Creu de Sant Jordi el 1998 i amb el Premi d'Honor de les Lletres Catalanes el 2008.

- **Gabriel Ferrater i Soler (1922-1972)**: poeta, crític, lingüista i traductor. Només va passar al Tècnic un període molt breu (1938), de camí a l'exili francès.
- **Josep Laporte i Salas (1922-2005)**: rector de la Universitat Autònoma de Barcelona (1976-1980), conseller de Sanitat i Seguretat Social (1980-1988), conseller d'Ensenyament (1988-1992), president de la Reial Acadèmia de Medicina de Catalunya (1993-2002), president de l'Institut d'Estudis Catalans (2002-2005). Com a conseller de Sanitat, Ensenyament i Universitats promourà la creació de la UPF (1990) i la UOC (1995), de la qual és doctor *honoris causa*.
- **Frederic Roda i Pérez (1924-2006)**: director i crític teatral. El 1984 funda, amb Adolfo Pérez Esquivel i Arcadi Oliveres, la Universitat Internacional per la Pau, de la qual fou president fins al 1999. Fundador de l'Agrupació Dramàtica de Barcelona (1954), suspesa per ordre governativa amb motiu de l'estrena de *L'òpera dels tres rals* de B. Brecht (1963). Sotsdirector de l'Institut del Teatre de Barcelona (1970-1980), el 1995 rep la Creu de Sant Jordi i el 2004 la Medalla d'Or al Mèrit Cultural de l'Ajuntament de Barcelona.
- **Joan Reventós i Carner (1927-2004)**: un dels fundadors del Partit dels Socialistes de Catalunya, fou primer secretari (1978-1983) i primer president (1983-1996) del PSC, diputat al Congrés de Madrid (1977-1979 / 1979-1980), senador (1986-1995), diputat al Parlament de Catalunya (1980-1984 / 1988-1992 / 1992-1995 / 1995-1999), ambaixador d'Espanya a França (1983-1986) i desè president del Parlament de Catalunya (1995-1999). El 2009 s'inaugurà a Sarrià un parc que porta el seu nom, a poca distància del Tècnic Eulàlia.
- **Joan Soler i Amigó (1941-2022)**: pedagog i investigador de la cultura popular. Premi de la Crítica Serra d'Or (1979), Premi Nacional de Cultura (2006), Creu de Sant Jordi (2018)
- **Francesc Parcerisas i Vázquez (1944)**: degà de la Institució de les Lletres Catalanes, president de l'Associació d'Escriptors en Llengua Catalana i Premi Nacional de Cultura (2015). A part d'altres

premis per la seva creació poètica i literària, ha estat professor de traducció i interpretació a la Universitat Autònoma de Barcelona. Entre les seves traduccions es troba la d'*El Senyor dels Anells* de J.R.R. Tolkien.

- **Oriol Pi de Cabanyes (1950)**: escriptor i primer director de la Institució de les Lletres Catalanes (1988-1996), així com director general en diversos governs de Jordi Pujol.

No seria just oblidar que aquesta llista d'alumnes il·lustres no hauria estat possible sense l'ambient familiar que els animava a l'estudi i al qual es deu la iniciativa de portar els fills a un centre relativament nou com el Tècnic Eulàlia. En aquest context s'entén la decisió de persones com Frederic Roda i Ventura, advocat i regidor de l'Ajuntament de Barcelona (1934) per la Lliga Catalana; Ricard Ferraté i Gili, que als vint anys ja feia conferències al Cercle de Lectura de Reus i posseïdor d'una extensa biblioteca que nodrí els primers anys d'un dels millors poetes catalans del segle xx,²⁷ però sobretot de Manuel Reventós i Bordoy, director general de Comerç durant la Segona República, traductor de Shakespeare i Goethe i col·laborador de Joan Maragall en l'edició de Novalis.

Com es veu, la burgesia catalana il·lustrada va confiar en bona part en centres educatius compromesos com el que dirigia Bartomeu Oliver. Tanmateix, aquest suport li va valer de ben poc al llarg dels seus setanta anys d'existència. Model de qualitat acadèmica i humana, i alhora de resiliència extrema, el Tècnic Eulàlia va sobreviure a cinc anys de dictadura de Primo de Rivera, sis de República, tres de guerra civil, trenta-sis més de postguerra i de nou vint de democràcia. D'aquests, només els tretze primers (1925-1938), potser els més il·lusionadors i alhora els més durs, va poder gaudir-los plenament el seu fundador, encara que tornaria a col·laborar-hi més o menys regularment des de final dels anys cinquanta.

²⁷ Jordi Amat (entrevistat al *Diario de Mallorca*, 18 de juny de 2022) ens diu que els germans Joan i Gabriel Ferraté, en el seu curt estatge a l'Institut Tècnic Eulàlia, «robaren» alguns llibres pertanyents a un fons de la biblioteca de J.M. de Sagarra que s'hi guardaven. Per altra part, dins els actes de celebració de l'Any Ferrater (2022), la Generalitat organitzà l'itinerari *Gabriel Ferrater a Barcelona*, un dels punts significats del qual era precisament l'Institut Tècnic Eulàlia.

4. Un deute pendent

La memòria fa por. Potser per això les societats actuals, que mai no havien tingut tanta informació sobre el passat, intenten viure d'esquena a la memòria, o bé la cosifiquen en les diverses històries *oficials*. Un intent de fer-la reviure és el que ara en diem *memòria històrica*.²⁸ Però aquesta no són només les cunetes i les fosses comunes, testimonis de la ignomínia i de l'assassinat *anònim* per part de qui no se'n fa responsable de res i vol tapar qualsevol rastre. És lògic que la immensa covardia de qui perpetrà aquelles morts reclami la immensa valentia de qui vol donar nom a les restes dels éssers estimats. Tot això és cert, però hi ha una altra valentia igualment positiva: la de qui vol desenterrar l'esperit i les obres de qui calladament va lluitar tota la vida per crear una societat millor i més justa. Aquest altre anònim, tan injust com el dels afusellats, és el que hem volgut treure a la llum amb aquest article.

La història és plena de buits: no va en línia recta –i menys encara ascendent. Les persones no hi tenen cabuda, però sense elles no hi ha història possible. Deien ja els antics que la història era *magistra vitae*, però personalment estic convençut que sense intrahistòria la història no pot esser *mestra* de res. Sense la història en minúscules, però assumida i recordada pels individus, tot el fastuós teixit de personalitats i esdeveniments esdevé estèril. És aleshores que les persones poden i deuen omplir els buits de la gran història. Tots estam cridats a aquesta tasca, i l'època en què vivim no n'és una excepció.

Potser és aquest ideal el que m'ha mogut, com a membre d'aquella *tercera generació* de què he parlat al principi, a intentar connectar la intrahistòria amb la història, cercant aquest *fil d'Ariadna* invisible a partir d'allò que no surt als llibres, d'allò que fins i tot callaren uns i altres, però que no per això és menys real ni deixa de formar part de les nostres arrels.

Dins aquest teixit paral·lel, un estudi ni que sigui aproximatiu a la figura de Bartomeu Oliver ens ofereix un mosaic vital format per bi-

28 MARTÍ, G. (31 de desembre de 2022). El silenci de l'exiliat. Carta al director. *Arabalears*, p. 41.

ografies creuades i històries d'amistat que ens descobreixen facetes desconegudes de personatges prou coneguts, com els germans Pi i Sunyer, Bernat Jofre, Llorenç Riber, la família Ferrater, Jaume Creus, el doctor Corachán, el doctor Dexeus, Emili Mira, Josep Coll i Alentorn, Mn. Bartomeu Barceló, Jaume Aiguader o Josep Miret Monsó.

Moltes d'aquestes persones han tingut la capacitat d'irradiar en *horitzontal*, en sentit transversal a la història, actuant més com a transmissors que com a agents directes. I això no els fa menys transcendents, ja que és aquesta transmissió la que teixeix les relacions entre els individus i la comunitat a què pertanyen, entre el seu passat obscur i el seu futur incert.²⁹

A part dels articles que li dediquen la *Gran Enciclopèdia Catalana* i el *Diccionari dels catalans d'Amèrica*,³⁰ només un article d'Albert Manent,³¹ que recull una quinzena dels noms més significatius de la cultura mallorquina al Principat durant l'últim segle, anomena Bartomeu Oliver just després de Marià Aguiló, Maria Antònia Salvà, Antoni Maria Alcover, Francesc de Borja Moll, Gabriel Alomar i Joan Estelrich. Quasi res! Aquests sis noms il·lustres representen tres camps del pensament mallorquí que indubtablement han deixat la seva empremta en la vida cultural del Principat entre la segona meitat del segle XIX i bona part del XX. En el pla literari, tots coneixen la influència d'un Marià Aguiló sobre mossèn Jacint Verdaguer, o l'admiració de Josep Carner pel nostre Costa i Llobera.

No casualment, a la llista que fa Manent hi trobam dos poetes, dos filòlegs i dos intel·lectuals implicats en política. El setè, avui dia totalment oblidat, va esser un pedagog i un humanista nascut al cor del

²⁹ Només com a exemple d'aquest tipus de connexió, fa poc em vaig adonar, fullejant la contraportada d'un llibre de la refugiada afganesa Nadia Ghulam, que em va impactar pel seu testimoni humà en un dels llocs del món on el conflicte cultural és més patent, que el llibre havia estat redactat en col·laboració amb Joan Soler, un dels qui apareixen a la llista d'exalumnes del Tècnic Eulàlia. En la mateixa línia emmarcaria el tarannà d'un activista per la pau com Frederic Roda.

³⁰ MANENT, A. (dir.), *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, vol. III, Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya, Generalitat de Catalunya, 1992.

³¹ MANENT, A. (10 de juliol de 1999). Mallorquins influents a Catalunya. *Diari de Balears*. Albert Manent és historiador i poeta, Premi d'Honor de les Lletres Catalanes el 2011.

Raiguer i que, com Alomar, va morir a l'exili. Però el que Oliver ens va deixar no van esser obres literàries ni erudites, sinó persones de carn i os, persones que en les generacions següents jugarien un paper cabdal en la cohesió espiritual del país. El projecte que ell va impulsar serví per aglutinar un grup de pedagogs vocacionals que ajudarien a formar el caràcter de multitud de joves que, sense saber-ho aleshores, acabarien contribuint decisivament a superar el clima de frustració i desencís de les dècades posteriors i a mantenir viu el caliu de la llengua i la cultura fins al nou adveniment de la democràcia i més enllà.

De fet, i encara que no consta que en cap moment li oferissin cap càrrec oficial, en un moment clau com el començament de la República la seva opinió és requerida entre els pedagogs catalans, al costat de noms com Jaume Serra Hunter, rector de la Universitat de Barcelona.³² Però, prova que l'activitat de Bartomeu Oliver s'estengué en diversos camps és l'interès amb què m'he trobat per part de diversos intel·lectuals a qui vaig comunicar el meu projecte biogràfic: Salomó Marquès, Antoni Marimon, Francesc Parcerisas i Margalida Tomàs són respectivament pedagog, historiador, traductor i historiadora de la literatura.

Fora fàcil per a alguns desmuntar la figura de Bartomeu Oliver amb una dada molt simple: gairebé no tenim cap escrit important seu en català. Als simplificadors de sempre –els del carrer i els acadèmics–, aquest fet és definitiu i no cal parlar-ne més. Poc els convencerem al·legant que el creador d'una empresa pedagògica del calibre de l'Institut Tècnic, que va haver de defensar durant els anys de dictadura, de la República i de la Guerra Civil fins que la persecució el posà directament al punt de mira, que el visionari capaç de transportar els seus ideals a l'altra banda de l'oceà, no va tenir temps, com dic, per a una tasca d'escriptor o de teòric. El seu geni era eminentment pràctic; la seva palestra, les aules, la seva arma principal, el llenguatge oral, aquell que no roman escrit sinó que s'imprimeix en el cervell i l'ànima dels assistents i dels seus alumnes. Més enllà d'això, trenta-tres anys d'activitat incansable a diverses institucions docents de Vene-

³² *Mirador* (any III, núm, 143, 29 d'octubre de 1931, p. 2).

çuela i a la pròpia universitat potser expliquen de sobra que el gruix dels seus escrits sobre la figura de Ciceró es publicassin en castellà.

També en el pla lingüístic caldria una reflexió més profunda que la que sol aparèixer als mitjans de comunicació. Molts compatriotes han caigut dins el parany d'utilitzar l'amor a la llengua com a instrument polític, en una lluita de forces en què el nombre i la quantitat es mengen el discurs intern i la qualitat. Ens limitam a mantenir els elements externs d'una llengua i una cultura, però sense atrevir-nos a canviar el fons: els currículums i els programes fan oblidar l'ideal.

Imatge 2: Una fotografia dels anys 60. El personatge no deixava lloc a dubtes: «distinció, cigarreta rossa –sempre Chesterfield– amb broquet, coll de la camisa llarg i estret, i nus de la corbata petit i ben fixat. I, naturalment, la seva gran cultura i cavallerositat.»

(Font: INSTITUT TÈCNIC EULÀLIA, Institut Tècnic Eulàlia. 90è aniversari, Barcelona: Memorias Ediciones, 2016, p. 23).

Per mi hi ha dues maneres de valorar la potència d'una llengua: l'estadística i la humanística. L'única que compta avui és la primera. És cert que l'ús en l'àmbit públic i privat no pot descuidar-se i que s'ha de protegir, amb lleis si cal. Però el que quedarà al cap dels segles –si és que realment ens interessa això i no la preeminència a curt termini– no serà la xifra de milions de parlants més o menys anònims –això quedarà per als informes i arxius burocràtics– sinó el testimoni d'aquelles desenes –potser centenars– de poetes, prosistes i pensadors que la vivifiquen i li donen l'alçada i la profunditat que la impulsarà cap a les noves generacions. Aquest és el català que ningú mai no podrà destruir.

Ja en un pla més domèstic, i considerant l'evolució dels models d'èxit al llarg d'aquest darrer segle entre nosaltres, no m'estaré d'assenyalar una clara divisió entre aquells mallorquins que han fet contribucions significatives a la cultura i aquells altres que elegiren el pragmatisme de les accions i els resultats directes. Sé que no és políticament gaire correcte fer aquesta distinció, però crec fermament que en ella hi rau part de l'esquizofrènia que patim i arrossegam com a poble.

Entre Joan March o Gabriel Escarrer i Joan Mascaró o Gabriel Alomar hi ha un abisme conceptual i vital, i ningú no negarà que el model que ha predominat en la societat mallorquina ha estat el pragmatisme dels promotors a cop de talonari, dels *homes fets a si mateixos* segons el model capitalista.³³ Cadascú sap en quins models es vol emmirallar. Tanmateix, encara que les obres de l'idealisme són tan palpables com els bancs i els hotels, encara que els llibres i les escoles formen part del nostre patrimoni comú, cal que ens demanem si d'aquí a uns segles Mallorca serà recordada per la globalització i la indústria turística o per l'universalisme de les idees, al qual la terra de Ramon Llull, a través dels seus intel·lectuals i artistes, encara té molt a aportar.

Joan Mascaró i Bartomeu Oliver cometeren el gran error de sortir de la seva terra no només per difondre els valors propis de la seva cultura, llengua i nació, sinó per unir-se a un ideal humanista que els superava. En el cas d'Oliver, això ha fet que ningú des d'aquí l'hagi reclamat, ni en l'àmbit civil ni en l'acadèmic. Per a la immensa majoria, Bartomeu Oliver Orell no ha existit. És per això que potser encara hi som a temps de lluitar contra l'autèntica mediocritat del silenci i donar *visibilitat* als nostres idealistes, sobretot aquells que han estat esborrats de la història oficial.

Per ventura pecaré de presumptuós, però des de la distància em plau d'imaginar un trio d'humanistes nascuts en el bressol comú del nostre Raiguer: mossèn Llorenç Riber i Miquel Dolç –sense por a exage-

33 Marc Ferragut Fluxà (1901-1981) és una excepció en el panorama empresarial mallorquí. Visionari en una postguerra òrfena de futur cultural, va invertir el seu capital, provinent de la indústria del calçat, per acomplir el seu somni de construir el primer gran auditori privat de tot l'Estat espanyol.

rar, dos dels millors traductors de Virgili al català i al castellà de tots els temps– i un ciceronià fins a la mort. Entre Campanet, Binissalem i Santa Maria del Camí cresqué una generació de pensadors que, bevent de la saba espiritual de la terra mallorquina, expandiren el llegat clàssic més enllà de la seva pàtria.

Més enllà de l'Oliver orador, pedagog i filòleg, Sebastià Trias Mercant compara el seu llegat humanista amb un altre mallorquí de l'envergadura de Joan Mascaró, considerant-los dues cares d'un mateix universalisme.³⁴ Encara que Mascaró va ésser més conegut dins l'àmbit anglòfon –Oxford i Cambridge–, també ensenyà a Barcelona durant la República i no seria gens estrany que en aquest període coincidís amb Oliver.

Encara que no crec que gaudís mai plenament d'una *torre de marfil*, un any abans de morir Oliver escrivia als seus familiars de Mallorca: «Això de tornar a començar vida de solitari i desconcertat ... té els seus bemols! Un racó tranquil i amable per llegir, escriure i fer llibres, aquí on sigui ... lejos del mundanal ruido!»³⁵

Crec que no ens podem permetre el luxe de prescindir de personatges com Bartomeu Oliver, més en aquest tombant de mil·lenni en què la deriva social, la pedagogia presa com a ostatge dels interessos polítics i econòmics i la manipulació dels mitjans de comunicació de masses fan més necessària que mai la recuperació de ments lúcides que no es deixin enlluernar per consignes i titulars.

Potser ell, com tants altres homes i dones de la nostra terra, varen viure entre dos mons: el d'una realitat molt concreta i el dels ideals que la transcendeixen i que creen un lligam ocult entre generacions. Però potser en això consisteix l'autèntic i l'únic humanisme, en una manera de *ser en el món*, en un viatge constant entre pols inestables, superant la temptació de l'home *unidimensional* i *unidireccional*. La realitat, tots ho sabem, és tossuda, però els ideals per ventura ho són més i sobreviuen, encara que qui els encarna passi a formar part

³⁴ TRÍAS MERCANT, S., «Los pensadores mallorquines...», p. 63-65.

³⁵ Carta a la família de Mallorca, del 26 de desembre de 1971. Arxiu personal de l'autor.

d'uns llimbs on la societat i la seva curta memòria sembla tenir-los ben guardats... perquè no molestin, qui sap?

Una certa visió desencantada –fruit, també s'ha de dir, del seu propi estat de salut– traspua de les seves darreres cartes *ad familiares*, i en aquest sentit tampoc no podem deixar de demanar-nos què en pensaria ell dels enormes problemes actuals de l'educació, cinquanta anys després de la seva mort i cent després d'aquells primers escrits apassionats i encesos en defensa d'un ideal que sembla almenys tan llunyà com aleshores. Potser és que, com deia Chesterton, «els homes inventen nous ideals perquè no gosen posar en pràctica vells ideals.»

Pens que, en el cas de Bartomeu Oliver, el seu desig íntim d'equilibrar tota la vida un ideal personal amb un sentiment de servei públic, sense cedir a les temptacions de conjuntures diverses, li ha jugat en contra. Com tants altres personatges del seu temperament intel·lectual, no va voler vendre la seva imatge per aconseguir aplaudiments fàcils o condecoracions.

Ja ho sabem, aquell lluitador cabal i entusiasta, aquell enamorat de la terra, de la llengua i de la història, aquell *emprenedor* que va deixar-ho tot als quaranta-quatre anys per començar una nova vida a una nova terra, va esser per als catalans *el mallorquí*; per a la nostra família, *el tio d'Amèrica*, i per als americans, *el professor Oliver*. El seu exili callat, que no li impedí continuar lluitant cada dia per trasplantar el seu ideal en terres americanes, però que li va valer l'allunyament de per vida de les seves arrels i un enyorament que no sempre va saber dissimular, ens ha passat desapercebut als seus conciutadans, de vegades més disposats a comprar exilis més mediàtics.

En aquest punt, i abans d'acabar, no puc evitar un regust agredolç quan pens que a l'exili viscut i real hi hem d'afegir aquest altre desterrament, gairebé pitjor, conseqüència del silenci amb què, fins i tot els seus essers més propers, no ens vàrem atrevir mai a pronunciar la paraula *exiliat*, conformant-nos amb la versió *oficial* i callant per no reviuire el drama i per no destapar ferides. Ell, tanmateix, no s'oblidà mai de Mallorca. El seu llegat, malgrat la distància temporal i geogràfica, és encara a l'abast de tots nosaltres.

Potser seria massa aspirar que alguna institució acadèmica o cultural li dedicàs una fundació, o que un centre educatiu de Binissalem portàs el seu nom, però el cert és que, a part de l'Institut Escuela que va fundar, ja fa anys que existeix a Caracas un Liceo Bolivariano Bartolomé Oliver. Potser tot plegat ens hauria de fer pensar.

Sense oblidar el gran poeta Llorenç Moyà Gelabert, nascut també a Binissalem el 1916, que gaudeix fa temps d'un merescut reconeixement al seu poble, voldria pensar que aquestes modestes línies d'homenatge a Bartomeu Oliver serviran per tornar-li també a ell l'agraïment, però sobretot donaran a conèixer la seva tasca a les noves generacions de mallorquins i catalans.

5. Bibliografia

5.1. Obres de Bartomeu Oliver

OLIVER ORELL, B., *Estudios preliminares a la Historia del Arte*, Barcelona: Muntañola, 1925.

OLIVER ORELL, B., *El libro del niño americano*, París: H. Didier, 1939.

OLIVER ORELL, B., *Lengua latina. Curso de morfología*. Caracas: Universidad Central de Venezuela, 1950.

OLIVER ORELL, B., *El legado de Cicerón*, Caracas; Barcelona: Ed. Ariel, 1958.

OLIVER ORELL, B., *Cicerón en su vida y en su obra*, Caracas: Ed. Ariel, 1958.

OLIVER ORELL, B., «Apología del latín y encomio del Humanismo», *Papeles de Son Armadans*. Any IV, tom xv, núm. XLV, 1959.

OLIVER ORELL, B. (traductor), Humbert, J., *Mitología griega y romana*, Barcelona: Gustavo Gili, 1928.

5.2. Bibliografia general

BAGUR FROILÁN, S., Correspondència amb el doctor J. Miret Monsó, 3-I-1981, Arxiu personal de S. Bagur.

BAGUR FROILÁN, S., *Bartomeu Oliver Orell en su obra y en su tiempo*, treball inèdit, Palma: UIB, 1981.

COLOM CAÑELLAS, A.J., «La obra intelectual del doctor Bartomeu Oliver Orell antes de su llegada a la Universidad Católica Andrés Bello (1893-1964) (Para seguir entrelazando Mallorca y la UCAB)», *Educab*, núm. 2, 2010, p. 33-56.

GOMIS, R., *El Gabriel Ferrater de Reus*, Barcelona: Proa, 1998.

INSTITUT TÈCNIC EULÀLIA, *Institut Tècnic Eulàlia. 90è aniversari*, Barcelona: Memorias Ediciones, 2016.

La Veu de Catalunya, any XL, núm. 10.605, 3 de juny de 1930, p. 1.

MANENT, A. (director), *Diccionari dels catalans d'Amèrica. Contribució a un inventari biogràfic, toponímic i temàtic*, Barcelona: Comissió Amèrica i Catalunya, Generalitat de Catalunya, 1992.

MARQUÈS SUREDA, S.; MARTÍN FRECHILLA, J.J., *La labor educativa de los exiliados españoles en Venezuela*, Caracas: Fondo Editorial de Humanidades y Educación, Universidad Central de Venezuela, 2002.

MARTÍ BORRÀS, G. (31 de desembre de 2022). El silenci de l'exiliat. Carta al director, *Arabalears*, p. 41.

MARTÍ BORRÀS, G., *Bartomeu Oliver Orell (1893-1972). Un humanista entre dos mons*, Palma: Documenta Balear, 2023.

MARTÍN FRECHILLA, J.J., *Forja y crisol: La Universidad Central, Venezuela y los exiliados de la Guerra Civil Española 1936-1958*, Caracas: Universidad Central de Venezuela, 2006.

MASSOT i MUNTANER, J., *Cultura i vida a Mallorca entre la guerra i la postguerra (1930-1950)*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978.

MASSOT i MUNTANER, J., *El primer franquisme a Mallorca*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.

Mirador, any III, núm. 143, 29 d'octubre de 1931.

REVENTÓS i CARNER, J.; REVENTÓS i CONTÍ, J., *Dos infants i la guerra. Records de 1936-1939*, Barcelona: Club Editor, 1974.

SUÑÉ, A.; ESTRADA, C.; MAGRINYÀ, F., *Institut Tècnic Eulàlia: seixanta anys d'història*, Barcelona, 1985.

TRÍAS MERCANT, S., «Los pensadores mallorquines del exilio (1937-1977)». *Actas del VI Seminario de Historia de la Filosofía Española e Iberoamericana*, Salamanca: Universidad de Salamanca, 1990, p. 49-65.

VALLÉS, M. (18 de juny de 2022). Entrevista a Jordi Amat. *Diario de Mallorca*.

VIDAL REYNÉS, J., «Breu biografia de Josep Font i Arbós (1886-1964)», *Lluc*, núm. 797, 1997, p. 29-30.

VILANOU i TORRANO, C., *La confiscació d'antics centres d'ensenyament de tipus catalanista: Dos informes (1939)*, Barcelona: Fundació Carles Pi i Sunyer d'Estudis Autonòmics i Locals, 2004 («Documents d'Història del l'Arxiu Pi i Sunyer» 2).

Els judicis als esclaus de Binissalem en la segona meitat del segle XIV

Ivan Mendoza Peña | Doctorand en Geografia, Història, Història de l'Art per la UIB

Resum

L'esclavatge va ser una pràctica comuna des de l'edat mitjana fins l'edat contemporània. No obstant això, la percepció que en tenim avui en dia correspon a una visió afroamericana. Per aquesta raó és important identificar que els primers vestigis de l'esclavitud es troben a la zona mediterrània i que Mallorca era un dels indrets més importants de comerç durant l'edat mitjana. D'altra banda, Binissalem, igual que la gran majoria de pobles mallorquins, va tenir una gran quantitat d'esclaus treballant dins l'àmbit rural. Part d'aquesta informació s'extreu a través dels llibres de cort reial, concretament, els llibres de judicis criminals. Aquests ens mostren no només la quantitat d'esclaus que podia haver-hi aproximadament, sinó com eren els seus dies, el seu origen i com eren tractats pel poble on habitaven. Així doncs, aquest article intenta explicar no només la importància que varen tenir els esclaus des d'una visió quantitativa sinó des d'una perspectiva sociològica.

Paraules Clau: Binissalem, esclavatge, judicis, rural, població

Abstract

Slavery was a common practice from the Middle Age to the Contemporary Age. However our perception that we have today about the slaves corresponds to an afroamerican vision. For this reason, it's important identify that, the first vestiges about this slavery were in the Mediterranean area and, Majorca was one of the most important places of trade during the Middle Age. On the other hand, Binissalem, as the similar Mallorcan villages had a lot of slaves working in the rural areas. Some of this information is extracted through royal court books, specifically, criminal trial book. These show us, not only the number of slaves that could be approximately, but what their days were like, their origin and how they were treated by people where they lived. This article tries to explain not only the importance of slaves from a quantitative perspective otherwise a sociological perspective.

Key Words: Binissalem, slavery, judgments, rural, population

1. Introducció

Segons les fonts de l'arxiu municipal, Binissalem va tenir una gran quantitat d'esclaus que varen viure durant la segona meitat del segle XIV. Els estudis previs sobre l'esclavatge a Mallorca a finals del segle XIV indiquen que la població esclava ocupava entre un 15% i un 20% de la població total de Mallorca.

De tota la documentació històrica que es pot trobar a l'arxiu municipal de Binissalem, referent a la segona meitat dels segle XIV, cal mencionar els llibres de cort reial, entre els quals s'han de destacar els llibres de judicis criminals de 1379-1382 (AJUNTAMENT DE BINISSALEM 2002, p. 134). Es pot justificar aquesta elecció documental a causa de la gran quantitat d'esclaus que eren jutjats en els judicis només pel fet de ser-ho. Així doncs, la probabilitat que hi hagués molts esclaus, a diferència d'altres fonts, fa que aquesta elecció sigui primordial per poder extreure'n informació.

Aquest document ha estat prèviament estudiat per Francesc Canals. Després d'aquesta investigació, l'autor va publicar el llibre *23 judicis a Binissalem entre els anys 1379-1382* (CANALS 1996), en què fa una breu anàlisi dels judicis en termes generals. Després de la lectura del llibre ens hem adonat de la necessitat de revisar de primera mà la font primària, ja que algunes transcripcions són de dubtosa veracitat. Per aquesta raó, el procediment per a la consulta d'aquest document i la seva investigació paleogràfica ha permet extreure més informació dels judicis i dels que ens interessa: l'esclavatge.

Aquesta font documental ens permet veure que els esclaus varen rebre, en moltes ocasions, l'adjectiu de *criminals* per part de la població mateixa, a causa dels diferents esdeveniments que varen ocórrer dins el municipi. D'altra banda, dins els mateixos llibres de judicis criminals també es pot trobar que hi ha judicis en què els esclaus apareixen com a testimonis o, fins i tot, com la víctima del fet.

Que hi hagués una quantitat considerable d'esclaus a Binissalem, com ho veurem, és a causa de la situació geogràfica del poble, ja que,

com altres territoris situats al centre de Mallorca, fa del municipi un lloc idoni per emmagatzemar una gran quantitat d'esclaus, en comparació amb els territoris de costa, ja que devora la mar hi existia una probabilitat alta de fugir.

Un altre aspecte que s'extraurà del llibre de judicis són els diferents tipus de feina que tenien els esclaus. Els treballs comuns d'aquests eren les pastures i la gestió del bestiar. També és important destacar que la feina agrícola, feta majoritàriament per esclaus barons, es produïa o bé al terreny del seu propietari o bé al d'algun veïnat que l'havia llogat per poder treure rendiment del seu terreny. Aquestes pràctiques eren les típiques, per la qual cosa cal destacar la importància material que tenia l'esclau com a eina de feina rendible de l'amo (MUMMEY 2013, p. 113).

2. Mallorca: centre de comerç d'esclaus a l'edat mitjana

Per entendre l'esclavatge al terme municipal de Binissalem, s'ha de fer un incís sobre la situació a Mallorca en termes generals. Per això, cal explicar breument la situació dels captius que arribaren o eren a Mallorca des de la seva conquesta per Jaume I l'any 1229 fins a finals del segle XIV.

La posició estratègica del Regne de Mallorca va propiciar que l'illa es convertís en una de les places més importants del comerç d'esclaus de la Mediterrània occidental durant aquest final de segle XIII i principis del segle XIV.

L'illa no va ser tan sols un centre de redistribució d'esclaus, sinó que, d'ençà de la conquesta catalanoaragonesa (1229-1232), va passar a ser un dels indrets de la Mediterrània on l'esclavitud tenia més importància en termes relatius. Aquesta situació estratègica va afavorir la inserció de l'illa dins les rutes comercials de tràfic d'esclaus, i es va familiaritzar amb altres territoris on era freqüent la gestió de l'esclavitud i l'extinció dels autòctons. Aquesta situació va ser excepcional, a diferència d'altres territoris de la mar Mediterrània. A Mallor-

ca, la població musulmana va continuar residint com a esclava en el territori ocupat. Aquesta estratègia va ser utilitzada com a represàlia per la resistència que havien ofert davant la ocupació cristiana (FURIÓ 2002, p. 27). Aquests musulmans autòctons es trobaven en procés d'alliberació a través d'uns intermediaris anomenats *alfaques*, encarregats de pagar el rescat per tal que l'esclau pogués ser alliberat (FURIÓ 2002, p. 28).

Una vegada conquerits els musulmans autòctons i convertits en esclaus, aquesta mà d'obra va passar a integrar-se dins l'explotació feudal de diferents formes. Aquesta manera de fer feina va ser utilitzada pels *cavallers*, que varen crear el nou règim de feudalisme mallorquí (SOTO 2012, p. 27). Però no va ser fins al 1260 que es van adquirir esclaus de religió musulmana procedents de mercats exteriors i de la captura directa (JOVER-AVELLÀ *et al.* 2019, p. 2). D'altra banda, cal destacar que des del segle XIII les dones esclaves eren preferides en comparació amb els homes en el mercat mediterrani, sobretot a la Corona d'Aragó i el Regne de Mallorca en particular (WINER 2008, p. 168), perquè podien parir futurs esclaus. D'una banda, hi havia els esclaus que feien feina de camp durant hores i, després, l'esclava que no només feia feina sinó que tenia la possibilitat de tenir fills que automàticament es convertien en esclaus i, per tant, donaven més rendibilitat al propietari.

A partir de la primera meitat del segle XIV, fruit de l'expansió comercial pel Mediterrani, començaren a arribar esclaus no només sarraïns, sinó també sards i grecs. D'aquests darrers, n'hem de destacar la massiva arribada a l'illa a principis del segle XIV. Segons López Bonet (2005), els estudis als registres notariais de l'Arxiu Capitular de Mallorca fets per Rosselló Vaquer l'any 1998 identifiquen 179 contractes de compra-venda. D'aquesta xifra, 121 corresponien a persones gregues i, cal mencionar-ho, provenien de la zona catalana. Així doncs, podem deduir que, a principis del segle XIV, els pobles de Mallorca i Ciutat varen rebre una gran aflluència d'esclaus i esclaves d'origen grec.

Arran de l'epidèmia de pesta negra, l'any 1348 hi va haver una gran demanda d'esclaus externs a l'illa. A més, varen arribar captius de

totes les edats i amb una gran diversitat d'orígens,¹ amb predomini del sexe masculí, cosa que es va accentuar a la ruralia (PUJOL 1996, p. 132). Probablement aquest predomini massiu d'esclaus masculins a la ruralia era per realitzar una inversió en mà d'obra i un major rendiment productiu de les terres de l'amo.

D'altra banda, els estudis fets sobre la població a Mallorca en el segle XIV determinen que la població esclava va ocupar entre el 10% i el 25% de la població total. Tal va ser així que l'any 1374 el rei Pere el Cerimoniós va manar que només es retinguessin a l'illa els que fossin necessaris per al servei domèstic i el treball als camps i per poder augmentar el nombre de setmaners (PUJOL 1996, p. 129). Però, com s'arribava a ser esclau?

Hi havia diferents formes de convertir-se en esclau. La més habitual era com a conseqüència de les conquestes, com les que varen ocórrer a Al-Mayūrqa i al-Àndalus. Cal destacar que a principis de l'arribada de Jaume I a Mallorca molts de cristians varen esclavitzar la població musulmana. Una altra manera de convertir-se en esclaus era a través d'activitats fetes pels corsaris i pirates (FURIÓ 2002, p. 29). Un fet comú per convertir-se en esclau a Mallorca era que una persona d'una altra religió tingués un deute que no podia arribar a pagar. D'aquesta manera es convertia en esclau per poder resoldre el deute. Finalment, una altra forma de convertir-se en esclau era si el nadó naixia de mare esclava. Així ja seria des de petit un esclau o bé un bord. La paraula *bord* s'aplica als nadons que naixien de mare esclava i del propietari. Aquest bord era esclau des del seu naixement, si ningú l'alliberava (MAS I FORNERS 2020, p. 155).

Altres aspectes a tenir en compte dins l'esclavatge mallorquí, són la gran quantitat d'esclaus que hi havia per al treball rural a la part forana. Principalment a Mallorca, els esclaus es dedicaven a les activitats agràries i el pasturatge. Aquests captius podien treballar directament sota les ordres del seu propietari, com a llogats o bé per

1 A Mallorca va arribar a haver-hi una gran varietat d'origen d'esclaus. Hem de mencionar els sards, els grecs, els sarraïns, els armenis, els búlgars, els russos, els tàrtars, els turcs, els xarquesos, els circassians, els canaris, els subsaharians, els provinents d'al-Àndalus i els nascuts a Mallorca.

compte propi, si havien signat un contracte de talla (FERRER I ABARZUZA 2021, p. 334) o setmana² com a sistema de manumissió, cosa que era bastant comuna a les illes Balears (FURIÓ 2021, p. 331).

Relacionat amb les activitats a què es dedicaven els esclaus, s'han de tenir presents les diferències de sexe, edat o origen a l'hora de veure quin tipus de feina feien per a l'amo. Els captius de sexe masculí es dedicaven en la seva majoria a les activitats agrícoles i ramaderes, així com a la construcció, l'artesanía i la pesca. En canvi, les esclaves de sexe femení es dedicaven al servei domèstic, i només en alguns casos a les activitats agrícoles i ramaderes. Però el treball més comú de les esclaves era la prostitució, a què eren obligades pel propietari. Però quan es trobaven en procés d'alliberament també es dedicaven a aquesta feina per poder guanyar més diners, ja que les esclaves de sexe femení guanyaven poc en comparació als de sexe masculí. Segons Mas i Forners (2020), les dones esclaves que es dedicaven a la prostitució eren anomenades en moltes ocasions amb el terme de *setmaneres*. Es tractava d'un terme utilitzat per a les esclaves que aconseguien diners de manera setmanal amb aquesta feina, perquè havien de pagar al seu propietari una quota setmanal per obtenir la llibertat. Finalment, un altre tipus de diferències entre esclaus era del tracte que rebien segons si havien estat batejats o no.

Tan important va ser l'arribada d'esclaus a l'illa, que el 14 de març de 1390 els delegats dels menestrals de *Mallorques* varen obtenir del monarca la concessió, per a equilibrar aquesta situació, de reduir el nombre de captius obtinguts en talla, setmana o lloguer amb la finalitat de poder repoblar els pobles amb gent lliure després de l'epidèmia de pesta negra (MAS I FORNERS 2012, p. 97). A més, es va prohibir que les captives exercissin la prostitució per pagar setmanes als propietaris o que estiguessin obligades a fer-ho, així com que els lliberts i captius en talla arribassin a ser mestres d'ofici d'un taller.

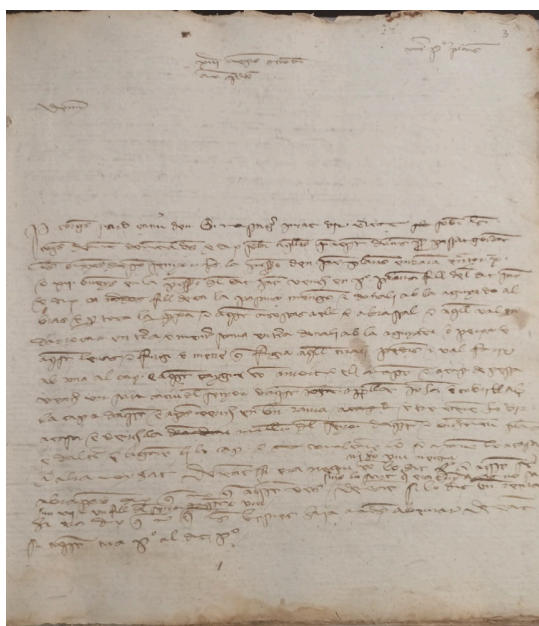
² En el contracte de talla o setmana es fixava un preu per a la llibertat de l'esclau, que pagaven a terminis i que els proporcionava una situació de semilibertat.

3. Els llibres de cort, una font important per a la història social sobre l'esclavatge medieval =

Els llibres de cort de les diferents administracions (municipals i senyorials), sobretot els de judicis criminals (que inclouen tant una descripció del delicte com l'interrogatori dels testimonis), constitueixen una font excepcional per al coneixement de la conflictivitat i la vida quotidiana.

Atès que sovint els esclaus es veien involucrats en assumptes de naturalesa delictiva, els llibres de cort constitueixen també una de les principals fonts per al coneixement de les condicions de vida dels esclaus.

A hores d'ara només es coneixen llibres de judicis criminals de les corts dels municipis de la ruralia o part forana.

Imatge 1: Clamsegon, Llibre de judicis (1379-1382).

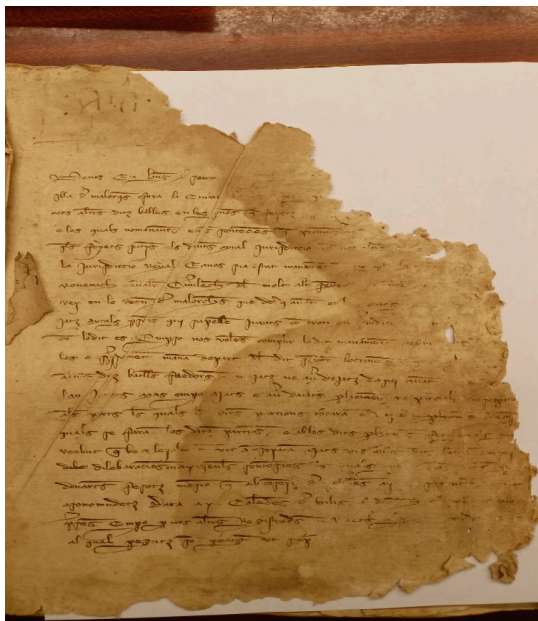
Arxiu Municipal de Binissalem, 1838/3
f.3

Però, com era el procediment judicial a les viles reials? Miralles Montserrat (1984, p. 41-43) comenta que:

En les causes criminals, per contra, el batlle reial només tenia cura de la confecció del sumari («enquesta» o «inquisició»), però qui sentenci-

ava era el veguer de fora, en el cas de les viles de la part forana. Quan s'esdevenia un fet delictiu: brega, robatori, agressió armada o verbal, etc., hom en feia la denúncia al batlle reial. Aleshores l'escrivà anava prenent nota de la declaració, de forma estenogràfica. Més tard en treia el trasllat corresponent. Acte seguit el batlle convocava juy (o judici) a la cort reial on assistien les parts, i els testimonis anaven declarant davant el batlle reial i els prohoms. Alhora, l'escrivà anava anotant estenogràficament cada un dels testimoniatges. Més tard en trauria el corresponent trasllat, que figuraria al llibre de la Cort reial.

Un dels aspectes que ens interessa sobre l'estudi dels llibres de judicis criminals és la informació referent als esclaus que se'n pot extreure. En el nostre cas, la dels que es trobaven a Binissalem.

Imatge 2: Llibre d'obligacions (1338-1342).

Arxiu Municipal de Binissalem, 1848/3
f.1

A través d'aquestes fonts primàries podem conèixer la importància, absoluta i relativa, dels esclaus i de la seva feina dins la societat rural. A més, podem endevinar quins dies a la setmana treballaven, si tenien dies lliures o no i la tipologia professional que tenia l'esclau o esclava. També, el seu *modus vivendi* dins Binissalem i la procedència. Una altra informació que en podem extreure és la identificació del seu propietari, quin tipus de relació hi tenia i quin aprofitament econòmic podien extreure els amos de la feina que feien els seus esclaus.

Finalment, a través d'aquesta documentació es pot saber en quin moment de la seva trajectòria vital es trobava, és a dir, si estava a prop de l'alliberació o no.

D'altra banda, cal tenir en compte que els llibres de cort, sobretot els de naturalesa criminal, ens permeten indagar sobre altres aspectes socials, com ara l'estructura de la demanda de mà d'obra esclava en els diferents municipis mallorquins o quines preferències tenien els compradors, així com les relacions directes amb les activitats a què volien dedicar aquesta mà d'obra i com era gestionada.

També hem de tenir present quines són les causes més freqüents dels judicis. A través dels diferents llibres de judicis se'n poden esmentar les següents: robatoris, pugnes entre esclaus o veïnats, insults, intents de violacions, cops i incompliment de normes.

Altres aspectes que podem tenir presents són els personatges de la societat mallorquina que envoltaven els esclaus a final del segle XIV. Aquests eren principalment els següents: propietaris, fills de propietaris, jornalers, esclaus, esclaves, bords i bordes i el batle del municipi. D'altres personatges que poden haver-hi en menor mesura, segons el cas, són els jueus, el veguer, el lloctinent o el mestre de guaita.

Finalment, hem de mencionar dos aspectes importants per concloure aquest apartat. En primer lloc, els problemes amb què ens trobam per a l'estudi de la documentació paleogràfica i, en segon lloc, les resolucions més usuals dels judicis.

Un dels problemes per a l'estudi d'aquests judicis és trobar els judicis incomplets a causa de la falta d'un full o que no es va escriure simplement. Això fa que no es pugui saber com va acabar l'esclau després del judici. D'altra banda, s'han de destacar diferents aspectes formals que, amb el pas del temps, impedeixen llegir amb plenitud el document. Aquests aspectes són fulls romputs, taques d'humitat o tinta difosa.

Quant a les resolucions dels judicis, almenys en els de Binissalem, les principals resolucions són el pagament de multes o l'absolució. Hi ha altres casos en què no es coneix la resolució per falta de documentació.

4. Els esclaus a través del llibre de judicis criminals de 1379-1382

L'anàlisi dels esclaus que varen ser a l'actual terme municipal de Binissalem no ha estat pràcticament feta per ningú. No obstant això, sí que hi ha vestigis del que va ocórrer gracies a la publicació del llibre de Francesc Canals i d'algunes aportacions notariales referent al poble i que ara es troben a l'Arxiu del Regne de Mallorca. A més, les aportacions personals a través de les contínues investigacions a l'Arxiu Municipal de Binissalem fan que l'estudi de l'esclavatge a Binissalem hagi evolucionat positivament, encara que queda molt per analitzar i saber, ja que hi ha molta documentació que té com a referent un captiu.

De llibres de judicis criminals només se'n troba un, a l'arxiu, i la seva datació és de 1379-1382. Aquest llibre tracta d'un conjunt de judicis realitzats en el poble de Robines entre aquests anys. El seu estat és en general bo, tot i que hi ha algunes taques que n'impedeixen la lectura ràpida. Però és fàcilment llegible en comparació a altres llibres del mateix estil.

Dins aquests judicis apareixen una sèrie important de personatges entre els quals també hi trobam esclaus inclosos. Aquests judicis ens permeten conèixer la vida quotidiana de part de la població de Binissalem i les interaccions d'alguns personatges provinents de municipis veïns.

A més, trobam diferents motius pels quals s'iniciaren els judicis. En termes generals, trobam que alguns casos comencen per problemes que hi va haver amb les pastures, com al document 2, en el qual s'acusa l'esclau d'envair terres alienes a les del seu amo: «P. Torges, sard, catiu den G. Massaguer, jurat dir veritat sobre les coses damunt demanades e dix sobre aquelles que aquest dilluns propassat guardant les ovelles de son senyor pres la possessio den Jacme Planes entraren entorn X o XII ovelles en la possessio del dit Jacme.»³

3 AMB: Arxiu Municipal de Binissalem. *Llibre de judicis criminals 1379-1382*. Clam 2 f.1

Una altra causa molt comuna eren els robatoris o furts, com passa en el judici 22 en el qual es jutja el robatori de llanes, ossos de gallines i ossos de xots fets per diferents esclaus. Un altre motiu comú de celebració d'un judici eren les agressions. En el cas del llibre que hem analitzat, però, només hi surt un cas: al judici 7 hi trobam que una captiva de G. Bestard encomanà una escudella de cuina a Abraham, d'origen jueu, per a n'Arena (captiva grega). Aquesta no la va voler i el seu marit, un llibert, li pegà una pallissa a Abraham: «Johan Grec, franch, qui fo catiu den Pons Dossona dalat damunt dit jurat i interrogat dir e de posar veritat sobre les coses damunt contra aquest denunciades e dix sobre aquelles als no saber sino so que es sagueix so es que ora com Arena muller daquest vania vespre dela vermada den G Bastard lo dit Abraham juheu estant a la sua porta dix a la dita muller daquest - E mal siau cremada com no desitg a cap hom.»⁴

Finalment, al document 18 hi trobam que la causa del judici és la violació d'una esclava. Però l'acusat va quedar absolt per falta de proves (CANALS 1996, p. 90), o almenys no es veu dins el document la seva absolució.

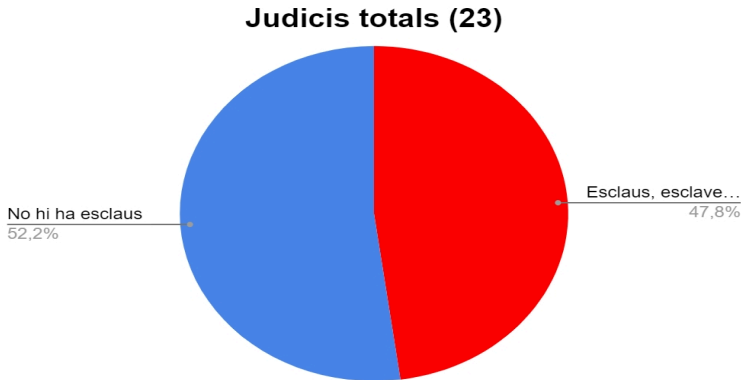
Hem de tenir present que hi ha un total de 23 judicis dins el document. De la informació no es pot deduir el total de la població esclava a Binissalem, però sí que podem fer una referència al gran percentatge que va suposar dins la població.

Per tant, una vegada feta la lectura i l'estudi del llibre de judicis criminals de 1379-1382, he arribat a les següents deduccions:

- a) Del total de judicis (vint-i-tres) en onze casos hi apareixen esclaus o esclaves involucrats. Això suposa que en el 47,8% dels casos hi ha captius involucrats, mentre que en el 52,2% restant, no.

4 AMB: Arxiu Municipal de Binissalem. *Llibre de judicis criminals 1379-1382*. Clam 7 f.1

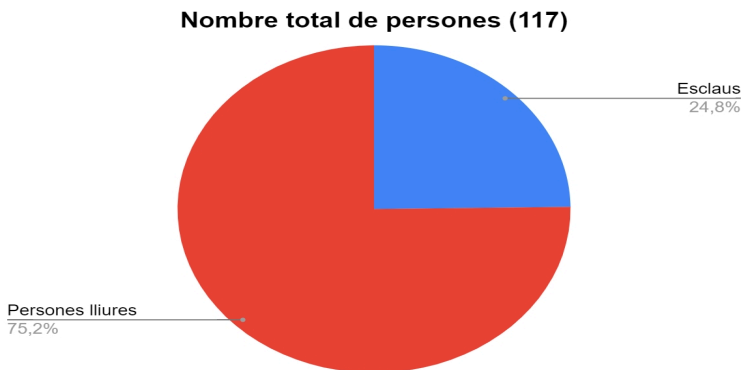
Judicis totals (23)

Gràfic 1: Percentatges i distribució de judicis en què hi ha esclaus al llibre de cort 1379-1382.

- b) També podem assenyalar el percentatge i el nombre total de persones i esclaus que apareixen en aquests judicis. El nombre total és de cent desset persones. D'aquests, vint-i-nou (un 24,8%) eren esclaus, esclaves o bords. Aquesta dada, a falta d'investigacions més aprofundides, s'aproxima a les estimacions generals de la població esclava total resident a Mallorca, que indiquen que oscil·lava entre un 15% i un 25%.

Nombre total de persones (117)

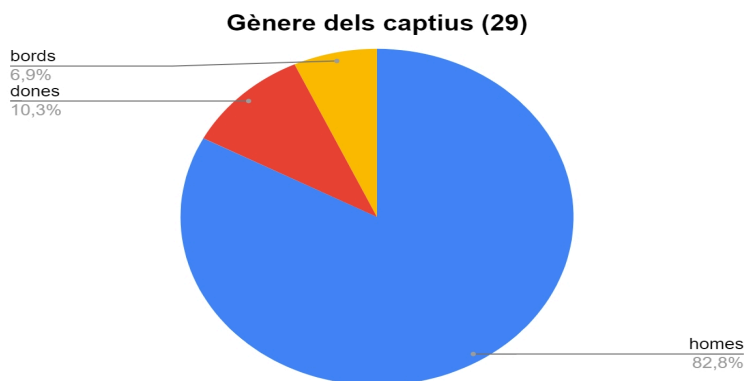

Gràfic 2: Nombre total de persones que apareixen dins els judicis.

- c) Si classifiquem per gènere i edat els vint-i-nou esclaus, esclaves

o bords que apareixen en els judicis, veurem que vint-i-quatre són homes (82,8%), tres són dones (10,3%) i només apareixen mencionats dos bords (6,9%), sense diferenciació de gènere.

Gènere dels captius (29)

Gràfic 3: Gènere dels captius.

d) També hem analitzat quin paper juga cada esclau dins el judici, és a dir, si era la víctima, un testimoni o l'acusat. De tota manera, cal aclarir que molts d'esclaus poden tenir diferents funcions dins un mateix judici. Així doncs, de vint-i-nou esclaus que podem trobar ressenyats al document, només tres poden ser considerats víctimes, com el cas d'Arena que hem esmentat més amunt, que era víctima del que li havia dit n'Abraham. Després, trobam que nou esclaus eren els acusats, un fet molt comú dins els judicis. Un exemple d'aquests criminals són els captius que apareixen al judici 22, en el qual es mencionen set captius acusats de furt (robatoris). A casa d'aquests captius es van trobar plomes de gallina i ossos de bestiar.⁵ Així mateix, trobam nou esclaus que varen tenir el paper de testimonis.

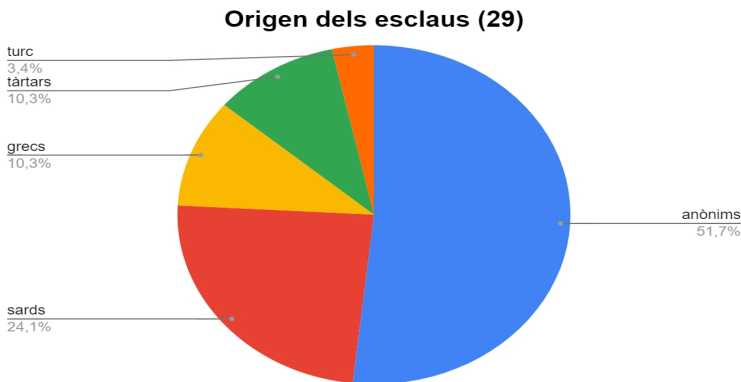
⁵ «[...] e atropa aquí set catius dels quals nhi havia un den G. de Pachs altre den J. Dameto, altre den L. Nebot altre den Galcerau Viabrera e Johan catiu den G. Linars e Miquel den Anthoni de Bas e Georgi, den J. Gilabert las quals lo dit batle pres e mes en preso. E amb prohombres pres escorcool de la dita casa e atropa davall marfaga de la dita casa llanes pelades fresques e atropa plomes de gallina e ventrells de gallina e molts dossos de bestiar de llana.» AMB: Arxiu Municipal de Binissalem, *Llibre de judicis criminals* 1379-1382. Clam 22 f1.

Cal destacar que en molt de casos aquests mateixos testimonis també eren acusats. Tanmateix consideram que el seu paper com a testimoni és més important que el paper com a acusat, per la qual cosa els hem classificat finalment com a testimonis.

Finalment, els vuit esclaus restants no tenen cap funció en concret, ja que simplement es menciona que estaven fent feina. N'és un cas el judici 20, en el qual apareixen dos captius, Abraham i Lunyet.⁶

- e) Finalment, volem destacar la següent estadística, que fa referència a l'origen dels esclaus, que normalment apareix a principi de testimoni. La manera de saber quin era l'origen d'un esclau és a través del seu nom si encara no estava batejat, ja que en la cerimònia del baptisme era comú canviar-li el nom per un de cristià, normalment el del seu amo (PUJOL 1996, p. 133). Hem de tenir en compte que els sards ja eren cristians catòlics i, a vegades, millor tractats que els altres per aquest motiu.

Origen dels esclaus (29)

Gràfic 4: Origen dels esclaus

⁶ «E ve lo fadri malmenat e nafrat en la ma e en los dits e en lespatlla que tenia bon colp de pedra. E que si aquest no fos que ell lo haguera consumat al batre que en feia en los peus. E com aquest hi fo, e lo hi hoc ben dit ell se nana. Demanat qui hi fo present a les dites coses. E dix que no sino aquests e en Bn Gisbert que tot ho ve que hi fo aitamabe e los captius daquest que feine feina Abraham e Lunyet.» AMB: Arxiu Municipal de Binissalem, *Llibre de judicis criminals* 1379-1382. Clam 20 f.2.

Així doncs, malgrat que no sabem la procedència de la major part dels esclaus, bé perquè havien canviat de nom o bé perquè no apareix, s'ha identificat l'origen de catorze dels vint-i-nou esclaus ressenyats als judicis. Això suposa un 51,7% dels *anònims*. D'altra banda, dels esclaus dels quals hem pogut conèixer l'origen, trobam set sards (24,1%), tres grecs (10,3%), tres tàrtars (10,3%) i un turc (3,4%). A aquest recompte total aproximat, hem de tenir en compte l'aparició de dos bords, de qui no sabem la procedència, perquè podrien ser fills d'un propietari que no els consideràs esclaus. Aquests bords els hem afegit dins els *anònims*. Segons Mas i Forners (2020) un bord naixia amb la condició d'esclau, però hi havia molt de casos en el que el nadó era alliberat des del moment que ja havia nascut.

5. Els lliberts al llibre de judicis de Binissalem

A més de l'estudi dels esclaus, també es podria fer l'estudi dels lliberts. És necessari tenir-los en compte per poder entendre la societat de Binissalem durant el segle XIV, així com poder comparar les condicions de vida que tenia l'esclau una vegada era alliberat. El llibert, malgrat que hagi estat un esclau anteriorment, ja no ho era, i per això era un ciutadà lliure.

No obstant això, no era així als ulls de la població, ni molt menys per a la de Binissalem. Però agradés o no, un llibert ja tenia els mateixos privilegis que un ciutadà, entre els quals la capacitat de poder denunciar un esdeveniment davant el batle reial. L'únic llibert que podem trobar al judici, precisament, realitza la denúncia davant el batle.⁷ Aquest, a més, podia tenir relació amb una esclava a través del concubinatge o fins i tot arribar a contreure-hi matrimoni.

6. Conclusions

El Regne de Mallorca va tenir molta importància en el comerç d'esclaus, però també s'hi documenta l'existència d'una demanda molt

⁷ Així apareix en el judici 7: «JohanGrec, franc, qui fo catiu den Pons Dossona delat damunt dit jurat e interrogat dir e de posar veritat sobre les coses damunt ...» AMB: Arxiu Municipal de Binissalem, *Llibre de judicis criminals 1379-1382*. Clam 7 f.1.

important de mà d'obra esclava, tant en àmbits urbans com a la ruralia, on n'hi havia un gran percentatge a causa de la necessitat imperiosa de mà d'obra econòmica després de l'epidèmia de pesta negra. Podem trobar esclaus a tots els sectors productius. Aquestes dades les podem saber gràcies als llibres de judicis criminals, entre els quals hem de destacar l'estudiat, referent al municipi de Binissalem, que ens permet constatar la importància i la significació de l'esclavitud a la part forana de Mallorca.

La veritat és que els llibres de cort reial no ens permeten conèixer la quantitat exacta d'esclaus entre la població. No obstant això, sí que són un referent per a estudis no només quantitatius, sinó també qualitatius, ja que possibiliten de construir indicadors sobre qüestions relacionades amb l'esclavitud a Mallorca.

A més, els llibres de judicis també poden indicar els tipus de treballs als quals es dedicaven els esclaus, els *mous vivendi* i les relacions que tenien no només amb altres esclaus o esclaves, sinó també amb els propietaris i amb la gent del poble. Això ens demostra la importància de l'esclavitud a Mallorca, i a Binissalem en concret, per a treballs manuals com l'agricultura i la ramaderia.

L'estudi sociològic dels esclaus a Mallorca a final del segle XIV és un estudi encara incipient, tot i que hi ha molta documentació disponible sobre aquest tema. No obstant això, hem de tenir present la seva importància i ampliar la informació a altres estudis de la resta de municipis de Mallorca. Aspectes relacionats amb l'esclavatge, com ara els béns destinats a mercat, el comerç o el tracte de les minories religioses, converteixen l'estudi de l'esclavitud en una font bastant completa i necessària per entendre millor la societat mallorquina, i binissalemera en concret, de la baixa edat mitjana. Per això, cal relacionar els llibres de judicis criminals de tots els municipis, per poder veure les diferents mesures que es prenen segons el lloc o, també, quins orígens dels esclaus eren preponderants segons la zona. A més, cal relacionar aquesta documentació judicial amb altra documentació de tipologia diversa, com la notarial en la qual apareix un inventari quantitatiu d'esclaus que varen ser a Mallorca.

7. Referències bibliogràfiques

- AJUNTAMENT DE BINISSALEM (2002), *Inventari de l'arxiu municipal de Binissalem*, Consell de Mallorca i Ajuntament de Binissalem.
- CANALS, F. (1996), *23 Judicis a Binissalem entre els anys 1379-1382*, Binissalem: Di7 Grup d'Edició.
- FERRER ABARZUZA, A. (2021), «Contracts of *talla*, from captivity to precarious labour in the thirteenth and fourteenth centuries», *Journal of Medieval Iberian Studies*, 13-3, p. 331-349.
- FURIÓ, A. (2002), «Mercancias humanas: el nuevo auge de la esclavitud al final de la Edad Media», dins CHUST CALERO, M. (coord.), *De la cuestión señorial a la cuestión social: homenaje al profesor Enric Sebastià*, València: Universitat de València, p. 23-38.
- JOVER-AVELLÀ, G.; MAS-FORNERS, A.; SOTO-COMPANY, R., i TELLÓ, E. (2019), «Socioecological Transition in Land and Labour Exploitation in Mallorca: From Slavery to a Low-Wage Workforce, 1339-1576», *Sustainability*, 11 (1), 168, p. 1-26.
- LÓPEZ BONET, J.F. (2005), «Un fruit de l'expansió mediterrània. Esclaves gregues a Mallorca a mitjan segle XIV i la triple mutilació jurídica: nació, estat i gènere», dins NARBONA VIZCAÍNO, R. (coord.) *XVIII Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, vol. 2. València: Universitat de València, p. 1459-1518.
- MAS I FORNERS, A. (2012), «La incidencia del mercado de esclavos en la estructura productiva de Mallorca (aprox. 1300-1450)», dins PLAZOLLES GUILLÉN, F.; TRABELSI, S., *Les esclavages en Méditerranée: espaces et dynamiques économiques*, Madrid: Casa de Velázquez, p. 77-100.
- MAS I FORNERS, A. (2020), «“Est pater hic cura, alius est pater genitura”. Sobre les circumstàncies vitals d'algunes esclaves i dels seus fills a la ciutat de Mallorca en la baixa edat mitjana», dins SABATER REBASSA, T.; CERDÀ GARRIGA, M.; JUAN VICENS, A. (coord.), *Ciutat és con-*

gregació concordant de moltes persones». La ciutat a l'edat mitjana, Palma: Edicions UIB, p. 154-163.

MIRALLES MONTSERRAT, J. (1984), *Un llibre de cort reial mallorquí dels segles XIV (1357-1360). Introducció, transcripció i estudi lingüístic*, vol. 1, Palma: Moll.

MUMMEY, K. (2013), *Women, Slavery, and Community on the Island of Mallorca, ca. 1360-1390*, University of Minnesota.

PUJOL, M. (1996), «L'esclavitud en el Regne de Mallorca durant el govern del Rei Martí I 1396-1410», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, 52, p. 129-140.

SOTO COMPANY, R. (2012), «La conquista de Mallorca y la creación de un mercado de esclavos» dins PLAZOLLES GUILLÉN, F.; TRABELSI, S., *Les esclavages en Méditerranée: espaces et dynamiques économiques*, Madrid: Casa de Velázquez, p. 63-76.

WINER, R. (2008), «Conscripting the breast: lactation, slavery and salvation in the realms of Aragon and kingdom of Majorca, c. 1250-1300», *Journal of Medieval History*, 34: 2, p. 164-184.

Origen, evolució i estat actual del fenomen lingüístic característic de Binissalem

Mireia Pol Pons | Filòloga i professora de català

*A tu, tia Xisca (Queveda),
per creure en mi molt abans que jo mateixa.
Sempre.*

Resum

Des de l'inici d'aquest segle, s'ha produït un elevat creixement demogràfic en la nostra localitat, Binissalem. El canvi demogràfic detectat suposa conseqüències lingüístiques sobre el territori: es fa més accentuat el fet que no puguem parlar del municipi de Binissalem com un indret homogeni pel que fa al sistema lingüístic que caracteritza el nostre poble, basat en un inventari vocàlic tònic heptafonèmic. Conseqüentment, podem considerar el poble de Binissalem com un territori d'hibridesa lingüística. Per arribar a aquestes conclusions, a través del Treball de Fi de Grau *Anàlisi del tractament actual de les /'ə/ i /'ɛ/ en el parlar de Binissalem* (2016), es va realitzar un estudi intergeneracional centrat en un total de quatre cent cinquanta tres informants, que anaven dels 4 als seixanta-cinc anys, en què s'analitzava el seu parlar i el dels seus antecessors. Sis anys després, s'analitzaran els resultats d'aquest treball sociolingüístic que s'estan fent cada vegada més evidents en el nostre poble.

Paraules clau: Canvi lingüístic, fonètica, inventari vocàlic tònic, Binissalem

Abstract

Since the beginning of this century, there has been a significant demographic growth in our locality, Binissalem. The detected demographic change has linguistic consequences on the territory: Binissalem can no longer be considered a homogeneous place in terms of the linguistic system that characterizes our town becomes more pronounced. This system is based on a tonic heptaphonic vocalic inventory. Consequently, we can consider Binissalem as a territory of linguistic hybridity. To reach these conclusions, an intergenerational study was conducted through the Final Degree Project "Analysis of the current treatment of /'ə/ and /'ɛ/ in the speech of Binissalem" (2016). The study focused on a total of 153 informants ranging from 4 to 65 years old, analyzing their speech and that of their predecessors. Six years later, the results of this sociolinguistic work, which are becoming increasingly evident in our town, will be analyzed.

Keywords: Linguistic change, phonetics, tonic vocalic inventory, Binissalem

1. El canvi lingüístic

Una de les característiques que formen part de la fisonomia de tota llengua és el canvi lingüístic. Les llengües no són ens estàtics, sinó que evolucionen de manera constant i a partir de diverses variables a què estan sotmeses (històriques, geogràfiques, socials i funcionals). De fet, com bé esmenta Carme Junyent (2006, p. 12), el canvi lingüístic és un fenomen que es caracteritza per ser universal i, fins a cert punt, regular. Així doncs, d'acord amb aquesta afirmació, es posen de manifest dos universals lingüístics: les llengües canvien i ho fan en funció dels mateixos tipus de factors modificadors.

És per això que, en totes les llengües, apareixen noves formes lingüístiques que acaben fent desaparèixer la forma més antiga o, al contrari, el tret innovador presenta una presència escassa entre els parlants i, progressivament, el tret més antic s'acaba imposant. De totes maneres, aquesta simultaneïtat de trets lingüístics es pot perllongar durant segles fins a la imposició d'un dels dos desenllaços possibles.

Un cas lingüístic com aquest és el que es tracta en aquesta comunicació:¹ la pronúncia que, des del segle XIX, ha caracteritzat el parlar de Binissalem que difereix de l'inventari fonètic majoritari de Mallorca. No obstant això, actualment, a causa de la globalització que ha abastat tots i cadascun dels indrets del món, innovació i tradició conviuen amb la presència d'altres llengües, fet que dibuixa un context que ha anat adquirint una gran complexitat lingüística.

2. Origen del canvi lingüístic

Si ens remuntam a la història lingüística del català, d'acord amb Francesc de Borja Moll (1991, p. 33), una de les característiques lingüístiques que dibuixen l'eix divisor i entre el català oriental i l'occidental és l'evolució divergent de la *e* llarga tònica (Ē) del llatí als di-

¹ Aquesta comunicació està basada en el Treball de Fi de Grau propi *Anàlisi del tractament actual de les /a/ i /e/ en el parlar de Binissalem*. Grau de Llengua i Literatura Catalanes. Any acadèmic 2015-2016. <https://dspace.uib.es/xmlui/bitstream/handle/11201/2042/TFG%20Mireia%20Pol%20Pons.pdf?sequence=1&isAllowed=n>

versos territoris de parla catalana. Per una banda, als territoris propis del dialecte occidental (català nord-occidental i valencià), aquest tret llatí esdevé una /'e/ tancada, fet que també succeeix en el cas de l'alguerès. En canvi, a la majoria dels indrets que configuren el català oriental (rossellonès o català septentrional, català central i balear), aquesta È llatina evoluciona en dos fonemes: en una /'ə/ (vocal neutra tònica o vocal mitjana central tònica), en alguns casos, i en una /'ε/ (e oberta tònica), en altres. De fet, aquesta fou una fase fonètica inicial que es creu que va repercutir a tot el català oriental antic i que va arribar a les illes Balears a través de la transmissió lingüística dels colonitzadors. Aquesta hipòtesi ha estat investigada per lingüistes com Joan Veny, que manifesta que «grafies medievals com *antra* per *entra*, *prase* per *presa*, etc. semblen testificar l'existència d'aquest fonema /'ə/ al nord-est de Catalunya.» (1978, p. 47).

No obstant això, el tret lingüístic /'ə/ només s'acabaria conservant en l'inventari vocàlic del català de les illes Balears. De fet, Brauli Montoya determina aquest fonema com el tret més representatiu del català balear des del punt de vista fonològic (1995, p. 176). En canvi, a tota la resta de territori lingüístic adscrit al dialecte oriental (rossellonès i català central), aquest fonema hauria evolucionat i tots els seus casos haurien passat a ser ocupats per l'altre tret lingüístic resultant de la transformació de la *e* llarga tònica llatina, la /'ε/. El lingüista Joan Veny situa aquest canvi lingüístic a l'edat mitjana (1978, p. 47). D'aquesta manera, ben aviat la vocal neutra tònica desapareixeria de la major part del dialecte oriental i perduraria únicament a les illes Balears.

Des del punt de vista fonològic, allò que es produeix és l'anteriorització de la vocal mitjana central tònica. Consegüentment, aquest canvi lingüístic suposa el pas d'un sistema vocàlic tònic octofonèmic, en què apareixia la /'ə/, a un d'heptafonèmic (/a/, /'e/, /'ε/, /'i/, /'o/, /'ɔ/, /'u/), en què la utilització de la vocal neutra tònica /'ə/ passa a estar copsada per l'ús de la *e* oberta tònica /'ε/.

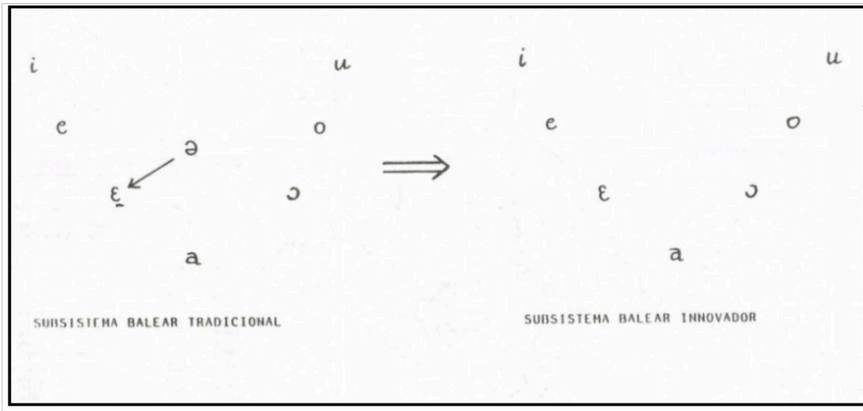

Figura 1: Descripció fonètica del canvi lingüístic.

Font: Montoya (1995, p. 211)

Ara bé, com s'ha mencionat anteriorment, les llengües estan en canvi constant i la seva evolució és inexorable. Així doncs, modernament aquest tret lingüístic distintiu de les illes Balears ha deixat de ser homogeni i, a certs indrets del territori insular, es produeix el mateix canvi lingüístic que va experimentar la resta de territori oriental a l'edat mitjana (MONTOLYA 1995, p. 176). D'aquesta manera, el fonema /'ə/ ha desaparegut i ha esdevingut /'ɛ/ a algunes zones balears.

3. Temporalització del canvi lingüístic

D'acord amb Montoya (1995, p. 177), els únics lingüistes que s'atreverien a situar en el temps l'aparició d'aquest canvi a les illes Balears foren Francesc de B. Moll i Joan Veny. El primer lingüista, a la seva obra *Gramàtica històrica catalana* feia l'observació següent: «Fins a principis del segle XIX tot l'arxipèlag semblava uniforme quant a l'ús de /'ə/ [...] actualment [principis de 1950] i des de fa bastants decennis, es nota una marcada tendència a la conversió de la /'ə/ en /'ɛ/.» (MOLL 1991, *apud* MONTOLYA 1995).

Moll realitza tot un estudi de camp al voltant de l'aparició d'aquest canvi lingüístic a l'illa de Mallorca i deixa palès a la seva obra *El parlar de Mallorca* (1973) que, en un primer moment, a les zones afectades

pel canvi, fou difícil d'expandir i de consolidar, atès que en la major part de l'illa es conservava inalterable la pronúncia més antiga i els parlants se sorprenien i se'n reien del tret fonètic innovador, cosa que produïa intents de rectificació sovint amb errors d'ultracorrecció. Així ho documenta el mateix Francesc de Borja Moll:

Els habitants de les viles veïnes se'n riuen, de la moderna fonètica [dels parlants del tret innovador] [...] Aquests reaccionen procurant no distingir-se dels altres, però aleshores solen extremar les precaucions i converteixen en [ʔ] totes les [ʔ], fins i tot les que sonen [ʔ] a la resta de l'illa: sovint es poden sentir pronúncies errònies per ultracorrecció, com [kəʔfə] (=cafè). (1973, p. 82)

Per la seva banda, Joan Veny (1968, p. 330), mitjançant el testimoni de persones majors que varen viure el moment del canvi lingüístic, considera que aquest fenomen no va poder ser anterior al segle XIX (MONTROYA 1995, p. 177).

Després de tenir en compte aquests dos lingüistes predecessors que estudiaren el tema, Brauli Montoya decideix anar més enllà i formula una hipòtesi per concretar encara més el sorgiment d'aquest canvi lingüístic a les Illes Balears:

L'aparició dels innovadors [...] coincidiria amb el naixement de la centúria passada (al voltant de 1801), mentre que els primers que adoptarien el canvi des de dins de grups socials estables, compareixerien durant la segona i la tercera dècada del segle (sobre 1811-1830). (1995, p. 177)

A més a més, la hipòtesi de Montoya també responia a un altre enigma sobre aquest canvi lingüístic: el lingüista determina que la seva aparició hauria estat aproximadament simultània a les tres illes (Mallorca, Menorca i Eivissa), encara que a partir d'aquí la seva evolució fos diferent en cadascun dels territoris insulars (MONTROYA 1995, p. 177).

4. Ubicació i evolució del canvi lingüístic —

D'acord amb els experts, ja s'ha determinat que, pels voltants del segle XIX, el canvi lingüístic va arribar a les Balears. Però, quina fou la regió originària a cadascuna de les illes? Com va ser l'evolució territorial del tret fonètic innovador? Hi va haver indrets on va arribar el canvi

lingüístic, però no s'hi va consolidar? Tot seguit, tenint com a principal font documental l'únic estudi lingüístic que tracta aquests afers, Montoya (1995, p. 165-220), es durà a terme una anàlisi del fenomen a Menorca, Eivissa i, finalment, a l'illa objecte de l'estudi, Mallorca.

4.1. Menorca

La primera referència lingüística sobre la presència del canvi lingüístic a l'illa de Menorca la fa Antoni M. Alcover l'any 1901: «Hi ha viles que, en lloc de [ə] fan [ɛ] [...] an'ɛm, v'ɛu, pl'ɛna [...] dins Menorca, Mahó, Aló (Alayor) i Fornells.» (1908-1909, p. 218). Posteriorment, però, el lingüista torna a tractar aquest afer l'any 1917 i demostra que el canvi lingüístic sofreix una consolidació i ampliació territorial amb el pas del temps. Per una banda, a Maó i a Alaior, indrets assenyalats com els oriünds del nou tret fonètic, la nova pronúncia passa a aplicar-s'hi sense restriccions. D'altra banda, a Fornells, regió considerada originària, el canvi no acaba de consolidar-s'hi i només és present en certs sectors socials, fet que també succeeix al Mercadal i a Sant Lluís, que esdevenen nous llocs on es documenta la presència incipient del canvi lingüístic (MONTAYA 1995, p. 189). Més específicament, aquestes dues àrees experimenten l'arribada del canvi per la connexió amb les zones en què s'origina: el Mercadal rep la influència de Fornells i Alaior, i Sant Lluís, de Maó. Tres anys després, Alcover torna a viatjar a Menorca i observa que el canvi s'ha expandit entre la gent més jove a Sant Climent i al Castell per influència de Maó: «La gent vella encara conserva la [ə]; el jovent tot se tira a la [ɛ]. De vegades pronuncien [ə] encara, però aviat elze surt [ɛ].» (ALCOVER 1920, p. 188).

Francesc de B. Moll pren el relleu de l'estudi en el punt on l'havia deixat el seu mestre Antoni M. Alcover. La seva anàlisi reflecteix el període que va de 1920 a 1932 i determina que el canvi lingüístic es va consolidant a Fornells i, també, que se'n detecta la presència de manera variable i superficial als tres pobles on s'ha difós la pronúncia des de Maó (el Castell, Sant Lluís i Sant Climent) i al Mercadal. Vint anys després, Moll determina que el canvi lingüístic ja s'ha instal·lat de manera definitiva a Fornells i al Mercadal i que, per contra, els indrets influïts per l'expansió maonesa (el Castell, Sant Lluís i Sant Climent)

encara mantenen vacil·lacions de resultats (MOLL 1952, *apud* MONTTOYA, 1995). Tot i això, els estudis lingüístics posteriors de Moll (1979; 1981, *apud* MONTTOYA 1995) determinen que la nova pronúncia s'acabarà generalitzant en aquests tres territoris (MONTTOYA 1995, p. 190).

Posteriorment, els lingüistes menorquins Melià (1985, *apud* MONTTOYA 1995) i Mascaró (1987, *apud* MONTTOYA 1995) delimiten la frontera geolingüística del canvi lingüístic que perdura actualment: a occident, Ciutadella, Ferreries i el Migjorn Gran mantenen el tret fonètic tradicional; en canvi, a orient, a la resta de territoris illencs, s'hi ha imposat la nova pronúncia, car s'ha de tenir en compte que fa referència a la fonètica de la majoria de la població de cada indret (MONTTOYA 1995, p. 191).

4.2. Eivissa

Continuant amb l'únic estudi fet sobre l'evolució territorial situada en el temps del canvi lingüístic que ens concerneix, el lingüista Brauli Montoya (1995, p. 184) reflecteix que l'illa d'Eivissa va experimentar una gran variabilitat de resultats en períodes relativament breus de temps. El primer treball de camp documentat fet a la zona el va realitzar Antoni M. Alcover. Hi va fer dues visites d'investigació amb vint anys de diferència i hi va poder documentar canvis importants.

La primera la feu l'any 1902 i en va treure l'anàlisi següent: en primer lloc, a Sant Josep el canvi lingüístic hi era constant; en segon lloc, a Sant Agustí, Sant Antoni, les Salines i Sant Carles hi havia la presència d'ambdues pronúncies i es documentaren ultracorreccions per corregir el nou tret lingüístic; i, en tercer lloc, a Sant Rafel i a Vila la innovació lingüística només es localitzava a zones urbanes determinades, en què hi havia ambdós trets, i també s'hi detectaven ultracorreccions.

A partir d'aquests primers resultats, Montoya determina que el focus del canvi lingüístic regeix a Sant Josep i, des d'aquí, s'expandeix cap al sud-oest de l'illa. A Sant Rafel i a Vila hi arriba a través del contacte amb l'àrea de Sant Antoni i l'expansió cap a Sant Carles s'explica segurament a través d'un moviment migratori insular.

L'any 1917 Alcover documenta que el canvi lingüístic s'ha instal·lat plenament no només a Sant Josep, sinó també a Sant Antoni i a Sant Agnès de Corona, i que a Sant Mateu hi ha dualitat de resultats. És per això que, respecte a l'estudi anterior, el canvi lingüístic ha passat a expandir-se cap al nord-oest de l'illa i s'ha suprimit la seva existència al sud d'Eivissa. Però, l'any 1921 Alcover, juntament amb Moll, torna a l'illa per al recull lèxic del *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB) i detecten que a Vila hi ha la presència de les dues pronúncies, així com a Sant Antoni, fet que determina la involució del canvi lingüístic a aquesta darrera àrea (MONTROYA 1995, p. 185-186).

Així doncs, el relleu de l'estudi sobre el canvi lingüístic a Eivissa el protagonitza Francesc de Borja Moll a través dels estudis per a *La fleixió verbal en els dialectes catalans* (1929-1932), del DCVB i de la seva presència en l'*Atlas Lingüístico de la Península Ibérica*. L'any 1935, juntament amb el lingüista Sanchis Guarner, Moll reporta dualitat de resultats a Vila i aprofundeix en aquesta variació: «a Vila es conserva bastant [...] a la ruralia [...] la tendència e oberta [...] principalment entre la gent més jove; els infants solen pronunciar espontàniament [ˈpɛɾə], [sɛk] fins que, a força de sentir-se corregir, arriben a aprendre la pronúncia [ˈpəɾə], [sək].» (MOLL 1973, p. 90). Per tant, la diversitat de resultats respon a un canvi cíclic en què la nova pronúncia s'introdueix en la infantesa, però es va abandonant a l'edat adulta. En aquest fet, hi tendrien un paper important les dones com a conservadores de la pronúncia més genuïna (MONTROYA 1995, p. 187).

Les següents investigacions lingüístiques que es fan sobre aquesta qüestió a Eivissa són al darrer terç del segle XX. Villangómez (1972, *apud* MONTROYA 1995) i Veny (1977, *apud* MONTROYA 1995) coincideixen a apuntar que la innovació lingüística regeix en les àrees de Sant Josep, Sant Agustí i Sant Antoni. Per la seva banda, Villangómez també hi adhereix la regió de Santa Agnès, mentre que Veny especifica que el canvi de pronúncia prové de la ruralia i que no afecta la capital. Un altre autor que analitza el fet és Marià Torres a *Aspectes sociolingüístics de la cançó popular i tradicional eivissenca* (1980, *apud* MONTROYA 1995). A més de les quatre zones mencionades per Villangómez, Torres afegeix i concreta el canvi lingüístic a

Cubells i a la zona oest de Sant Rafel: les vendes de Cas Arabins i de la Bassa Roja.

En definitiva, en comparació a les primeres dades d'Alcover, es posa de manifest que, amb el temps, es produeix un retrocés del canvi lingüístic i, per tant, els resultats actuals són més reduïts respecte a la nova pronúncia que no els de l'àrea originària.

4.3. Mallorca

A Mallorca, objecte d'estudi de la nostra anàlisi, és just on el canvi lingüístic ha tingut menys propagació. A més, a principis del segle xx, la presència del canvi ocupava més municipis que en l'actualitat. Si ens remuntam a l'origen del canvi lingüístic, Brauli Montoya (1995, p. 180) intenta formular una hipòtesi a partir del treball de camp dels lingüistes que varen viure i documentar l'evolució del tret fonètic innovador. Concretament, parteix d'aquesta recollida de dades d'Alcover per determinar-ne la provenença:

Mn Bartomeu Antich, de Binissalem, molt amic nostre, mort de més de vuytanta anys, que'ns deya que, com ell era nin, a Binissalem encara feyen ['ə] en lloc de la ['ɛ] d'ara, i qu'aquesta ['ɛ] era una moda entrada a Binissalem en temps seu. (1908-1909, p. 218)

D'aquesta manera, donant per vàlid aquest testimoni, es descarta Binissalem com a lloc d'origen del canvi lingüístic. Montoya calcula que la introducció de la nova pronúncia no podria ser més tard que entre els anys 1830 i 1840, perquè l'any 1903 Alcover torna a analitzar el municipi i l'ús del tret fonètic innovador ja esdevé regla categòrica.

Així doncs, la resta de municipis on es va documentar per primera vegada l'existència del canvi lingüístic a principi del segle xix foren Lloseta, Alaró, Biniamar i Ariany. D'aquests, Montoya considera que el focus de propagació hauria d'haver estat Alaró, atès que en aquella època presentava un major nombre d'habitants que la resta de llocs documentats i era el municipi més antic. D'altra banda, es descarta Ariany perquè està més allunyat del nucli central (Alaró-Llose-

ta-Biniamar) i, també, perquè no es va tornar a tenir constància de la presència de la nova pronúncia més enllà de les consideracions d'Alcover. Aquest darrer és també el cas de Biniamar. Finalment, també es refusa el municipi de Lloseta com a zona d'origen del canvi lingüístic tenint en compte que, a principi del segle XIX, Alaró n'exerceix una influència laboral i que Lloseta té dependència administrativa de Binissalem fins a l'any 1843. Per tant, la hipòtesi de Montoya rau en la consideració que el canvi lingüístic es pogués originar a Alaró i que, ràpidament, es propagués a Lloseta i a Biniamar. La influència d'Ariany hauria d'haver estat pel contacte laboral amb Alaró (MONTAYA 1995, p. 181).

A la segona meitat del segle XIX, per proximitat geogràfica, el canvi lingüístic hauria arribat a Binissalem. També, es documenta a Porreres, on, atès que no pertany a la zona geogràfica de la nova pronúncia, es creu que hi hauria arribat per l'establiment d'una connexió de tipus laboral. Aquest fou el moment de màxima expansió del canvi lingüístic a l'illa de Mallorca, amb la presència a sis localitats: Alaró, Lloseta, Biniamar, Ariany, Binissalem i Porreres.

És d'aquesta manera que, al principi del segle XX, les investigacions lingüístiques deixen palesa la reducció territorial del fenomen lingüístic. Així és com al treball «Una mica de dialectologia catalana» d'Alcover (1908-1909, *apud* MONTAYA 1995) i al seu recull sobre la flexió verbal publicat per Moll (1929-32, *apud* MONTAYA 1995) ja no apareix documentat el canvi lingüístic ni a Ariany ni a Biniamar. En canvi, el cas de la desaparició de la nova pronúncia a Porreres és més difícil de delimitar en el temps. A partir dels estudis lingüístics d'Antoni Griera, Alcover i Moll, es conclou que, a la segona meitat del segle XX, el canvi lingüístic hauria anat desapareixent fins a extingir-se del municipi. De fet, Montoya assenyala que la regla mai hi va esdevenir categòrica (1995, p. 182) i, per la seva part, Veny considera Porreres com un punt de fluctuació en què el tret fonètic innovador va desaparèixer quan feia poc que s'hi havia instal·lat (1968, *apud* MONTAYA 1995). En definitiva, des de la segona meitat del segle XX fins a l'actualitat, el canvi lingüístic a Mallorca es localitza als municipis de Binissalem, Lloseta i Alaró.

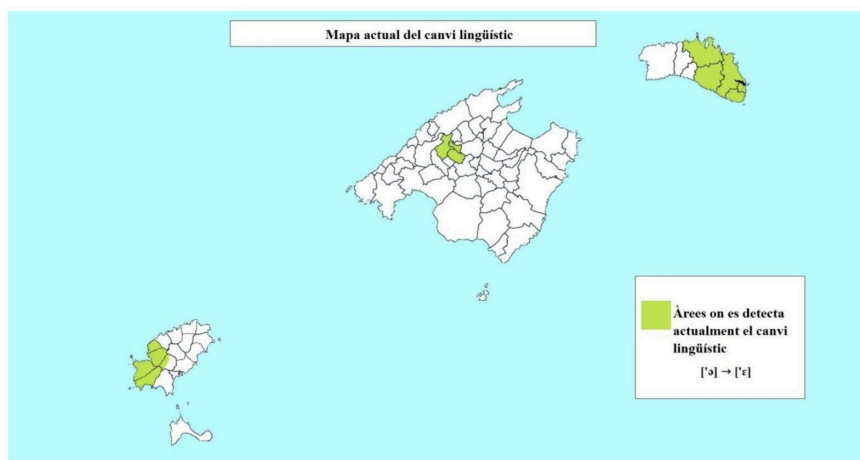

Figura 2: Mapa del canvi lingüístic (2016).

Font: elaboració pròpia a partir de les informacions geolingüístiques de Brauli Montoya (1995)

5. Les causes del canvi lingüístic

Com bé esmenta Viaplana, «les causes del canvi [lingüístic] poden ser [...] moltes i molt diverses.» (2002, p. 209). És per això que resulta molt difícil concretar els factors específics que han produït una modificació en la llengua. Quant a l'afer lingüístic que ens concerneix, fou Joan Veny qui s'atreu a tractar-ne la casuística en diverses obres.

En primer lloc, el lingüista descarta la possibilitat que l'aparició de la nova fonètica vocàlica a les illes Balears respongués a la influència del català oriental peninsular: «aquesta obertura manca de relació genètica amb el català continental.» (1982, p. 83). Aquesta consideració respon a la poca comunicació que hi havia entre ambdós territoris en el segle XIX, moment en què se situa el naixement del canvi lingüístic balear; al fet que a Mallorca sorgís als municipis d'interior, i a la separació en el temps entre el canvi lingüístic peninsular (edat mitjana) i l'insular (segle XIX). Tot i això, malgrat la distància temporal i geogràfica, en ambdós casos es produeix «el mateix procés.» (VENY 1978, p. 48-49). D'acord amb aquesta comparativa, cal fer esment a la producció particular de certes formes verbals

a les illes Balears. Aquest és un fet que també succeeix en el subdialecte rossellonès (BERNAT 2001, p. 577) i es tracta del sistema de desplaçament accentual en les formes verbals d'infinitiu i imperatiu quan van seguides d'un pronom feble enclític. Per exemple, aquest és el cas de *canta'l*. En els subdialectes balear i rossellonès, en lloc de pronunciar [ˈkantəl] com a la resta de territoris de parla catalana, la forma verbal esdevé [kənˈtəl]. Aquest desplaçament de la síl·laba tònica fou anterior al canvi lingüístic que és l'eix d'aquest estudi. És per això que, en els casos en què la darrera síl·laba conté una vocal neutra tònica, en els pobles en què ja no es produeix aquest so, també queda substituïda per la e oberta tònica i esdevé una forma ben curiosa: [kənˈtɛl].

Tornant a les causes del canvi lingüístic, Veny refusa que aquesta modificació fonètica hagi estat producte de causes lingüístiques extrínseques i afirma que «el canvi s'emmarca dins l'evolució interna del dialecte, tal com va esdevenir també en el català oriental a una època més reculada.» (1982, p. 83). Més específicament, Veny atribueix aquest fenomen a dues causes. El primer factor a què al·ludeix és a la proximitat fonètica dels sons /'ə/ i /'ɛ/, determinació que se sustenta en reflexions que també feren respecte a aquesta causa Alcover a «Una mica de dialectologia catalana» (1914-1915, *apud* VENY 1978) i Badia i Margarit a *Gramàtica històrica catalana* (1991, *apud* VENY 1978):

La e balear accentuada i neutra, articulada sense elevació de la part predorsal o postdorsal de la llengua i amb una certa obertura, especialment en determinats contextos consonàntics, pot avançar lleugerament el seu punt d'articulació i palatalitzar-se per donar una vocal oberta. (VENY 1978, p. 49)

La segona causa lingüística que Veny determina com a productora del canvi lingüístic és d'índole fonològica. El lingüista remet a la funcionalitat de l'estructura vocàlica més antiga formada per vuit fones en lloc de set i considera el poc rendiment funcional de què disposa l'oposició de /'ə/ i /'ɛ/ per diferenciar paraules homònimes: «el nombre de parelles de mots l'homonímia dels quals era evitada per l'oposició ə /'ɛ era molt reduït.» (1978, p. 49).

Així doncs, la composició del tret innovador heptafonèmic i, per tant, la supressió del fonema /'ə/ en prevalença de /'ɛ/, no suposa un entrebanc per a la bona comprensió del llenguatge. De fet, fins i tot, quant a l'homonímia, té més funcionalitat el vocalisme innovador, com per exemple és el cas de la distinció entre la tercera persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser*, ['ɛs], i el pronom feble reflexiu de tercera persona singular, ['əs], cosa que no passa en la pronúncia vocàlica més antiga. El canvi lingüístic també suposa la diferència fonètica entre l'adjectiu femení plural *totes* pronunciat ['totəs] i l'adverbi *tot* unit a la tercera persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser*, *tot + és*, pronunciat [to'tɛs]. Per aquest motiu, Veny determina que «el fonema mallorquí /'ə/ no exerceix una funció distintiva important i l'economia de la llengua tendeix a reemplaçar-lo.» (1978, p. 50). Per tant, considera que el canvi lingüístic és fruit de la mateixa evolució natural del mateix llenguatge.

6. Estudi de les dades lingüístiques obtingudes en el treball de camp (2016) ---

6.1. Formulació de l'estudi: dades demogràfiques, font lingüística i metodologia

Actualment, Binissalem continua sent un dels únics tres municipis de l'illa de Mallorca en què s'ha desenvolupat el canvi lingüístic a favor d'una estructura vocàlica tònica heptafonèmica que respon a l'eliminació del fonema /'ə/, la funció del qual ha estat ocupada per /'ɛ/. Malgrat això, quin és l'*statu quo* d'aquest fenomen lingüístic a Binissalem mig segle després de la darrera recollida de mostres lingüístiques documentada?

L'evolució demogràfica de la zona en els darrers anys va determinar el camí cap a on s'havia de dirigir la investigació. Des de principi del segle XXI, les illes Balears han experimentat un creixement de població que despunta com un dels més alts de l'Estat espanyol (CES 2010). Aquest important augment demogràfic s'estén a Binissalem. D'acord amb l'Ibestat, el padró municipal del poble de l'any 2010, en contrast

amb el del 2001, reflectia que s'havia produït un increment de quasi 2.000 habitants, fet que suposava un creixement del 36% de la població en aquests deu anys (de 5.424 a 7.379 habitants). El padró de l'any 2015 demostrava que la tendència seguia a l'alça: es comptabilitzaven 7.850 habitants, un augment del 6,38% en cinc anys (IBESTAT; CES 2010).

Aquest auge de població és causat per diversos factors. Cal tenir en compte la migració espanyola i l'estrangera, en grau més baix, però especialment destaca l'arribada massiva d'habitants d'altres localitats mallorquines, sobretot població jove, a indrets com Binissalem. L'encariment de l'habitatge a la ciutat de Palma en aquells anys ocasionà una minva de la demografia a favor dels municipis del voltant ben connectats amb la capital, amb uns preus més econòmics i amb un estil de vida diferent (CES 2010).

Consegüentment, aquesta alteració demogràfica duia a pensar en una hipòtesi sobre l'estat del tret lingüístic innovador característic de Binissalem: l'arribada massiva d'habitants mallorquins d'altres municipis podia suposar la introducció destacable de la pronúncia tradicional mallorquina en detriment del tret fonètic innovador. Per tant, hi havia indicis per pensar que Binissalem no era un indret lingüísticament homogeni quant al fenomen estudiat. Per aquest motiu, es va decidir dur a terme una anàlisi intergeneracional per estudiar de manera més detallada com es desenvolupava la cadena de transmissió de la fonètica de pares a fills i si hi havia la prolongació de la fonètica innovadora o, amb la vinguda de mallorquins d'altres municipis, també es consolidava la presència a Binissalem de la fonètica més antiga i majoritària de l'illa.

Per poder realitzar la mostra lingüística que desvetllés aquesta incògnita sobre el parlar actual de Binissalem es va decidir prendre com a font informativa els alumnes del taller-escola de la companyia de teatre amateur Xamo-Xamo de Binissalem. Aquesta selecció no es va fer de manera aleatòria, sinó que es va triar aquest lloc per les característiques que presentava: tenien molts d'alumnes (un total de 153), amb franges d'edat molt diverses (dels quatre als seixanta-cinc

anys), de procedències dispars, molts dels quals l'única cosa que tenien en comú és la de compartir aquesta activitat. A més d'això, com que es formava part de la companyia, l'anàlisi es podia fer d'una manera natural i imperceptible, i es podien tenir en compte no només els alumnes com a informants lingüístics, sinó també els seus progenitors per realitzar l'anàlisi intergeneracional de les dades obtingudes. D'altra banda, també es va tenir en compte que el gruix més nombrós d'informants eren infants i joves (set dels deu grups estan formats per alumnes d'una edat compresa entre els quatre i els deu anys), fet que permetia estudiar amb deteniment la pronúncia de la descendència de la població jove mallorquina arribada a Binissalem a principis d'aquest segle, a més de veure si els fills de pares d'origen binissalemer mantenien el canvi lingüístic.

D'acord amb la font seleccionada, aquest treball de camp es va realitzar a partir d'una metodologia concreta, que es va dur a terme de manera exitosa. La presència contínua d'espectadors (especialment, familiars i alumnes d'altres cursos) als assajos dels grups teatrals ens va permetre comportar-nos com un visitant més i passar desapercebuts. D'aquesta manera, en tot moment els alumnes varen desconèixer que feien la funció de font lingüística del treball i, per tant, es varen obtenir com a mostra lingüística discursos naturals i no construïts de manera artificiosa. Així doncs, mitjançant aquest *modus operandi*, es va defugir d'alguna manera la «paradoxa de l'observador» de William Labov, definida per primer cop a la seva obra *Sociolinguistic Patterns* (1972), una de les principals preocupacions d'un lingüista a l'hora de fer un treball de camp.

6.2. Descripció de l'estudi

Una vegada recollida tota la mostra lingüística (estudi dels progenitors i dels descendents), l'anàlisi lingüística es va bifurcar en dues grans parts: l'estudi minuciós de cadascun dels grups d'edat d'informants i l'examen en conjunt de tota la mostra.

6.2.1. Anàlisi per grups d'edat

Per començar, es van interpretar les dades de cadascun dels deu grups d'aprenents² que estaven configurats en funció de la franja d'edat que abastaven. De cada agrupament s'anализava la informació recollida a partir de tres focus d'estudi. En primer lloc, es tenia en compte la procedència geogràfica de cada informant i dels seus progenitors i, a partir d'aquestes dades, es classificava la unitat familiar en un barem de quatre variants, que anava des de la totalitat de membres de la família originaris de Binissalem fins a la totalitat de membres no pertanyents a la localitat, i incloïa entremig els dos casos híbrids possibles: dos membres (un progenitor i el seu descendent) procedents de Binissalem i el cas en què només el descendent era del poble.

La segona variable analitzada era el tret lingüístic que vehiculava el descendent en funció del canvi lingüístic estudiat. En aquest cas, només hi havia dues variants possibles: individus que produïen el tret fonètic tradicional mallorquí que inclou el fonema /'ə/ i, d'altra banda, els que feien el tret innovador propi del poble, que no pronunciaven el fonema /'ə/.

Com a confluència, es classificava cadascuna de les famílies a partir de les dades lingüístiques obtingudes d'acord amb la variable estudiada. Així doncs, s'estipula una taula en funció de les possibles combinacions lingüístiques, un total de tretze variants,³ en l'anàlisi intergeneracional. En aquesta variable, els resultats es distribuïen a partir de quatre grans grups: els casos homogenis, en què tots els membres familiars presentaven la mateixa naturalesa lingüística, ja sigui a favor del tret innovador (combinació 1) o del tret tradicional balear (combinació 2). En segon lloc, hi havia el grup dels dos casos híbrids possibles en llengua catalana: la combinació entre dos progenitors que vehiculen un mateix tret i el descendent fa l'altre (combinació 3 o combinació 4), o els casos en què un dels dos trets lingüístics és vehiculat per un progenitor i el descendent, i l'altre tret és l'emprat per l'altre progenitor

² Vegeu la taula detallada dels informants distribuïts per grups d'edats a l'Annex I.

³ Vegeu la taula amb la descripció de cada possible combinació a l'Annex II.

(combinació 5 o combinació 6). En tercer lloc, es detallaven els casos híbrids amb la presència d'una altra llengua que, en aquesta mostra, majoritàriament fou, sobretot, el castellà i, també, l'anglès. En aquests hi podia haver la combinació en què els dos progenitors fossin no-catalanoparlants i el descendent realitzés un dels dos trets lingüístics catalans (combinació 7 o combinació 8), o que un progenitor no tingués el català com a primera llengua i l'altre i el descendent compartissin sistema vocàlic tònic català (combinació 9 o combinació 10) o, contràriament, en diferissin (combinació 11 o combinació 12). Finalment, tots aquells resultats que es trobaven al marge dels esperats s'integraven dins el grup d'altres casos possibles (combinació 13).

6.2.2. Anàlisi conjunta dels resultats lingüístics

Una vegada examinats amb detall cadascun dels informants, els seus grups en funció de l'edat i els seus progenitors, a partir dels tres mateixos eixos d'estudi anteriors es va realitzar un estudi global de tots els resultats, que va conduir fins a unes conclusions determinades sobre l'estat de la qüestió de la possible coexistència entre el tret innovador i el tret tradicional al poble de Binissalem.

Sobre el primer paràmetre, la procedència geogràfica dels informants i dels seus progenitors,⁴ el nombre predominant (noranta-set de cent cinquanta-tres grups familiars) requeria en els casos en què hi havia procedències diverses entre els membres d'una mateixa família. Dins aquests, el grup que destacava notòriament fou el de les mostres en què només el descendent tenia origen binissalemer (seixanta-dos de cent cinquanta-tres grups familiars), fet que responia a la casuística demogràfica sobre l'arribada massiva de mallorquins d'altres localitats al poble de Binissalem, que, posteriorment, havien tingut descendència. Amb quasi la meitat de casos que l'anterior, apareixien els patrons en què un progenitor i el descendent eren de Binissalem (trenta-cinc de cent cinquanta-tres grups familiars). D'altra banda, quant als casos homogenis en què els tres membres de la família presentaven el mateix origen, fou curiós que hi hagués

4 Vegeu la taula classificatòria en funció de la procedència dels membres familiars a l'Annex III.

més casos en què tots tres fossin d'un poble que no és Binissalem (trenta-un de cent cinquanta-tres grups familiars) que dels que compartien la procedència del poble (vint-i-cinc de cent cinquanta-tres grups familiars), però també s'havia de tenir en compte que hi havia alguns casos d'informants que només acudien a Binissalem a dur a terme l'activitat teatral mencionada i no a viure-hi.

En segon lloc, si teníem en compte el sistema vocàlic tònic que vehiculaven els descendents, es detectava que el nombre d'individus que pronunciaven el tret fonètic característic de Binissalem (vuitanta dels cent cinquanta-tres informants) era lleugerament superior al que adoptava el sistema vocàlic tònic més antic amb la presència del fonema /'ə/ (setanta-un dels cent cinquanta-tres informants). Per tant, tot i tractar-se d'un estudi al poble de Binissalem, els resultats no foren tan favorables al canvi lingüístic com es podria pensar en un primer moment. En conseqüència, allò que quedà palès és que a Binissalem hi era present una dualitat de resultats d'acord amb els dos sistemes vocàlics tòncics que hi ha a les illes Balears. De totes maneres, s'havia de tenir present el recompte d'un total de trenta-un casos en què els tres membres familiars no eren originaris del poble, i dos casos que quedaven al marge de la classificació, atès que els informants empraven el sistema vocàlic penta fonèmic propi de la seva llengua d'origen, el castellà.

En tercer lloc, pel que feia a l'anàlisi intergeneracional de la mostra lingüística en conjunt,⁵ hi havia molta diversitat de resultats, fet que reiterava la hibridació lingüística al poble de Binissalem. Per començar, calia tenir en compte que només en un 23% dels resultats tota la família, progenitors i descendent, vehiculava el tret innovador, enfront de just el doble, el 46% de les famílies, en què hi havia heterogeneïtat en la pronúncia dels membres familiars (amb presència o no d'altres llengües). Aquesta disparitat de resultats deixava palesa la consideració de Binissalem com un indret lingüísticament híbrid no només quant a l'estructura vocàlica tònica del català, sinó també pel que fa a la presència d'altres llengües, tot i que d'una manera més secundària. De totes maneres, es comprovava la creixent presència del

⁵ Vegeu la taula de l'anàlisi lingüística intergeneracional a l'Annex IV.

castellà, segona llengua més detectada, a Binissalem: en un 20% dels resultats aproximadament, un dels descendents o tots dos empraven el castellà com a primera llengua.

Una altra dada lingüística que s'ha de tenir present era que, tot i ser una mostra lingüística elaborada al poble de Binissalem, hi havia més resultats homogenis amb el tret tradicional mallorquí amb la presència del fonema /'ə/ (un 28% del total) que no pas amb el tret innovador (un 23% del total). Tot i això, com s'ha mencionat anteriorment, dels quaranta-tres casos homogenis amb el tret fonètic tradicional, cal remarcar la presència d'aquestes trenta-una famílies que no tenien origen binissalemer i que, algunes, no hi vivien.

També cal esmentar que, dins dels casos híbrids, si tenim en compte les possibles combinacions intergeneracionals, la presència d'un o dels dos progenitors que pronunciaven el tret innovador donava majors resultats a favor d'aquest en la descendència (combinacions 5 i 9 de la taula), en què es detectaren vint-i-sis casos, que no el fet que hi hagués un o ambdós progenitors amb el tret tradicional que tinguessin descendència amb aquesta pronúncia (combinacions 6 i 10 de la taula), que només ocorregué en set casos. Aquest contrast va permetre constatar que, tot i la diversitat lingüística detectada, el pes de la influència del lloc on es viu i es desenvolupa la persona continuava sent important en l'adquisició de la seva pronúncia. Finalment, s'ha de mencionar que el 3% dels resultats (un total de quatre casos) corresponia a combinacions perifèriques que defugien de les 13 esperades.

6.3. Conclusions de la mostra lingüística

Aquesta mostra lingüística, amb un total de cent cinquanta-tres informants del poble de Binissalem, va permetre guiar cap a una sèrie de conclusions sobre quina era la situació del fenomen lingüístic de l'estructura vocàlica tònica heptafonèmica a la localitat l'any 2016. Cal tenir en compte que la conjuntura d'aquest canvi lingüístic és força paradoxal: tot i ser un tret lingüístic minoritari dins l'illa de Mallorca (només ha perdurat a Lloseta, Alaró i Binissalem), és el tret majoritari quant a la totalitat de territoris de parla catalana. En canvi, la pronún-

cia balear predominant és la de més antiguitat i es creu que fou l'originària a tots els territoris propis dels dialectes del català central.

D'entrada, cal esmentar que la informació lingüística recollida atorgava veracitat a la hipòtesi mencionada a l'inici de l'estudi, segons la qual les dades demogràfiques de principis del segle XXI podien tenir conseqüències lingüístiques en el territori. Més específicament, el que succeïa era que l'auge considerable de població mallorquina a Binissalem havia conduït intrínsecament a la presència notòria de la pronúncia majoritària mallorquina dins el poble i en convivència amb el canvi lingüístic propi de la zona.

En el treball de camp, la convivència del tret tradicional i del canvi lingüístic fou més manifesta del que es podia esperar en un primer moment. Respecte a la pronúncia dels informants descendents, hi havia quasi un equilibri entre els que vehiculaven el tret innovador del poble i els que, per contra, empraven el tret fonètic tradicional (vuiyanta *versus* setanta-un de cent cinquanta-un resultats amb ambdues estructures vocàliques). A més a més, quant a l'anàlisi intergeneracional, les famílies en què hi havia la coexistència de les dues pronúncies foren molt superiors (setanta dels cent cinquanta-tres casos) dels que eren homogenis en el tret propi del poble (trenta-cinc de cent cinquanta-tres casos). Així doncs, l'existència d'una família de membres amb pronúncies dispars era molt més habitual que no la d'una família en què progenitors i descendents realitzaven el canvi lingüístic propi de la localitat. Però, no només s'ha de parlar d'aquesta dualitat de resultats quant a la llengua catalana, sinó que l'estudi també deixava palesa la presència creixent d'altres llengües, especialment de la castellana, al municipi.

És d'aquesta manera com es va comprovar que un factor lingüístic extern, com és la globalització i, més concretament, la migració entre pobles, influeix en la diversitat lingüística d'un territori. Així doncs, es va poder afirmar que el fet de parlar de Binissalem com un poble lingüísticament homogeni pel que fa a la presència del tret innovador és un error, ja que oculta un ventall lingüístic més ampli, en què el tret tradicional hi és ben present.

A més a més, l'abundància de casos amb el perfil lingüístic d'individus que eren originaris de Binissalem i que pronunciaven el tret tradicional (un total de quaranta-dos casos de descendents dels cent cinquanta-tres de recollits) permetia qüestionar l'associació directa entre el poble de Binissalem i el canvi lingüístic i, per extensió, el lligam entre un lloc i un parlar determinat. Per contra, l'associació dels progenitors i la seva pronúncia era absolutament categòrica: si eren d'un dels tres pobles on es desenvolupa el canvi lingüístic, realitzaven aquesta pronúncia i, si eren d'un altre poble de Mallorca, vehiculaven l'estructura fonètica tradicional. Aquest fet va permetre considerar que la ruptura de l'associació Binissalem–tret innovador s'havia dut a terme en un període relativament recent que coincidia amb les fluctuacions demogràfiques de principi del segle ^{XXI}.

Així doncs, la presència del tret lingüístic mallorquí al poble de Binissalem superà amb escreix les perspectives prèvies a la recollida del treball de camp i, en conseqüència, els resultats conduïren a concebre com a possible hipòtesi que la inclusió del tret majoritari balear al poble pogués ser un possible indicatiu que el tret innovador, que és minoritari a les illes Balears i sobretot a Mallorca, començàs un procés de retrocés. En altres paraules, aquestes dades lingüístiques dotades d'heterogeneïtat dugueren a dos possibles desenllaços: si aquest nou perfil lingüístic de Binissalem es mantenia i s'anava incrementant en el temps, suposaria el futur establiment de l'hegemonia del tret tradicional en detriment de la desaparició del canvi lingüístic propi del poble; o, contràriament, la constatació que el perfil lingüístic que s'havia detectat l'any 2016 era caduc i, per tant, no influïa en la desaparició del fenomen innovador a Binissalem. De totes maneres, l'arribada d'un resultat o l'altre és un procés d'oscil·lacions lingüístiques incalculables que pot durar segles.

Aquest possible retrocés ve motivat pel fet que el canvi lingüístic és un fenomen minoritari dins el seu context lingüístic: les illes Balears. Tot i això, anteriorment ja s'ha fet esment a la doble particularitat d'aquesta dualitat de resultats: el tret tradicional és majoritari a les illes Balears, però minoritari si tenim en compte el conjunt de territori de parla catalana; per tant, si no estiguéssim parlant d'un

context insular, es creu que, en lloc de tenir en compte la possibilitat del retrocés del canvi lingüístic, potser es parlaria d'una possible disminució de la presència del tret lingüístic tradicional català.

7. Situació actual del canvi lingüístic a Binissalem

Set anys després de la recollida de la mostra lingüística i de la seva anàlisi, les conclusions a les quals es va arribar l'any 2016 no només han estat constatades i demostrades amb el temps, sinó que també han anat en auge de manera progressiva. Així doncs, queda palès l'augment de la diversitat lingüística a Binissalem i a qualsevol altra regió, motivat per una cada vegada més creixent interconnexió territorial i, d'altra banda, la minva de la pronúncia vocàlica innovadora als pobles de Binissalem, Lloseta i Alaró on era característica des del segle XIX.

Aquesta constatació queda demostrada a través d'una sèrie d'evidències. En primer lloc, en el curs 2022-2023 vaig tenir el plaer d'exercir docència a l'institut del meu poble, l'IES Binissalem. En aquest hi estudien alumnes procedents de Binissalem, Consell i Alaró, excepte casos puntuals. A través de la docència directa a uns cent cinquanta alumnes, vaig poder comprovar que la correlació de la procedència (Binissalem o Alaró) amb la pronúncia heptafonèmica era una associació que ja no es podia establir com a norma en la majoria dels casos i que no només passava amb alumnes d'origen binissalemer, sinó que succeïa exactament el mateix amb els estudiants alaroners.

L'extensió de la pèrdua del canvi lingüístic estudiat, que és un fenomen lingüístic menor dins l'illa de Mallorca, du a pensar que succeeix la mateixa minva en la resta de pronúncies particulars i minoritàries de l'illa i, per extensió, de qualsevol indret i parlar. Una clara mostra de l'homogeneïtzació dels parlars de Mallorca es constata en el recent article lingüístic «L'atzarosa vida dels accents illencs» del periodista Antoni Janer a l'*Arabalears* (JANÉ 2023). En aquest es posa de manifest la pèrdua progressiva de la peculiaritat lingüística de certs indrets de l'illa. En primer lloc, s'evidencia la minva de la pronúncia pròpia

de Sineu, que consisteix en la pronúncia de la vocal neutra com a e tancada quan va precedida d'una consonant palatal. Així doncs, la filòloga catalana Victòria Riutort esmenta que, durant les festes del poble, «joves de 19 i 20 anys es posaren a fer gloses i gairebé cap d'ells feia el vocalisme tan característic del nostre parlar.» (JANÉ 2023, p. 2). Un altre cas que es constata en aquest article és la progressiva pèrdua de la palatalització de les oclusives a Manacor, un poble on s'hi havia mantingut de manera inalterada, a diferència de Palma, on va desaparèixer. Aquest fet és corroborat per Antoni Riera, que apunta que «la majoria ja no palatalitza, i d'altres s'hi aproximen de manera confusa.» (JANÉ 2023, p. 3). Una característica que també es va detectar en l'estudi del 2016 i que queda constatat pels analistes de cada poble de pronúncia particular és l'augment progressiu de persones que empren el castellà com a primera llengua. Per la seva part, el mateix Riera considera que «ara la pressió de la llengua castellana és molt més forta que als anys vuitanta, quan no hi havia tanta de gent ni tanta interconnexió i la integració dels nouvinguts era més fàcil.» (JANÉ 2023, p. 3).

Una altra premissa a favor de la tendència heterogènia de la fisonomia lingüística de Binissalem són les dades demogràfiques actuals del municipi. Si consultam aquesta informació sobre el darrer any de constatació del padró (2022), Binissalem compta amb un total de 9.027 habitants, fet que demostra que l'auge de població continua a l'alça i referma les conclusions lingüístiques del treball de camp de l'any 2016. Més específicament, si comprovam la gradació de l'augment en la dècada següent (2011-2020), hi ha un auge mantingut en el temps i en cadascun dels padrons anuals que no és tan destacable com en el decenni anterior, però que respon a un 13,2% de creixement demogràfic (dels 7.601 habitants l'any 2011 als 8.756 habitants l'any 2020).

Així doncs, queden constatatats els auguris sorgits de la mostra lingüística del 2016. Actualment són una realitat que, a més, s'estén no només als altres pobles amb aquesta mateixa fisonomia vocàlica, com és el cas d'Alaró, sinó que també condueix a la progressiva desaparició dels parlars característics d'altres pobles mallorquins, com

són Sineu o Manacor. D'altra banda, es manté l'evolució lingüística cap a una homogeneïtzació de les pronúncies minoritàries de Mallorca a favor dels trets del parlar mallorquí general, a més d'un augment progressiu de la presència del castellà.

8. Referències bibliogràfiques

- ALCOVER, A.M. (1908-1909), «Una mica de dialectologia catalana», *Bolletí del Diccionari de Llengua Catalana*, vol. IV. p. 291-438.
- ALCOVER, A.M. (1920), «Dietari de l'eixida filològica a diferents territoris de la nostra llengua durant l'estiu d'enguany [1920]», *Bolletí del Diccionari de Llengua Catalana*, vol. XI. p. 207-385.
- BERNAT, F. (2001), *La fonètica dels parlars baleàrics segons les notes de Manuel Milà i Fontanals. Interpretació i estudi lingüístic*. [Tesi doctora: Departament de filologia catalana. Universitat de Barcelona].
- CONSELL ECONÒMIC I SOCIAL DE LES ILLES BALEARS (CES) (2010), «La població de les Illes Balears», *Memòria del CES. Sobre l'economia, el treball i la societat de les Illes Balears 2019*. Consell Econòmic i Social de les Illes Balears, p. 511-554. http://www.caib.es/sites/ces/ca/d/iii1_la_poblacio_de_les_illes_balears_700_kb-43303/
- INSTITUT D'ESTADÍSTICA DE LES ILLES BALEARS (IBESTAT). <https://ibestat.caib.es/ibestat/estadistiques/poblacio>
- JANER, A. (21-27 d'octubre de 2023), «L'atzarosa vida dels accents illencs», *Ara diumenge. Arabalears*, p. 2-3.
- JUNYENT, M.C. (2006), *Lingüística històrica*, Barcelona: Universitat de Barcelona, Departament de lingüística general.
- LABOV, W. (1972), *Sociolinguistic Patterns*, Filadèlfia: Universitat de Pennsilvanià.
- MOLL, F. de B (1991) [2006], *Gramàtica històrica catalana*, València: Universitat de València.

MOLL, F. de B. (1973) [1990], *El parlar de Mallorca*, Palma: Editorial Moll.

MONTOYA, B. (1995), «L'observació del canvi fonològic en el català balear»,
dins TURELL, T. (ed.), *La sociolingüística de la variació*, Barcelona: PPU.

VENY, J. (1978) [1984], *Estudis de geolingüística catalana*, Barcelona:
Edicions 62.

VENY, J. (1982), *Els parlars catalans*, Palma: Editorial Moll.

VIAPLANA, J. (2002), *Dialectologia*, València: Universitat de València.

Annex I: Taula amb els grups d'informants classificats en franges d'edat

Grups	Franja d'edat que abasten	Casos
Grup 1	4-6 anys	18
Grup 2	7-8 anys	17
Grup 3	8-9 anys	19
Grup 4	9-10 anys	16
Grup 5	9-10 anys	23
Grup 6	12-14 anys	17
Grup 7	15-18 anys	14
Grup 8	19-24 anys	11
Grup 9	25-65 anys	9
Grup 10	25-65 anys	9

Annex II: Combinacions lingüístiques possibles de l'anàlisi intergeneracional

Combinacions possibles de la variable estudiada
Casos homogenis
1. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
2. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
Casos híbrids
3. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
4. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
5. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
6. [ʔ] [ʔ] → [ʔ]
Casos híbrids amb la presència d'una altra llengua
7. no-cat. no-cat. → [ʔ]
8. no-cat. no-cat. → [ʔ]
9. no-cat. [ʔ] → [ʔ]
10. no-cat. [ʔ] → [ʔ]
11. no-cat. [ʔ] → [ʔ]
12. no-cat. [ʔ] → [ʔ]
13. Altres casos

Annex III: Procedència geogràfica dels progenitors i dels informants

Totalitat de membres del grup	Casos en què tots els membres familiars són originaris de Binissalem	Casos en què dos membres (un progenitor i el descendent) procedeixen de Binissalem	Casos en què només el descendent és de Binissalem	Casos en què tots els membres familiars tenen un origen extern a Binissalem
153	25	35	62	31

Annex IV: Distribució dels resultats en funció l'anàlisi lingüística intergeneracional

Combinacions possibles de la variable estudiada Informants: 153	Nombre de casos detectats
Casos homogenis	
1. [ɛ] [ɛ] → [ɛ]	35
2. [ə] [ə] → [ə]	43
Casos híbrids	
3. [ə] [ə] → [ɛ]	8
4. [ɛ] [ɛ] → [ə]	1
5. [ɛ] [ə] → [ɛ]	20
6. [ɛ] [ə] → [ə]	4
Casos híbrids amb la presència d'una altra llengua	
7. no-cat. no-cat. → [ɛ]	9
8. no-cat. no-cat. → [ə]	17
9. no-cat. [ɛ] → [ɛ]	6
10. no-cat. [ə] → [ə]	3
11. no-cat. [ə] → [ɛ]	2
12. no-cat. [ɛ] → [ə]	/
13. Altres casos	5

Transformacions territorials a Binissalem (1956-2021)

Antoni Pons Esteva | Professor del Departament de Geografia de la UIB
antoni.pons@uib.cat

Resum

El territori de Binissalem ha experimentat importants transformacions al llarg dels darrers seixanta-cinc anys: increment d'usos i cobertes urbanes, proliferació d'edificacions residencials en sòl rústic i augment de la superfície forestal als relleus situats al nord del municipi. Aquests canvis han estat el resultat de la posició del municipi dins l'illa de Mallorca, la inèrcia històrica i el context socioeconòmic internacional.

Per a caracteritzar i quantificar aquestes transformacions, en el present treball es realitza una anàlisi diacrònica de les cobertes i usos del sòl, a partir de les ortofotografies aèries de 1956 i 2021.

Paraules clau: anàlisi espaciotemporal, cobertes i usos del sòl, Binissalem, sistemes d'informació geogràfica, territori.

Abstract

The territory of Binissalem has undergone important transformations over the last 65 years: increase in urban covers, proliferation of residential buildings on rural land and increase of the forest area in the reliefs located in the north of the municipality. These changes have been the result of the position of the municipality within the island of Mallorca, the historical inertia and the international socio-economic context.

To characterize and quantify these transformations, this work carries out a diachronic analysis of land cover, based on aerial orthophotos from 1956 and 2021.

Keywords: spatiotemporal analysis, land use covers, Binissalem, geographic information systems, territory.

1. Introducció

L'ús del territori per part dels éssers humans n'ha comportat la transformació constant (SERRA, PONS I SAURÍ 2003), de manera que el medi natural ha esdevingut medi geogràfic, i el paisatge natural s'ha convertit en paisatge cultural (RULLAN 2002). En les darreres dècades, molts estudis han intentat quantificar aquests canvis i determinar-ne les conseqüències ambientals. Ludevid (1995) va calcular que el 66% de la superfície de les terres emergides s'usava per a la producció o habitació dels humans.

El ritme de transformació del territori es va accelerar a la segona meitat del segle xx, com a conseqüència de l'expansió urbana i econòmica posterior a la Segona Guerra Mundial i del desenvolupament de nous sistemes de transport, amb conseqüències territorials, ambientals, socials i econòmiques importants (EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY 2006). L'expansió de la urbanització es va erigir en un dels processos antròpics amb un major grau d'alteració del medi. Soja (2008) caracteritza i explica l'evolució de les ciutats des dels seus orígens fins als nostres dies, i els dos darrers estadis d'aquesta evolució (la metròpoli moderna de la tercera revolució urbana i la postmetròpoli) són aquells que emmarcarien les transformacions que s'han produït en els darrers setanta anys.

Des de la revolució industrial, i coincidint amb la inserció de les indústries manufactureres a l'espai urbà, apareix el que Soja (2008) anomenà «la metròpoli industrial moderna». Aquesta es caracteritzava per les intervencions en els centres històrics medievals de les ciutats europees i pel desenvolupament dels grans eixamples, amb una solució de continuïtat entre les dues trames. Aquestes metròpolis varen anar patint transformacions amb cada una de les crisis i reestructuracions. La reestructuració després de la crisi de 1929 i de la Segona Guerra Mundial es va definir en termes de fordisme i keynesianisme. Es produí una poderosa aliança entre l'Estat, el capital i el treball, que es traduí en un creixement de la producció a gran escala i del consumisme, així com en una urbanització massiva que necessitava cada vegada més espai (PONS 2016).

Cap a final de la dècada dels anys seixanta entraren en crisi el fordisme i el keynesianisme i, posteriorment, es començaren a aplicar polítiques neoliberals, cosa que va representar que es produïssin profundes transformacions en les ciutats. La desindustrialització va buidar molts dels grans nuclis del fordisme i la reindustrialització concentrà les indústries d'alta tecnologia en nous espais urbans lluny dels vells centres urbans. S'incrementà la urbanització dels suburbis i es produí un auge de la ciutat exterior, la postmetròpoli de Soja (2008). Ja no es pot tenir l'esperança de cartografiar la metròpoli, perquè ja no se'n poden conèixer els límits o les fronteres. Aquesta urbanització difusa (DOMINGUEZ 1998; BECATTINI, BELLANDI I FALORINI 1983) es defineix de diferents formes, a vegades en sentit funcional, per exemple, aquella que és el resultat de les noves pautes de mobilitat, fruit de l'expansió en l'ús del cotxe i la millora de les comunicacions; a vegades en sentit morfològic, dominant els processos d'expansió centrífuga de la urbanització o dispersió dels teixits urbans sobre el territori, en lloc de concentració.

Tot i la gran expansió del fenomen urbà al darrer mig segle, les superfícies urbanes no assoleixen, en termes percentuals, xifres gaire cridaneres. Per exemple, a l'Estat espanyol la superfície ocupada per usos artificials o urbans només representa un 2,1% (GUAITA, LÓPEZ I PRIETO 2008). El territori presenta molta més resistència al canvi que les variables econòmiques i demogràfiques (RULLAN, MANCHADO I MARCÚS 1998), i els usos formals del territori no sempre coincideixen amb la seva funció. En qualsevol cas, la concentració local d'aquests canvis té una incidència global considerable (TURNER II I BUTZER 1995), atès que es tracta de fenòmens irreversibles amb efectes acumulatius a mitjà i llarg termini.

Les illes Balears en general i Mallorca en particular no s'han mantingut aliens a tots aquests processos i en els darrers seixanta-cinc anys han experimentat importants canvis econòmics, fruit del desenvolupament de l'activitat turística, que s'han vist reflectits en l'estructura territorial (PONS 2003).

Des del segle XIX a Mallorca s'havien produït canvis socioeconòmics

que posaren les bases del ràpid desenvolupament posterior: desmantellament de l'ordre feudal, increment i diversificació de la producció agrària o avanç de les activitats manufactureres (JOVER I MANERA 2009). Aquests canvis tingueren un reflex territorial: parcel·lacions agropecuàries de les grans finques rurals senyoriales (la segregació de l'espai rural és cada vegada major) o el creixement dels nuclis urbans (RULLAN 2002; TELLO, JOVER, MURRAY, FULLANA I SOTO 2018). Tot i això, el 1950 l'economia balear era encara agrària; més del 50% de la població activa treballava en aquest sector (BINIMELIS I ORDINAS 2012).

A partir de la dècada dels anys cinquanta, la superació de la crisi postbèlica europea, gràcies al Pla Marshall, el reconeixement de les potències occidentals de la dictadura feixista espanyola, el desenvolupament de l'aviació comercial o l'obertura de la política econòmica del règim franquista, seran factors que construïran un escenari perfecte per a l'expansió de l'economia i el turisme a les Balears. En pocs anys, la maquinària turística convertirà les Balears en una important destinació; el 1973 varen arribar-hi 2,8 milions de turistes (RULLAN 2002).

Tots els canvis socials i econòmics iniciats en aquest període varen tenir un efecte directe sobre el territori. La superfície d'instal·lacions en sòl rústic, com ara pedreres o camps de golf, es multiplicà per deu entre 1956 i l'any 2000. En el mateix període, la superfície d'usos urbans es va multiplicar per cinc i va passar de 56,27 km² a 248,09 km². En canvi, els usos agraris varen patir un retrocés, ja fos per l'ocupació dels nous urbans o per l'abandonament. L'oliverar n'és un exemple clar; molts d'aquests espais abandonats foren ocupats per garrigues o pinars (PONS 2003).

Un altre dels canvis del territori balear i mallorquí el va protagonitzar un procés conegut com a *rururbanització* (dispersió de l'edificació en sòl rústic), difícil de detectar quan s'analitzen cobertes o usos del sòl, atès que es tracta d'un fenomen de caire més difús (RULLAN, MANCHADO I MARCÚS 1998). La rururbanització s'emmarca dins la post-metròpoli de Soja (2008). El creixement constant d'edificacions residencials en sòl rústic ha arribat a qüestionar el model clàssic de cons-

trucció planificada de la ciutat. El resultat ens mostra un escenari formalment rústic, però que amaga una funcionalitat clarament urbana, residencial o, fins i tot, turística (BINIMELIS I ORDINAS 2012).

Amb la finalitat d'estudiar els processos descrits als paràgrafs anteriors es duen a terme estudis o anàlisis espaciotemporals de cobertes i usos del sòl. Les cobertes del sòl són els diferents estats biofísics de la superfície terrestre (un bosc), mentre que els usos del sòl es refereixen a la utilitat per a la qual s'empra el sòl (explotació forestal), encara que moltes vegades es fan servir tots dos termes com a sinònims (SERRA, PONS I SAURÍ 2003). La importància d'aquests estudis rau en el fet que els usos del sòl són l'expressió territorial de l'aprofitament i explotació dels béns ambientals (FERNÁNDEZ I PRADOS 2010).

En aquests estudis s'elaboren mapes de cobertes del sòl (instantànies de temps) a partir de diferents fonts. Les tres principals fonts per localitzar les cobertes i usos del sòl són: el treball de camp, la fotografia aèria i la teledetecció amb imatges de satèl·lit. Una vegada confeccionades les capes o els mapes de cobertes del sòl de diferents moments es fan servir tècniques de superposició amb Sistemes d'informació geogràfica (SIG, en anglès GIS) i es quantifiquen els canvis de les cobertes i usos del sòl. Es tracta d'una metodologia força utilitzada, amb exemples de treballs tant en l'àmbit internacional (HEROLD, GOLDSTEIN I CLARKE 2003), com en l'àmbit estatal (MARTÍNEZ 2018; GUAITA, LÓPEZ I PRIETO 2008; GUASCH, NUSS I CASTAÑER 2021) o en l'àmbit autonòmic (PONS 2003; MURRAY, BLÀZQUEZ I PONS 2008).

2. Hipòtesis i objectius

Com a hipòtesi de treball es fa el següent supòsit: de la mateixa manera que la resta del món i les illes Balears han experimentat importants transformacions territorials des de la meitat del segle xx, conseqüència dels profunds canvis en les dinàmiques socioeconòmiques, el terme municipal de Binissalem també se n'haurà vist afectat. De la hipòtesi plantejada se'n deriven algunes preguntes, a les quals s'intentarà donar resposta: quins canvis territorials s'han produït?, on s'han produït?, quina quantitat de territori han afectat?, quins són

els factors que expliquen aquests canvis? Seguidament es defineixen els objectius que es pretenen assolir:

- Elaborar la cartografia de les cobertes del sòl del terme municipal de Binissalem, tant de l'inici (mitjan del segle xx) com del final (actualitat) del període estudiat.
- Elaborar una cartografia de les edificacions en sòl rústic del terme municipal, també dels dos moments indicats, mitjan del segle xx i actualitat.
- Analitzar els principals canvis que s'han produït en el territori municipal i quantificar-los. A partir dels mapes confeccionats i mitjançant l'ús de tècniques d'anàlisi espacial en SIG es procedirà a la detecció i quantificació dels canvis en les cobertes del sòl i en l'edificació.
- Aportar informació quantitativa i qualitativa sobre les causes que expliquen les transformacions territorials ocorregudes al llarg del període.

3. Mètode

L'àmbit d'estudi del present treball és Binissalem, municipi situat a la comarca del Raiguer de Mallorca, a l'eix que es disposa al vessant sud de la serra de Tramuntana i que uneix les dues principals badies de l'illa, la de Palma al sud-oest, i la d'Alcúdia al nord-est. El terme municipal té una superfície de 29,7 km². A l'extrem nord-oest hi ha els relleus del penyal dels Bous (407 m) i del puig de Bellveure (392 m), corresponents als contraforts meridionals de la serra de Tramuntana. La resta del territori, especialment els terrenys que es troben al sud de la carretera Palma-Alcúdia, constitueixen una plana principalment destinada a conreus de secà (vegeu Figura 1).

Per assolir els objectius plantejats es proposa la realització d'una anàlisi espaciotemporal mitjançant l'ús del que es coneixen com a instantànies de temps (ESRI s.d.) en SIG. Els SIG es poden definir com un sistema informatitzat destinat al maneig (captació, emmagat-

zematge, consulta, anàlisi i representació) d'informació localitzada geogràficament (PONS 1996). En el nostre cas, s'han elaborat capes o mapes amb eines SIG que presenten les característiques que es detallen a continuació.

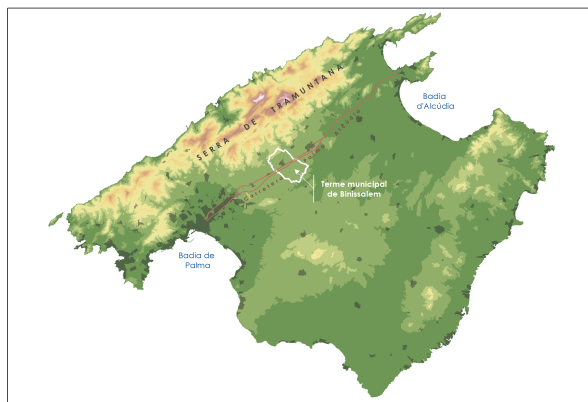

Figura 1. Situació del municipi de Binissalem a l'illa de Mallorca.

Font: elaboració pròpia

Primerament, s'han confeccionat dues capes corresponents a les cobertes del sòl per als anys 1956 i 2021. Les fonts a partir de les quals s'han elaborat els dos mapes són la fotografia aèria de 1956 i la de 2021, totes dues disponibles a la Infraestructura de Dades Espacials de les Illes Balears (IDEIB).¹ A mitjan dels anys cinquanta del segle xx es van signar una sèrie de convenis i acords de col·laboració entre Espanya i els Estats Units d'Amèrica. Com a conseqüència d'aquests acords, entre gener i novembre de 1956 l'Army Map Service dels EUA va realitzar el vol conegut com a *vol americà*. Aquest vol cobreix la totalitat de l'Espanya peninsular i de les illes Balears (INSTITUT GEOGRÀFIC NACIONAL s.d.). L'ortofotografia de 2021 és la més actual disponible, en la data de confecció d'aquest treball, i va ser realitzada en el marc del Programa Nacional d'Ortofotografia Aèria (PNOA) entre el 17 de maig i el 26 de juny de 2021.

La fotointerpretació d'aquestes fotografies s'ha dut a terme mitjançant la connexió WMS al servidor de l'IDEIB i s'han delimitat direc-

¹ <https://ideib.caib.es/visor/>

tament sobre les ortofotografies georefenciades les parcel·les o polígons de cada una de les cobertes amb el programari ArcGIS 10.4. La cartografia s'ha elaborat a una escala de precisió 1: 5.000, és a dir, que totes les delimitacions de cobertes s'han fet en aquesta escala. Per tant, es tracta d'una cartografia que pot ser observada i treballada a l'escala comentada o a escales més petites, 1: 25.000 o 1: 50.000, però en cap cas s'aconsella que es baixi a una escala més gran, com 1:1.000, per manca de detall.

La llegenda utilitzada en la confecció dels dos mapes ha estat la mateixa, la corresponent al nivell 2 de detall del projecte europeu CORINE Land Cover (EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY 2021). Aquesta llegenda inclou les categories següents:

Nivell 1	Nivell 2
1. Superfícies artificials	1.1. Teixit urbà
	1.2. Zones industrials, comercials i de transports
	1.3. Zones d'extracció minera, abocadors i en construcció
2. Zones agrícoles	2.1. Terres cultivables
	2.2. Cultius permanents
3. Zones forestals amb vegetació natural i espais oberts	3.1. Boscos
	3.2. Espais de vegetació arbustiva (garriga) i/o herbàcia
4. Zones humides	4.1. Zones humides interiors

Taula 1. Llegenda utilitzada en els mapes de cobertes del sòl.

Font: EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY 2021

En segon lloc, s'han confeccionat dos mapes de les edificacions en sòl rústic per als anys 1956 i 2021. S'han considerat aquelles edificacions que es troben sobre cobertes del sòl que no són artificials (nivells 2, 3 i 4), per la qual cosa no es pot considerar ben bé que són edificacions en sòl rústic. Les fonts utilitzades han estat les mateixes que per a la cartografia de cobertes del sòl, és a dir, les ortofotografies de 1956 i 2021. En aquest cas, però, s'ha partit de les delimitacions de les edificacions disponibles en el Mapa Topogràfic de les Illes Balears (MTIB) a escala 1:5000. El procediment seguit ha estat semblant a l'utilitzat per a la

delimitació de les cobertes; no obstant això, s'ha fet servir una escala de precisió de més detall, 1:2.000, per la dificultat que representa el fet d'haver de delimitar edificacions que tenen unes dimensions inferiors.

Una vegada s'ha disposat dels dos mapes de cobertes del sòl i dels dos d'edificacions, s'ha procedit a l'anàlisi dels canvis entre tots dos moments (1956-2021). Per al creuament de les capes s'han fet servir eines de superposició disponibles en el programari SIG utilitzat. Una d'aquestes eines és la tabulació d'àrees, que calcula una matriu de sortida amb els canvis superficials produïts entre les diferents categories dels dos mapes d'entrada. L'altra eina que s'ha fet servir és la unió de capes, que dona com a resultat un nou mapa que conté la informació de les dues capes inicials i que, per tant, permet identificar aquelles parcel·les que s'han vist afectades per canvis de coberta. D'aquesta manera s'han detectat els canvis, superficialment i geogràficament.

La passa següent ha consistit a intentar explicar els motius o les causes que hi ha darrere aquests canvis. Per això, s'han utilitzat referències bibliogràfiques, dades estadístiques de l'IBESTAT (Institut d'Estadística de les Illes Balears) o de l'INE (Institut Nacional d'Estadística).

En els següents apartats del treball s'exposaran i explicaran els resultats de l'estudi tot seguint la seqüència següent. Primer es descriurà el model territorial del 1956 a partir de les cobertes del sòl d'aquest any. Després s'identificaran els canvis principals que s'han donat en el territori municipal entre 1956 i 2021 i s'intentaran aportar dades o referències que n'intentin determinar les causes. Finalment es descriurà el model territorial final, de 2021.

4. Model territorial de 1956

Si hi ha un tret característic de l'estructura territorial del terme de Binissalem el 1956 és que pràcticament tot el municipi es trobava ocupat per cobertes i usos agraris. Les àrees agrícoles representaven el 97% de la superfície total del municipi (vegeu Figura 2 i Figura 3). Les terres cultivables, constituïdes per terrenys de secà o de regadiu que no disposen de conreus arbrats o permanents, ocupaven una ex-

tensió de 3,29 km², cosa que suposava l'11% del territori municipal. Les cobertes corresponents a conreus permanents (oliverar, fruiters i vinya) ocupaven una superfície de 25,7 km², és a dir, el 86% del territori. Aquestes dades constaten que el Binissalem de 1956 era un municipi agrícola, com la resta de l'illa. En aquest sentit, cal remarcar que, en el cens de 1950, el 40% de la població activa de les Balears es dedicava a activitats del sector primari i que aquesta xifra era molt superior a les zones rurals, on podia arribar al 70%.²

Als vessants del puig de Bellveure i del penyal dels Bous hi dominava el conreu de l'olivera, mentre que a la resta del territori eren l'ametller i la vinya els cultius predominants. La correlació espacial de la muntanya amb l'olivar en el paisatge mallorquí s'havia començat a forjar en els segles XVI i XVII. La vinya i l'ametller, en canvi, despuntaran al segle XIX. La vinya explica les primeres promocions parcel·làries de les finques rústiques i l'accés a la propietat d'un nombre important de petits propietaris i, en el mateix moment, l'ametller esdevé el cultiu emblemàtic de Mallorca (RULLAN 2002; BINIMELIS 2014).

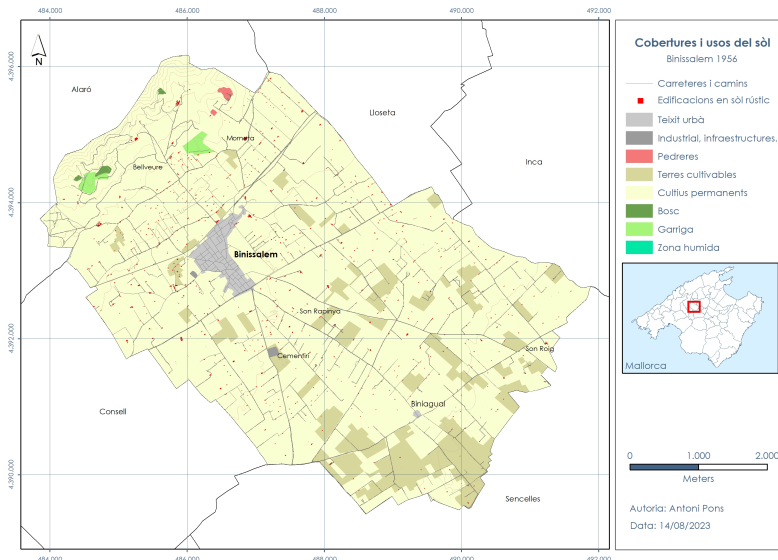

Figura 2. Cobertes i usos del sòl (1956).

Font: elaboració pròpia

² INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, cens de 1950. <https://www.ine.es/>

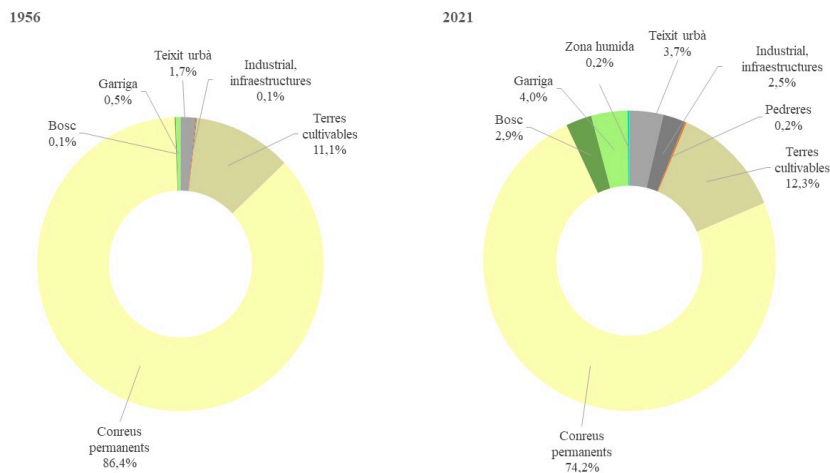

Figura 3. Cobertes del sòl (1956-2021).

Font: elaboració pròpia

Un altre aspecte que queda reflectit en la fotografia de 1956 és l'existència d'un alt grau de parcel·lació del sòl rústic, amb una forta presència d'edificacions petites de caràcter agropecuari. En la cartografia elaborada es poden comptar 702 edificacions amb una mitjana de 98 m² de planta, tot i que la mediana és tan sols de 70,4 m², cosa que s'explica per la distorsió que introdueixen les plantes de les grans possessions. La zona que presentava un major grau d'edificació era la que es disposava al nord de la línia de ferrocarril Palma-Inca, entre els camins del Blanquers i del Raiguer. Aquesta era també la zona amb un major grau de parcel·lació. Aquest procés de segregació a Mallorca sembla tenir l'origen en les transformacions socioeconòmiques que es produïren al segle XIX i que representaren la fallida de la gran propietat i l'avenç de la petita propietat pagesa (MURRAY, JOVER-AVELLÀ, FULLANA I TELLO 2019). No obstant això, són diversos els autors que parlen de la major densitat d'hàbitats en el Raiguer i entorn dels nuclis urbans tradicionals, on sembla ser que es practicava una agricultura intensiva des de feia més temps (BINIMELIS I ORDINAS 2012; MURRAY, JOVER-AVELLÀ, FULLANA I TELLO 2019).

Pel que fa al teixit urbà, la tendència anterior a 1956 havia estat de creixement constant i moderat del nucli, tal com ens ho indiquen les

referències bibliogràfiques (MARTÍ 1978) i les xifres de població, 4.172 habitants en el cens de 1950, mil més que en la data del cens de 1857, quan la població era de 3.121 habitants. El 1956 el nucli ocupava una superfície de 49,3 hectàrees, és a dir, 0,49 km² i s'estenia entre la línia ferroviària Palma-Inca al nord-oest i la carretera al sud-est. Per l'oest, el límit quedava definit pels actuals carrers Sant Antoni, Reg i Pou Bo, la qual cosa implicava que el camp Fetis quedava desconectat del teixit urbà. Per l'est, el límit coincidia amb el clos històric tradicional, tot deixant els terrenys del clos d'en Vidal, la Coma, i la carretera en situació de sòl rural (vegeu Figura 5).

La resta d'usos i cobertes del 1956 tenen poca importància. Els terrenys amb vegetació natural, per exemple, quedaven reduïts a un 1% del territori, la garriga de la Pleta i algun redol de Bellveure.

5. Canvis i transformacions territorials (1956-2021)

En aquest capítol es tractaran els principals canvis en les cobertes i usos del sòl del municipi de Binissalem que es varen produir entre 1956 i 2021, i que ens han llegat el territori actual. Aquestes transformacions són principalment tres (vegeu Taula 2 i Figura 4):

- L'artificialització del sòl corresponent a l'increment del teixit urbà continu del nucli principal, el que Soja emmarcava dins els processos fordistes (SOJA 2008).
- L'artificialització del sòl corresponent als processos postfordistes o de la ciutat difusa: teixits urbans discontinus, usos industrials o infraestructures en sòl rústic i la rururbanització.
- L'increment de les àrees forestals: boscos o garrigues.

		2021								
		1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	3.1	3.2	4.1	Suma 1956
1956	1.1	49,5	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0	0,0	0,0	49,6
	1.2	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	2,5
	1.3	0,0	0,0	2,5	0,0	0,0	0,0	0,6	0,0	3,1
	2.1	0,7	14,2	0,0	109,8	202,4	2,8	0,1	0,0	329,9
	2.2	61,3	56,7	3,6	255,8	2.005,2	63,7	118,0	6,5	2.570,8
	3.1	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	3,5	0,0	0,0	3,5
	3.2	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	15,3	0,0	0,0	15,3
	Suma 2021	111,4	73,4	6,1	365,7	2.207,7	85,4	118,7	6,5	2.974,8

Taula 2. Matriu de canvis de cobertes del sòl (1956-2021).³

Font: elaboració pròpia.

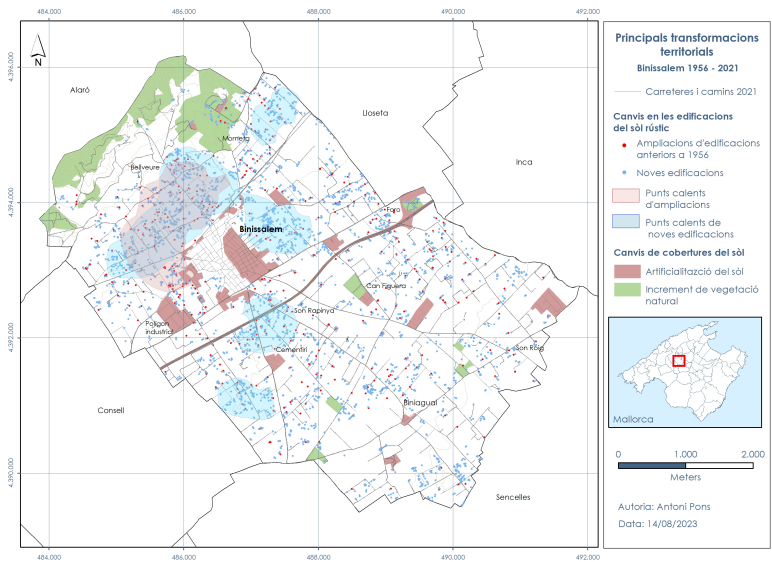

Figura 4. Canvis de cobertes i usos del sòl (1956-2021).

Font: elaboració pròpia

³ Els nombres en les files i columnes indiquen: 1.1. Teixit urbà; 1.2. Industrial, infraestructures; 1.3. Pedres; 2.1. Terres cultivables; 2.2. Conreus permanents; 3.1. Bosc; 3.2. Garriga; 4.1. Zona humida.

5.1. Creixement urbà del nucli de Binissalem

Entre 1956 i 2021 el teixit urbà s'incrementa en 50,48 hectàrees, és a dir, 0,5 km². Duplica l'extensió i passa a tenir una superfície de 99,79 hectàrees, pràcticament 1 km² (vegeu Figura 5). Aquest creixement es dona en dos moments i escenaris diferents, i fruit de dinàmiques socioeconòmiques també diferents:

- En els anys finals de la dictadura franquista, coincidint amb els anys del desenvolupisme i primer *boom* turístic, i durant la Transició democràtica (1975-1982), es produeix un increment del nucli urbà que respon bàsicament a la demanda interna. En el cens de 1991 la població havia assolit la xifra de 4.681 habitants, 500 més que el 1950. En bona part es tractava de creixement natural, tot i l'arribada d'immigrants procedents de la Península (68% nascuts a Binissalem, 20% en un altre municipi de l'illa, 9% nascuts a la Península).⁴ Durant aquests anys s'inicien les urbanitzacions de l'eixample, que s'estendrà des del carrer Robines al nord, fins a la carretera Palma-Inca al sud, amb el camí de l'Aigua com a límit a l'est del poble. S'urbanitza el Clos d'en Vidal al nord d'aquest àmbit i s'obren nous carrers al sud, al costat de la carretera. Només quedarà pendent d'urbanitzar l'àrea de la Coma. Al costat oest del poble el creixement va ser molt més moderat; s'executà la urbanització de les Cases Noves o s'allargaren els carrers del Pou Bo i l'actual Joan Miró.

La manca de camins que connectessin el carrer del Reg o el camí de Pedaç amb la carretera o les dificultats per urbanitzar l'àrea del cals Agustins feren pivotar l'expansió de l'eixample cap a l'est, on l'existència de camins com els de Son Roig i de l'Aigua, o de carrers com el de Garriga o de Sant Jordi, que s'havien obert al 1870 (MARTÍ 1978), facilità la disposició de la nova trama.

- El creixement del teixit urbà de Binissalem en el segle XXI ha respost, en canvi, a les necessitats dels processos i dinàmiques expansives de Palma, en el marc del *boom* immobiliari. Retrocedim,

⁴ INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, cens de 1991. <https://www.ine.es/>

però, fins al 1993, perquè aquell any s'aprovaren definitivament les primeres normes subsidiàries (NS93), que seguint els cànons de l'època, preveïen un model desenvolupista. Els planejaments dels anys vuitanta i inicis del noranta només s'entenen en el marc del context de crisi del sistema fordista, que afectà profundament l'economia mundial i l'objectiu del qual era afavorir el desenvolupament. Les NS93 proposaven una capacitat de població de 10.756 habitants per al municipi i dos sòls aptes per a la urbanització (SAU): el SAU-1 del Rasquell, que incloïa la bossa de terrenys romanents de l'àrea de la Coma, i el SAU-2 de cals Agustins. Serà ja entrat el segle XXI que s'executa la urbanització de la Coma (coneguda com a Rasquell per la denominació que se'n va fer al planejament urbanístic), que coincidirà de ple amb el *boom* immobiliari. L'altre sector urbanitzable, el SAU-2, finalment no es va desenvolupar. La urbanització de la Coma i el sòl vacant del nucli constituïran una bossa de sòl prou gran com per impulsar el creixement vertiginós de les dues primeres dècades del segle XXI. Dels 4.681 habitants del 1991 s'ha passat als 8.895 del cens de 2021 (43% nascuts a Binissalem, 32% nascuts a un altre municipi de l'illa, 11% a una altra comunitat autònoma i 13% a l'estranger).⁵ A més del creixement residencial, durant aquests anys també es produeix l'increment de superfície de l'àrea d'equipaments (poliesportiu, centres docents), per tal de satisfer les necessitats d'una població creixent (3,9 hectàrees d'increment).

⁵ INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA, cens de 2021. <https://www.ine.es/>

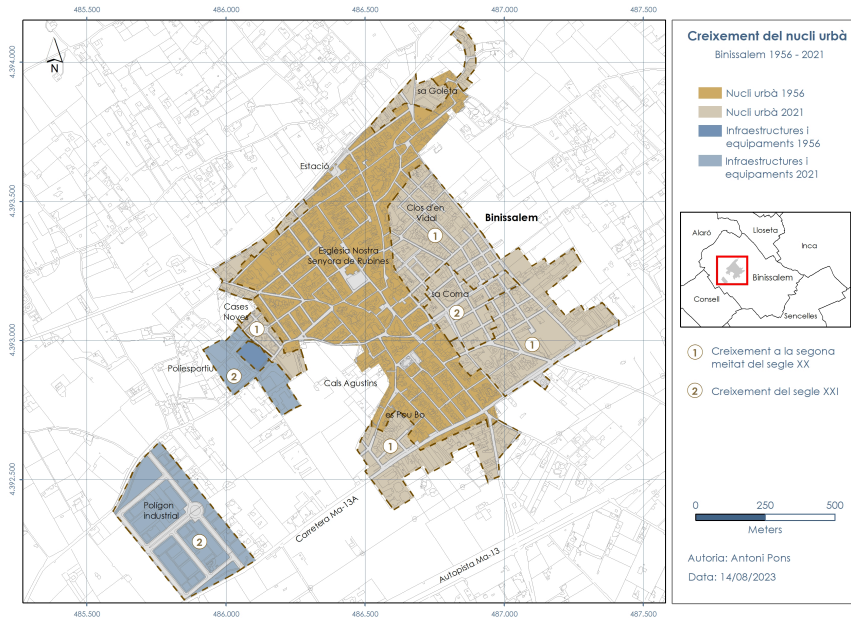

Figura 5. Canvis de cobertes artificials al nucli de Binissalem (1956-2021).

Font: elaboració pròpia

5.2. Ciutat difusa i rururbanització

Des de la crisi dels anys setanta, Palma viu el procés de transformació cap a una ciutat postfordista i s'inicien processos d'urbanització difusa en la seva àrea d'influència. La població i les empreses fugen del centre, on els preus són més cars, i cerquen sòl més barat a la corona metropolitana. El creixement extensiu o l'increment de la motorització privada són algunes de les característiques d'aquest nou model (MESTRE 2013). La situació de Binissalem, a l'eix Palma-Inca, molt ben comunicat amb la capital, serà un factor que atraurà aquestes noves dinàmiques. Tres tipus de transformacions són el resultat d'aquest procés:

- Les parcel·lacions urbanístiques en sòl rústic, o el que s'han denominat com a *nuclis rurals*, ompliran el camp de l'àrea metropolitana de Palma. Seran els municipis més propers a la ciutat els que es veuran afectats per aquest fenomen (Marratxí, Bunyola). Binissalem també se'n veu afectat, però de manera molt més fe-

ble; l'exemple més clar és el nucli rural de Son Agulló amb una superfície d'11,6 hectàrees.

- Una altra de les transformacions característiques de la ciutat difusa és la implantació d'infraestructures, equipaments i usos relacionats amb activitats econòmiques industrials i comercials en el sòl rural, disposats de manera discontinua respecte del nucli urbà. Al municipi aquests canvis han afectat al llarg del període d'estudi 66,8 hectàrees; com es pot comprovar superen en extensió el creixement urbà del nucli principal. Inclouen el polígon industrial, el Foro de Mallorca, l'autopista i altres usos dispersos en el territori municipal. El Foro de Mallorca va ser un dels primers equipaments d'aquest tipus que es va construir al municipi, cap a final de la dictadura franquista, en ple primer *boom* turístic.

En la dècada dels anys noranta es va construir l'autopista Ma-13, que uneix Palma i Inca, i que és una infraestructura que ha transformat de manera cabdal el municipi, tant per l'extensió que ocupa (22,9 hectàrees) com pel que ha representat: ha escurçat la distància amb la capital i ha impulsat el creixement del municipi. L'autopista ha afavorit els processos centrífugs de Palma cap al Raiguer.

El polígon industrial (SAU-3) era un dels sectors urbanitzables proposats per les NS93. Situat entre el camí de Pedaç i la carretera de Palma-Inca, tenia una extensió de 34,05 hectàrees. El 2001 s'iniciaren les tasques d'urbanització de la fase 1 del sector, amb una superfície de 14,1 hectàrees; la resta de terrenys, amb les modificacions introduïdes per la revisió de les normes subsidiàries de 2008 (13,4 hectàrees), no s'han arribat a executar fins a la data de redacció del present treball.

- La rururbanització o dispersió de l'edificació en sòl rústic (BINIMELIS I ORDINAS 2012) és un altre dels processos característics de la ciutat difusa. Quan parlem d'edificacions, en aquest treball, ens referim tant a les residències com a altres tipus de construccions (agrícoles, porxos, piscines.). Tot i que aquests canvis no es detec-

ten quan s'analitzen les cobertes del sòl, sí que impliquen canvis funcionals molt importants que afecten tot el territori.

El procés parcel·ladori agropecuari va durar fins a la dècada dels anys cinquanta. A partir d'aleshores l'omnipresent agricultura extensiva de secà patí un declivi irrecuperable i en va agafar el relleu la parcel·lació d'origen urbanoturística (RULLAN 2002). La irrupció dins del camp mallorquí d'activitats residencials va ser un fet a partir dels anys setanta, i a la dècada dels vuitanta la proliferació d'habitatges de nova construcció dins del sòl rústic adquirí la màxima intensitat (BINIMELIS I ORDINAS 2012). No obstant això, cal dir que en un primer moment moltes d'aquestes edificacions eren residències secundàries i que serà a partir de la dècada dels anys noranta que esdevindran residències principals. Segons el cens de 1991, a Binissalem hi havia una població disseminada de 205 habitants, cosa que representava només el 4% de la població del municipi, mentre que el 2021 aquesta xifra era de 1.628 habitants, és a dir, el 18% de la població.

Segons els mapes d'edificacions elaborats, entre 1956 i 2021 es construïren a Binissalem 3.226 noves edificacions en sòl rústic i se n'ampliaren 453. La superfície mitjana de la planta de les edificacions en el 2021 era de 92 m² i el total de superfície directament ocupada per edificacions era de 34,3 hectàrees, tot i que l'impacte indirecte que generen és molt superior.

Són diversos els motius que expliquen la importància del procés. La pressió que exerceix Palma sobre el territori de la seva àrea d'influència, a través de les vies de comunicació principals de l'illa, n'és una causa destacada. En aquest sentit, la major part dels municipis del Raiguer n'han sofert les conseqüències. Però existeixen altres causes. La segregació parcel·lària de Binissalem, que era molt elevada ja en el 1956, com indicàvem en apartats anteriors, i la presència d'edificacions agrícoles ja existents, han estat altres factors que han fomentat la rururbanització.

Encara que la major part del territori municipal s'ha vist afectat

per aquests processos, les àrees amb un major grau de parcel·lació i aquelles amb més edificacions el 1956 han estat les que s'han vist més afectades. Exemples d'això són la zona que s'estén entre la línia de ferrocarril i el camí del Raiguer al nord del poble o la del Rasquell a l'est (vegeu Figura 4).

5.3. Increment de la massa forestal

El darrer gran canvi al qual ens hem de referir és a l'expansió de la massa forestal. Des de mitjan segle xx es produeix un abandonament gradual del camp, que serà més intens a les zones de muntanya, on l'oliverar pateix una forta recessió. Com a conseqüència, les masses forestals, el bosc de pi i la garriga aniran guanyant terreny. A Binissalem, a la fotografia aèria de 1984, ja es poden constatar aquests canvis. De les poc més de 18 hectàrees de vegetació natural el 1956 es passa a les 204 hectàrees el 2021. Aquestes noves zones naturals es disposen als puigs de Bellveure i dels Bous i foren recollides i qualificades com Àrea Natural d'Especial Interès (ANEI) per la Llei 1/1991.⁶

Un altre canvi que implicarà un increment de vegetació natural és aquell que suposa la creació d'una zona humida artificial vinculada a l'estació depuradora, a les basses de Can Figuera (6,5 hectàrees), a la dècada dels anys noranta.

6. Model territorial del 2021

Com a resultat de tots els processos i transformacions que s'han detallat en els capítols anteriors, el model territorial de Binissalem de 2021 presenta les característiques següents (vegeu Figura 6):

- Al nord, i coincidint amb els relleus meridionals de la serra de Tramuntana, es disposa la zona amb vegetació natural, reconeguda com ANEI per la legislació autonòmica.
- El sòl rústic, tot i mantenir bona part de les cobertes agràries for-

⁶ Llei 1/1991, de 30 de gener, d'espais naturals i de règim urbanístic de les àrees d'especial protecció de les Illes Balears (BOCAIB núm. 031, de 9 de març de 1991).

mals, ha perdut la funció tradicional per tenir una nova funció urbana, caracteritzada per la presència massiva d'edificacions amb funcions residencials o, fins i tot, turístiques.

- El nucli urbà principal, que ha duplicat l'extensió des de 1956 i disposa el 2021 d'1 km², allotja segons el cens de 2021 una població de 7.259 habitants.
- Els sòls destinats a infraestructures, equipaments i activitats industrials i comercials s'estenen per gran part del territori municipal, tot ocupant 66,8 hectàrees.

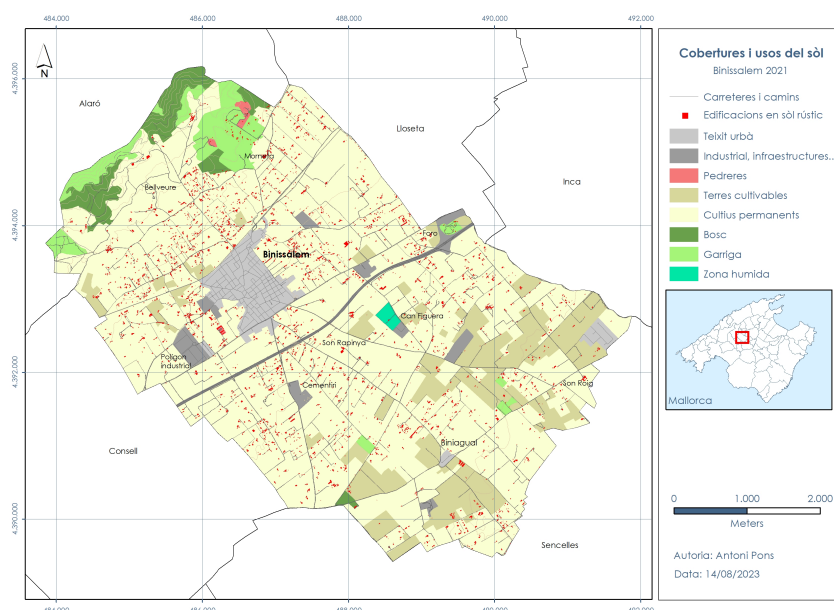

Figura 6. Cobertes i usos del sòl (2021).

Font: elaboració pròpia

7. Conclusions

El territori de Binissalem ha experimentat importants transformacions al llarg dels darrers seixanta-cinc anys. Les més importants han estat l'increment d'usos i cobertes urbanes, tant aquelles que han im-

plicat el creixement del nucli principal com aquelles que s'han disposat disperses pel territori municipal, la proliferació d'edificacions residencials en sòl rústic i l'augment de la superfície forestal als relleus situats al nord del municipi.

Aquests canvis han estat el resultat de la posició del municipi dins l'illa, la inèrcia històrica i el context socioeconòmic internacional. D'una banda, la posició de Binissalem al Raiguer, a l'eix que connecta Palma amb la badia d'Alcúdia, una de les zones més dinàmiques de l'illa al marge del litoral, explica el creixement demogràfic i urbanístic que s'ha produït a les darreres dècades, conseqüència de l'expansió de l'àrea metropolitana de Palma. D'altra banda, des del segle XIX, Binissalem havia experimentat un creixement lent però constant, empès per l'activitat agrària, que va posar les bases per a la futura expansió de la segona meitat de segle XX i primeres dècades del XXI; la important segregació de l'espai rural n'és un exemple que condicionarà l'increment de l'edificació en sòl rústic. Finalment, els ritmes de transformació del territori i els fenòmens que s'hi produeixen (abandonament del camp, creixement del teixit urbà continu, difusió d'usos urbans discontinus) només s'entenen en el context socioeconòmic i de transformacions territorials de l'àmbit internacional.

8. Referències bibliogràfiques

- BECATTINI, G.; BELLANDI, M.; FALORINI, A. (1983), «L'industrializzazione Diffusa in Toscana: aspetti economici», dins FUÀ, A.; ZACCHIA, C., *Industrializzazione senza fratture*, Bolonia: Il Mulino, p. 47-66.
- BINIMELIS, J. (2014), «De la viticultura tradicional a la viticultura industrial. Cambios en el paisaje vitícola de la isla de Mallorca», *Scripta Nova: revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, XVIII.
- BINIMELIS, J.; ORDINAS, A. (2012), «Paisatge i canvi territorial en el món rural de les illes Balears». *Territoris*, 8, p. 11-28.
- DOMINGUES, A. (1998), «Formes i escales d'urbanització difusa. Interpretació en el NO de Portugal». *Documents d'anàlisi geogràfica*,

33, p. 33-55 [traducció de l'original en portuguès: Salvador Carbó i Montserrat Ventura].

EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2006), *Urban sprawl in Europe. The ignored challenge*, EEA Report núm. 10, Copenhagen: EEA.

EUROPEAN ENVIRONMENT AGENCY (2021), *Copernicus Land Monitoring Service*, <https://land.copernicus.eu/en>

ESRI (s.d.), *ArcGIS Desktop. Análisis clúster de espacio-tiempo*, recuperat 23 d'agost de 2023, de https://desktop.arcgis.com/es/arcmap/latest/tools/spatial-statistics-toolbox/space-time-analysis.htm#ESRI_SECTION1_3351C5A47F3A483499F8883815C49FE3

FERNÁNDEZ, M.; PRADOS, M. (2010), «Cambios en las coberturas y usos del suelo en la cuenca del río Guadalfeo (1975-1999)», *GeoFocus*, 10, p. 158-184.

GUAITA, N.; LÓPEZ, I.; PRIETO, F. (2008), «Cambios de ocupación del suelo en España: implicaciones para la sostenibilidad», *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, XL, 156, p. 235-260.

GUASCH, J.; NUSS, S.; CASTAÑER, M. (2021), «Aplicació d'eines SIG en l'anàlisi dels canvis ambientals a la plana de l'Empordà (1987-2017)», *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 52, p. 157-178.

HEROLD, M.; GOLDSTEIN, N.; CLARKE, K. (2003), «The spatio-temporal form of urban growth: measurement, analysis and modeling». *Remote Sensing of Environment*, 85, p. 95-105.

INTITUT GEOGRÀFIC NACIONAL (s.d.), *Pla Nacional d'Ortofotografia Aèria (PNOA)*, recuperat 23 d'agost de 2023, de <https://pnoa.ign.es/pnoa-imagen/vuelos-y-ortofotos-historicas>

JOVER, G.; MANERA, C. (2009), «Producción y productividad agrícolas en la isla de Mallorca, 1590-1860», *Journal of Iberian and Latin American Economic History*, XXVII, 3, p. 463-498.

- LUDEVID, M. (1995), *El canvi global en el medi ambient*, Barcelona: Universitat Pompeu Fabra.
- MARTÍ, G. (1978), *Binisalem. Su historia y su entorno*, 3 vol., Palma: Edicions Cort.
- MARTINEZ, J.E. (2018), «La última actualización de la cartografía CORINE Land Cover (CLC2012) en España: repercusiones para los estudios de cambios en la cobertura y uso del suelo», *Estudios Geográficos*, LXXXIX, 284, p. 267-281.
- MESTRE, M. (2013), «La delimitació de l'àrea urbana de Palma de Mallorca. Una reconsideració a partir de l'aplicació del criteri NUREC», *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 76, p. 103-126. doi:DOI: 10.2436/20.3002.01.41
- MURRAY, I.; JOVER-AVELLÀ, G.; FULLANA, O.; TELLO, E. (2019), «Biocultural Heritages in Mallorca: Explaining the Resilience of Peasant Landscapes within a Mediterranean Tourist Hotspot, 1870–2016», *Sustainability*, 11, 7. doi:<https://doi.org/10.3390/su11071926>
- MURRAY, I.; BLÀZQUEZ, M.; PONS, A. (2008), «La explosión turística en las islas Baleares», dins GARRABOU, R.; NAREDO, J., *El paisaje en perspectiva histórica*, Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza, p. 351-376.
- PONS, A. (2003), «Evolució dels usos del sòl a les illes Balears: 1956-2000», *Territoris*, 4, p. 129-145.
- PONS, A. (2016), *Turisme, il·leïtat i urbanització a les Illes Balears (1956-2006)*, Palma: Universitat de les Illes Balears.
- PONS, X. (1996), «Els sistemes d'informació geogràfica: la nova carta», *Butlletí de l'Institut Català d'Història Natural*, 64, p. 37-52.
- RULLAN, O. (2002), *La construcció territorial de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.
- RULLAN, O.; MANCHADO, J.; MARCÚS, A. (1998), «La captación del gradiente

residencial en suelo rústico. Una propuesta metodològica en-sayada en las Islas Baleares», *Ciudad y Territorio. Estudios Territoriales*, XXX, 115, p. 125-144.

SERRA, P.; PONS, X.; SAURÍ, D. (2003), «Evolució metodològica i instrumental en la detecció de les cobertes i usos del sòl i en l'anàlisi dels seus canvis», *Butlletí de l'Institut Català d'Història Natural*, 71, p. 21-37.

SOJA, E.W. (2008), *Postmetropolis*, Madrid: Traficantes de Sueños [traducció de V.H. Cifuentes].

TELLO, E.; JOVER, G.; MURRAY, I.; FULLANA, O.; SOTO, R. (2018), «From Feudal Colonization to Agrarian Capitalism in Mallorca: Peasant Endurance under the Rise and Fall of Large Estates (1229–1900)», *Journal of Agrarian Change*, 18, p. 483-516. doi:<https://doi.org/10.1111/joac.12253>

TURNER II, B.L.; BUTZER, K.W. (1995), «The Columbian Encounter and environmental change», dins TURNER II, B.L.; GÓMEZ SAL, A.; GONZÁLEZ BERNÁLDEZ, F.; DI CASTRI, F., *Global land use change. A perspective from the Columbian Encounter*, Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas, p. 1-25.

L'arribada dels primers immigrants a Binissalem: anàlisi dels padrons (1930-1973)

Maria dels Àngels Pujadas Torres | Graduada en història per la UIB i professora
de secundària
mariangelspujadas@gmail.com

Resum

El padrons són fonts indispensables per conèixer la nostra història. Binissalem va ser, al llarg del segle xx, un punt d'arribada de peninsulars i altres illencs que venien a la recerca d'una nova vida, atrets per la riquesa industrial de la zona, canviant totalment la demografia del poble.

Paraules clau: padrons, immigrants, Binissalem, demografia.

Abstract

The registers are indispensable sources for knowing our history. Throughout the 20th century, Binissalem was a point of arrival for peninsulars and other islanders who came in search of a new life, attracted by the industrial wealth of the area, completely changing its demographics.

Keywords: registers, immigrants, Binissalem, demography.

1. L'objecte d'anàlisi: els padrons

Els padrons municipals representen una de les fonts més versàtils que podem trobar en els arxius municipals. Aquests documents ens donen una visió de com podia ser un poble en un any determinat. Ens poden servir per saber com es distribueix la població i els carrers, consultar els nuclis familiars de les cases..., i com indica el mateix títol, han estat una font molt important per tal de poder elaborar un recompte i investigació de la població immigrant de Binissalem durant gran part del segle xx.

A Binissalem, els padrons es realitzaven cada cinc anys. Durant els primers anys consultats, de l'any 1930 a l'any 1950, es troben recollits en un llibre i, a partir dels anys seixanta i setanta, la informació s'organitza en lligalls de fulls individuals per a cada unitat familiar o casa. Tant si es troben tots els habitants junts o separats per famílies, la informació que es recull als padrons és la següent: les seccions en què es divideix el poble, el nom i els llinatges dels habitants, la data de naixement o quants anys tenen en el moment en què s'empadronen, la relació parental amb el cap de família (dona, fill, sogre, nebot...), el sexe, l'estat civil (s per a fadrí (per *soltero*), c per a casat, v per a vidu), la professió, el lloc de naixement (municipi i província) i la condició dins el poble, és a dir, si són *residents*, *absents* o *transeünts*. Aquest apartat, que té més importància al llarg dels primers anys, a partir dels anys seixanta o bé no apareix o no està emplenat.

De tota manera, hi ha padrons que presenten apartats especials que ens permeten saber quelcom més de les persones que s'hi registren amb la condició d'immigrants, ja que, tan sols a partir dels anys seixanta, apareixen informacions específiques incloses als padrons, com ara «on estava empadronat abans del 1960» o «empadronament anterior», cosa que permet saber d'on arribaren els habitants que no eren autòctons, fet que és una informació molt important per al nostre estudi. Anteriorment, només es feia servir el lloc de naixement per tenir una referència de la procedència dels immigrants.

Cal tenir en compte, però, que el recompte que ens permeten fer els

padrons de les persones que es registren al poble durant un any determinat sempre és subjectiu. Podem trobar casos en què els immigrants no es registraven en el moment de l'arribada, cosa que permet un petit marge d'error des que arriben als pobles de Mallorca fins que es registren. També es difícil poder fer un seguiment dels padrons, ja que hi ha immigrants que s'inscriuen cada any que es realitza el padró i d'altres que ho fan esporàdicament, és a dir, que apareixen un any i no tornen a aparèixer fins a anys posteriors. També es tenen en compte les baixes que estan lligades als padrons, sobretot les que apareixen als darrers padrons consultats, en què moltes de les baixes són dels primers immigrants que arribaren.

2. Context històric

Les illes Balears, per la seva situació geogràfica, han registrat nombrosos fluxos migratoris al llarg de la història. Molts estudiosos han establert que la immigració peninsular a Mallorca es va iniciar a partir dels anys cinquanta del segle ^{xx}, lligant-la a l'aparició i al desenvolupament del turisme de masses. Tanmateix, caldria matisar la dada, ja que, encara que els anys cinquanta foren un moment clau en el procés migratori, perquè la població sortia d'una postguerra molt dura i es va passar a un aperturisme que va provocar un moviment de persones des de les zones més deprimides d'Espanya cap a zones en desenvolupament, com era Mallorca aleshores, cal dir que ja existia una immigració anterior poc destacable i eclipsada per l'emigració que estava en auge des de final del segle ^{xix} i principi del segle ^{xx}.

Binissalem, com a poble de l'interior de Mallorca, destacava als anys quaranta pel gran desenvolupament de sectors econòmics que necessitaven mà d'obra. Mà d'obra que va quedar coberta pels immigrants que venien de les zones més deprimides de la Península. Entre aquests sectors hem de destacar, sobretot, la indústria del calçat, la mineria i, en menor mesura, l'agricultura i la ramaderia.

Com a conseqüència de l'arribada dels immigrants, Binissalem va anar creixent i va canviar el model de població. Com que els immigrants que arribaven eren persones joves i actives per treballar, la

immigració va introduir un rejueniment de la població, que havia quedat envellida. La majoria d'immigrants venien amb la família o la formaven quan s'establien al poble, i aquest fet va posar en marxa una renovació i un augment del nombre d'habitants.

3. El poble d'estudi: Binissalem

Binissalem, poble del Raiguer, limita amb els termes municipals de Consell, Alaró, Lloseta, Inca i Sencelles. Al segle XIX ja es dedicava al conreu de la vinya. Després que la fil·loxera arrasàs Europa, Binissalem es va dedicar a l'exportació de vi, tot i que també procurava tenir ramaderia, encara que fos una indústria més secundària al poble.

A partir del segle XX es produí un notable augment del sector secundari, amb el creixement de la indústria de la sabata, l'extracció de carbó de lignit a les mines municipals o la sostracció de pedra calcària de les pedreres, font molt important de l'economia del poble. Al llarg del mateix segle, Binissalem va augmentar la població, i malgrat que va patir alguna incidència que en va provocar un descens, l'evolució va ser sempre positiva. Binissalem comptava l'any 1930 amb 4.205 habitants inscrits, dels quals setze eren immigrants, però l'any 1935 ja n'hi havia vint-i-vuit. La població va anar augmentant amb l'arribada dels primers immigrants i no va minvar durant la Guerra Civil. L'any 1940 hi havia 4.231 habitants, amb quaranta-dos immigrants inscrits. L'any 1945, ja eren setanta els immigrants inscrits.

L'any 1950, passada la postguerra més dura i en els primers anys d'aperturisme, hi haurà una davallada de cent quaranta habitants, per la qual cosa els habitants inscrits eren 4.091. Aquesta minva també va afectar els immigrants. De seixanta-set immigrants inscrits l'any 1950, es va passar a trenta-dos l'any 1955.^{1,2}

Passat aquest descens, el creixement de la població de Binissalem va

¹ INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (INE), *Cifras de población. Alteraciones en los municipios en los Censos de población desde 1842* [Base de dades], s.d. <http://www.ine.es/intercensal/intercensal.do>

² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1930 a 1955, padrons d'habitants 253/2, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 253/3 i 262.

ser positiu des de 1960 a 1980. L'any 1960 el poble tenia 4.147 habitants. Aquest mateix any va haver-hi cent vint-i-vuit nous inscrits. L'any 1965, 229 nous inscrits. L'any 1970, el nombre d'habitants era de 4.267, dels quals vuitanta-quatre eren immigrants. L'any 1975, el nombre d'immigrants inscrits ja era de cent. Entre els anys setanta i vuitanta, Binissalem viurà el major ascens de població, ja que l'any 1980 ja tenia 5.017 habitants.^{3,4}

4. L'arribada dels primers immigrants del 1930 fins a l'esclat de la Guerra Civil

Durant els anys trenta i fins a l'esclat de la Guerra Civil hi ha poca immigració cap a Mallorca. Les Balears, amb una economia diversificada i oberta a l'exterior, pateixen una crisi més profunda que altres indrets de l'Estat espanyol.⁵ La crisi es fa present en sectors com la indústria del calçat i la caiguda de les exportacions agràries, cosa que provoca un augment d'aturats i una notable conflictivitat social,⁶ que fa que Mallorca no sigui una illa atractiva per a la immigració, sinó per a l'emigració.

L'emigració interior espanyola va créixer lentament en les primeres dècades del segle xx. Palma ja aglutina els excedents de la Part Forana i comença a rebre una primera onada migratòria, tant d'Eivissa i Menorca com de la Península, tot i que amb la Guerra Civil es trencarà aquesta tendència.⁷

En aquests moments, cal destacar l'arribada d'alts càrrecs i funcio-

3 INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA (INE), *Cifras de población. Alteraciones...*

4 Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1960 a 1975, padrons d'habitants 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270 i 271.

5 MARIMON RIUTORT, A., «Dels murcians als andalusos. La immigració peninsular a les Illes Balears (1930-1980)», *Cercles: revista d'història i cultura*, núm.18, 2015, p. 83.

6 CASASNOVAS CAMPS, M.; GINARD FERON, D., *L'època contemporània a les Illes Balears (1700-2005)*, Palma: Documenta Balear, 2006, p. 80.

7 CARBONERO, M.A.; SALVÀ I TOMÀS, P.A., «Aspectes geogràfics de la immigració a les Balears», dins ALENYAR FUSTER, M.; BENNÀSSAR VICENS, B.; CANDEL TORTAJADA, F.; CARBONERO, M.A.; MASCARÓ PONS, P.A.; MOLL MARQUÈS, A.; ROLANDI RICCI, M.; SALVÀ-TOMÀS, P.A.; SEGUÍ I TROBAT, G., *Les migracions*, Palma: Ajuntament de Palma, 1989, p. 109.

naris de l'administració pública civil i militar. La presència militar va ser molt important a nuclis més grans,⁸ però en nuclis més petits, com és el cas de Binissalem, és més important la presència de guàrdies civil o forces de l'estat, que varen formar part del primer nucli de peninsulars.

A Binissalem, entre 1930 i 1935, n'hi ha tres casos: el primer, empadronat tant al padró de 1930 com al de 1935, està registrat com a guàrdia urbà i provinent de Luzón (Guadalajara); el segon és un guàrdia civil, empadronat el 1930, provinent de Zúñiga (Navarra), i, finalment, el tercer, al padró de 1935, guarnicioner de Jumilla (Múrcia).⁹ Hem de destacar també la figura dels mestres. A Binissalem, al padró de 1935 hi ha un mestre provinent de Toledo. Deu anys més tard, al padró de 1945 hi ha registrada una dona, provinent de Bilbao. Tots dos figuren com a *maestro nacional*.¹⁰

A més d'aquesta immigració, si bé no són molt nombrosos els contingents de peninsulars que arriben a Mallorca entre 1930 i 1935 (menys d'un 1% era nascut a una altra província),¹¹ s'hi han d'afegir els que són provinents de zones on predominava l'agricultura o bé de ciutats on hi havia desenvolupada la indústria i que es traslladaran a zones on es necessita mà d'obra principalment en el sector secundari,¹² sobretot en aquesta època i per la zona a la indústria del calçat, però també a la mineria i en menor mesura a l'agricultura.

Paral·lelament venen immigrants d'altres províncies. A més dels que ja hem esmentat anteriorment dins la immigració qualificada, una dona viuda de Madrid que declara ser propietària, un esmolador de Mansilla (Castella i Lleó) i una dona provinent de La Laguna, a Santa Cruz de Tenerife a les illes Canàries, casada a Binissalem. Aquestes

⁸ MARIMON RIUTORT, A., «Dels murcians...», p. 83.

⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1930 i 1935, padrons d'habitants 253/2 i 255.

¹⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1935 i 1945, padrons d'habitants 255, 258 i 259.

¹¹ SILVESTRE RODRÍGUEZ, J., «Viajes de corta distancia: una visión espacial de las migraciones interiores en España, 1877-1930», *Revista de Historia Económica*, any XIX, núm. 2, 2001, p. 255.

¹² RÓDENAS CALATAYUD, C., *Movimientos migratorios en España, 1960-1989. Investigación acerca de sus determinantes y consecuencias* [Tesi doctoral; Universitat d'Alacant], 1992, p. 3.

zones no destaquen per enviar un nombre molt elevat d'immigrants a Mallorca en aquest moment; en canvi, sí que n'arribaran molts de Catalunya, València o Múrcia.¹³

4.1. La presència catalana a Binissalem

L'emigració catalana destaca ja a la primera meitat del segle xx, quan arriben a les illes Balears empresaris i professionals liberals d'origen català. Aquesta immigració és de diversa índole, ja que si bé hi trobem emigració més qualificada, també hi trobem immigrants registrats amb feines poc qualificades, però també de vital importància per a comprendre els corrents migratoris i els canvis en la societat que es produeixen al llarg del segle xx.¹⁴

A Binissalem, dels quaranta-dos immigrants que figuren inscrits als padrons entre el 1930 i el 1935, catorze pertanyen a la comunitat autònoma de Catalunya. El primer que trobem al padró de 1930 és un home provinent de Barcelona i que apareix inscrit com a sabater. La següent família inscrita és la relacionada amb el guàrdia civil de Zúñiga (Navarra), a qui ens hem referit anteriorment, del qual l'esposa i el fill són de Girona, per la qual cosa degué està destinat una temporada a Girona, on es va casar i va tenir-hi un fill.¹⁵

El següent conjunt d'immigrants catalans registrats a Binissalem el trobem al padró de 1935. Es tracta d'una família de dos germans. El germà està casat i la seva dona és de Saragossa. Ve amb els seus fills, que són de Barcelona. La germana ve amb els seus dos fills i està registrat que provenen de la Pobla de Mafumet, un municipi de Tarragona. Està casada a Sineu, la qual cosa vol dir que possiblement ja havia vingut a Mallorca abans, es va casar, va tornar a la seva terra, on va tenir-hi els seus fills, i va tornar a venir. Aquest cas es coneix com a reemigració.¹⁶

¹³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930, padró d'habitants 253/2.

¹⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1930, 1935, 1940, 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 i 1970, padrons d'habitants 253/2, 255, 257, 258, 259, 260, 261, 253/3, 260, 261, 253/3, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270 i 271.

¹⁵ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930, padró d'habitants 253/2.

¹⁶ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1935, padró d'habitants 255.

Igualment, trobem més casos de reemigració en què els pares són naturals o casats a Mallorca i emigren cap a zones peninsulars, on neixen fills seus, i després de treballar tornen. És el cas d'un jove nascut a Mataró que té una germana que consta com a binissalemera o el d'una família en què la mare, casada a Artà, apareix registrada com a nascuda a Oliana (Lleida), i hi figura amb quatre filles: la primera nascuda a Mataró; la segona, a Tarrós; la tercera, a Mollerussa (tots tres, municipis de Lleida), i la quarta a Castellar del Vallès a Barcelona.¹⁷

4.2. Els alacantins i els valencians

La immigració procedent de les comunitats autònomes de Múrcia i València ha suposat un clar exemple d'un altre tipus d'immigració.¹⁸ A Binissalem, al padró de 1930 sols hi trobem registrat un home provinent de Castelló de la Plana, fadrí, que és estudiant. Cinc anys més tard, al padró de 1935 hi trobem una dona casada a Binissalem que registra de professió les feines de casa, com la majoria de les dones, i prové de Sant Joan (València).¹⁹

El mateix any s'inicia un corrent immigratori que es repetirà al poble al llarg dels anys estudiats. Es tracta d'al·lotes joves, d'entre 13 i 25 anys, que es dediquen a servir a les cases de la gent més benestant del poble. Al padró de 1935 ja n'hi trobem tres: una provinent de Castelló de la Plana i les altres dues, de Múrcia, una d'Alcantarilla i la tercera de Caravaca. A més d'immigrants murcians, hi figura registrat el guarnicioner, de qui ja hem parlat abans, que prové de Jumilla, casat, tot i que no hi apareix la dona. També hi trobem dues germanes, una casada a Binissalem i l'altra fadrina, que provenen de Las Torres de Cotillas, i que totes dues registren que es dediquen a les feines de casa.²⁰

¹⁷ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930, padró d'habitants 253/2.

¹⁸ MARIMON RIUTORT, A., «Dels murcians...», p. 84.

¹⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930, padró d'habitants 253/2.

²⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930 i 1935, padrons d'habitants 253/2 i 255.

5. La immigració de la postguerra

Acabada la Guerra Civil hi haurà una dura postguerra. En aquest primer moment dels anys quaranta, és quan Mallorca coneixerà un moment de millora lenta i limitada, gràcies al desenvolupament de diferents indústries, que funcionen de reclam per a aquelles persones procedents, sobretot, del llevant i del sud espanyol.

Binissalem, als anys quaranta, és el poble de l'Estat espanyol que té immigrants que arriben de més comunitats autònomes, ja que durant tots aquests anys hi trobem peninsulars d'Aragó, València, Múrcia, Andalusia, Castella i Lleó, Extremadura, Catalunya, País Basc, Galícia, i dels dos arxipèlags: illes Balears i illes Canàries. El poble registra molts de canvis migratoris com a conseqüència dels canvis en les baixes i les altes. Després, al padró de 1940 hi trobem registrats per primera vegada a Binissalem trenta-sis immigrants, juntament amb els contingents anteriors que es tonen registrar. Cal destacar que la immigració que s'havia registrat als anys anteriors i que provenia de Madrid ha desaparegut quasi en la seva totalitat, si bé al padró de 1945 encara hi queda una dona, la que havia declarat ser propietària.²¹

Al padró de 1940, si bé algunes províncies continuen enviant persones, hi ha hagut un canvi quant als municipis d'origen. Així, Múrcia augmenta la seva població a Binissalem amb sis persones, tres de les quals declaren ser de Las Torres de Cotillas, dues de Mazarrón i una de Múrcia. Canàries també augmenta amb dues persona més de Las Palmas, mentre que València registra una al·lota provinent d'Alacant, que ve a servir, i un home de Torre Vieja, que declara ser pagès. De Castella i Lleó trobem una dona de Medina del Campo (Valladolid), que es dedica a les feines de casa.²²

En el cas dels catalans, el grup anterior desapareix en la seva totalitat. Al padró de 1940 es registren tretze persones provinents de Catalunya (entre Barcelona, Terrassa, Sabadell i Reus). Tots són membres

²¹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1940, padró d'habitants 257.

²² *Ibidem*.

de la mateixa família, i mentre alguns es dediquen a la indústria del calçat, els joves declaren ser estudiants; les dones, fer feines de casa; el pare, estar jubilat, i dos membres més de la família, trobar-se impeditos. Finalment, com a noves províncies que envien gent a Binissalem, trobem Extremadura amb dues persones: un home que declara ser xofer i que s'inscriu de Badajoz i una dona que prové de Jerez de los Caballeros, casada amb l'home de Torrevieja.²³

Al padró de 1945, la immigració que arriba al poble serà molt més nombrosa, fins a seixanta peninsulars inscrits en total. De València hi ha nou persones en total, provinents d'Alacant, Sant Jeroni, València, Dènia, Puçol i Sant Joan. De Múrcia augmenta la població fins a onze persones, tot i que la població de Las Torres de Cotillas es redueix a dues persones, gràcies a nous conjunts arribats d'Archena, La Unión i Llano del Beal. Són de diferents famílies, a excepció dels de La Unión, que són dues famílies. En la primera, el pare és de Llano del Beal i miner; la dona fa feines de casa, i els fills, dos fan de sabaters i una de modista. Al'altra família, l'home és miner i la dona es dedica a les feines de casa.²⁴

De Badajoz augmenta la població amb persones que provenen de Jerez de los Caballeros. Es tracta d'una família formada per la mare, la seva filla viuda i els fills d'aquesta darrera. Tots són sabaters, excepte la mare, que es dedica a les feines de la casa. El col·lectiu de Barcelona és el mateix que cinc anys enrere: hi ha tan sols una família de Terrassa i Barcelona. Una de les regions que es registra per primera vegada a Binissalem és la d'Andalusia, amb un conjunt total de catorze persones: deu d'Almeria, de les quals vuit declaren ser de Canjáyar i que formen una família que declaren ser tots sabaters; dues dones casades a Binissalem, provinents d'Almeria, i una família de Huelva, el pare de la qual és miner, la mare es dedica a les feines de casa i els fills són sabaters.²⁵

Altres col·lectius amb menys representació són el gallec, amb una

²³ Ibídem.

²⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padrons d'habitants de 1945, padrons d'habitants 258 i 259.

²⁵ Ibídem.

dona de Lorenzana, casada a Mallorca, o el de Castella i Lleó, d'on hi ha dos guàrdies civils, provinents de Valdemora i Luelmo, i una dona que es dedica a les feines de casa i declara ser de Valdecasa. Tots tres estan casats amb autòctons de l'illa. Finalment, d'Aragó, provinent de Saragossa, també trobem una dona casada a Binissalem. Per altra banda, el col·lectiu canari desapareix totalment. La majoria dels immigrants de Binissalem es dediquen a la indústria i l'agricultura.²⁶

6. El canvi migratori dels anys cinquanta

A partir dels anys cinquanta, la immigració va iniciar un augment que va arribar al seu punt màxim a la dècada dels seixanta. Espanya sortia de la postguerra i passava a l'aperturisme internacional.²⁷

Binissalem, als anys cinquanta, registra una davallada de població i té una lleugera remuntada a partir dels anys posteriors. Això també es reflecteix quant a les inscripcions dels immigrants als padrons. Així, als anys cinquanta, Binissalem compta amb un total de cinquanta-un immigrants, dels quals quaranta-un s'inscriuen per primer cop entre el 1950 i el 1955. Dels anys anteriors es mantenen contingents de murcians, a més d'altres vinguts de Medina del Campo, Bilbao i una família de Canjáyar (Almeria). Al padró de 1950, hi ha trenta-un peninsulars inscrits. Els que s'inscriuen provenen de València, de les províncies d'Alacant i València. Els d'Alacant són de Xàbia i de Benissa. Els de València són de Santa Pola. Els de Benissa són pare i fill i els altres dos casos són dos matrimonis. Tots declaren ser sabaters, excepte el nin, que és escolar, i una de les dones, que es dedica a les feines de casa.²⁸

De Múrcia hi ha cinc persones: un nin d'Archena, fill del de Benissa; tres germans (un comerciant i dos estudiants) d'Alguazas, fills de binissalemers, i una sabatera de Los Royos. Els catalans són el grup més nombrós: hi ha dues persones de Barcelona, un sabater i un altre carter, i dues de Manresa, que són germans i tots dos són guàrdies civils. Tres són de

²⁶ Ibidem.

²⁷ CARBONERO, M.A.; SALVÀ I TOMÀS, P.A., «Aspectes geogràfics...», p. 109.

²⁸ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1950, padrons d'habitants 260 i 261.

Colera (Girona), una dona i les seves dues filles nascudes a la Selva del Camp (Tarragona). Totes tres es dediquen a les feines de casa.²⁹

D'Andalusia hi ha tres persones inscrites: un xofer de Sevilla i dues germanes de Guadix, que es dediquen a servir. De Castella i Lleó trobem sis persones: quatre de Zamora, de Bustillo del Oro, el pare de les quals és guàrdia civil i la resta de la família no sabem a què es dedica, un altre guàrdia civil d'Hinojosa (Salamanca) i una dona de Navaluen-ga (Àvila), que es dedica a les feines de casa. De Camargo (Cantàbria) hi ha una mare, que es dedica a les feines de casa, i la seva filla, escolar. Finalment, d'Aragó, de Plenas (Saragossa), una dona que es dedica a les feines de casa, i que és la dona d'un dels guàrdies civils de Manresa.³⁰

Al padró de 1955, hi ha un descens dels peninsulars al poble, per la qual cosa hem de suposar que o bé se n'havien anat o bé no es van registrar. Només hi ha vint-i-set immigrants inscrits, dels quals tretze hi apareixen inscrits per primera vegada. Encara romanen a Binissalem alguns dels immigrants inscrits anteriorment, com són els procedents de Medina del Campo (Valladolid), de Bilbao, de Luelmo (Zamora), de Cádiz (Almeria), de Barcelona, de Manresa, de Los Royos (Múrcia) i de Camargo (Santander). A més d'aquests, dins el petit grup que es registra per primer cop, la majoria venen de Galícia, d'Alberguería (Ourense). Es tracta d'una família, el pare de la qual és guàrdia civil, la mare es dedica a les feines de casa i els fills són escolars.³¹

De València hi ha tres persones: una al·lota que és serventa, un picapedrer i una dona que es dedica a les feines de casa. De Múrcia, dues persones: una dona de Totana i un sabater d'Archena. De Castella-la Manxa, hi ha una persona de Ciudad Real, una dona que es dedica a les feines de casa. D'Aragó, una dona de Zuera, que també es dedica a les feines de casa. El nombre de catalans descendeix moltíssim ja que tan sols es registra una dona jubilada. Finalment, de Melilla, una dona que també es dedica a les feines de casa.³²

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1955, padrons d'habitants, 253/3 i 262.

³² *Ibidem*.

7. L'arribada massiva dels anys seixanta i la crisi del 1973

Als anys seixanta i setanta les Balears experimenten tot un canvi i es converteixen, sobretot l'illa de Mallorca, en grans receptors d'immigrants que venen a treballar en el sector serveis.³³ Amb l'auge del sector terciari, es fa evident la caiguda dels sectors agrari i industrial, que es veuen arraconats per l'auge del sector de la construcció i de l'hoteleria. El creixement econòmic va frenar l'emigració de mallorquins a altres terres i va produir una necessitat de mà d'obra, sobretot a l'estiu, en el sector de l'hoteleria, que quedava coberta tant per autòctons com per immigrants d'altres zones de l'Estat espanyol.³⁴

Als anys seixanta Binissalem torna a augmentar el nombre d'immigrants inscrits. Al padró de 1960 hi figuren un total de cent vint-i-tres immigrants, dels quals quaranta-un ja eren al poble (ja s'havien inscrit en els padrons d'entre 1935 a 1955). La majoria són murcians, tot i que també hi ha valencians i andalusos. Els que s'inscriuen per primer cop provenen de València, Múrcia, Castella-la Manxa, Extremadura, Catalunya, Castella i Lleó, Galícia, Andalusia, Melilla i La Rioja.³⁵

D'Andalusia se'n registren trenta. El col·lectiu més nombrós, catorze, prové de la província d'Almeria, concretament de Fiñana. Són tres nuclis familiars de nou, tres i dos membres (mare i filla). Tenen en comú que els pares treballen al camp com a jornalers i pagesos i les mares es dediquen a les feines de casa. Els al·lots que es troben en edat de treballar són sabaters, un és pagès i els més petits van a l'escola. A més, de la mateixa província hi ha un miner de Cantoria i tres dones provinents d'Adra, de Berja i de Santa Cruz de Marchena, que es dediquen a les feines de casa.³⁶

33 BERNABÉ MAESTRE, J.M.; ALBERTOS PUEBLA, J.M., «Migraciones interiores en España», *Cuadernos de Geografía de la Universidad de Valencia*, núm. 39-40, 1986, p. 180-181.

34 SERRA BUSQUETS, S. (coord.), *El segle XX a les Illes Balears: estudis i cronologia*, Palma: Edicions Cort, 2000, p. 221.

35 Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1960, padrons d'habitants 263 i 264.

36 *Ibidem*.

De Jaén hi ha inscrits vuit peninsulars. Són dos nuclis familiars. El primer està format pel pare i els fills, que són nascuts a Villarodri-go, i la mare, nascuda a Benatae. El pare i un dels fills treballen a la pedrera, un altre fill és cambrer i la mare es dedica a les feines de casa. L'altre nucli familiar és un matrimoni de jornalers de Génave i el seu fill, escolar nascut a Orcera. Finalment, d'aquesta província hi ha una dona de Siles que es dedica a les feines de casa. De Granada hi ha dos germans que són miners i la dona d'un d'ells, que es dedica a les feines de casa. Tots tres són de Maracena. De la ciutat de Màlaga, una dona que també es dedica a les feines de casa.³⁷

De Múrcia, el 1960 hi ha registrats vint-i-nou peninsulars. Onze persones de Caravaca, set de les quals són membres de la mateixa família. De Grao, sis persones, la mare i cinc fills (el pare és valencià). De Cieza, tres germans i la dona d'un d'ells. D'Alhama, hi ha una persona inscrita de cada municipi, alguns dels quals són matrimoni o són familiars. Quant als oficis, podem destacar que molts dels homes i els al·lots en edat de treballar es dediquen a la construcció o bé son page-sos; en canvi, les dones es dediquen a les feines de casa i els nins són escolars.³⁸

De València es registren al padró de 1960 un total d'onze persones. N'hi ha cinc que són de Moixent. Són una família: el pare és miner; la mare i un fill, jornalers; un altre fill, sabater, i la filla, serventa. De Miramar hi ha un pare forner i un fill que va a l'escola. De Novelda, un jornal-ler; d'Almoradí, un picapedrer i de València, un miner. Provenients de Castella-la Manxa, el 1960 hi ha a Binissalem cinc persones inscri-tes. De la província d'Albacete, hi ha dues persones d'Alborea, sense relació entre si. Són un sabater i una dona que es dedica a les feines de casa. De Férez, hi ha un home que és xofer i de Balazote un nin, de pares mallorquins. Segurament deu ser un fill d'emigrats. De la província de Ciudad Real hi ha inscrit un miner de Puertollano.³⁹

De Catalunya, quatre persones: dos germans en edat escolar, de Bar-

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Ibidem.

celona; un estudiant de Blanes (Girona) i un nin nascut a Tèrmens (Lleida). De Galícia, un matrimoni d'Ourense. L'home és esmolador i la dona, nascuda al municipi de la Merca, es dedica a les feines de casa. De Castella i Lleó hi figura una dona i de Melilla, una altra dona. Ambdues es dediquen a les feines de casa. De La Rioja, del municipi d'Haro, un home que és representant.⁴⁰

Cinc anys després, al padró de 1965, a Binissalem hi ha un total de 229 immigrants inscrits, dels quals cent seixanta-sis s'hi inscriuen per primer cop. Els que ja eren al poble provenen de les comunitats d'Andalusia, Múrcia, Castella i Lleó, Extremadura, Castella-la Manxa, Aragó, País Basc, València, Madrid, Catalunya, Galícia, Astúries i Melilla.⁴¹

Andalusia encara és la comunitat autònoma que més immigrants aporta, un total de noranta-vuit. És un nombre molt superior d'immigrants comparat al de la resta de comunitats autònomes representades, de les quals només hi ha entre una i quinze persones com a màxim.⁴²

Els andalusos provenen, majoritàriament, de Huelva i del municipi de Minas de Riotinto. Són un total de cinquanta-una persones que formen part de vuit famílies, tot i que algunes es complementen amb algun membre que prové d'un altre municipi. Els altres municipis de Huelva que hi figuren són: Puebla de Guzmán, Paymogo, Zalamea Real, Campofrío, Campillo, Almonte i Alajar. A més, també hi trobem un nucli familiar provinent de Beas, format per un pare i dos fills, sense membres d'altres municipis. Podem destacar que els homes es dediquen, majoritàriament, a l'agricultura, a la indústria de la sabata i a la mineria; però, també fan feines relacionades amb el turisme, ja sigui a la construcció com a picapedrers o fusters, o en el sector serveis, com a cambrers. Fins i tot trobem una persona d'Alajar que es registra com a hotelier.⁴³

A més, també hi ha inscrits que provenen de Granada, concretament

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ Ibidem.

⁴² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1965, padrons d'habitants 265 i 266.

⁴³ Ibidem.

dels municipis de Maracena, una dona que es dedica a les feines de casa, i de Guadix, un nucli familiar de cinc persones, format per tres germans, dos dels quals amb les esposes. Un és jornal·ler, de Granada, amb els seus dos fills, que són d'Acequias. De Jaén, hi ha cinc persones: dues dones que provenen d'Andújar, sense cap relació entre si, una que és jubilada i l'altra que es dedica a les feines de casa; de la ciutat de Jaén, un picapedrer; de Montizón, una dona que també es dedica a les feines de casa, i d'Úbeda, un venedor ambul·lant. D'Almería hi ha quatre persones inscrites: tres dones que es dediquen a les feines de casa i que provenen de Fiñana, Viator i Vera, i un home que ven cupons, que és de Bétar. De Sevilla hi ha una mare, que es dedica a les feines de casa, i un fill, que és jornal·ler. De Màlaga, un picapedrer de Villanueva del Rosario.⁴⁴

Extremadura és la segona comunitat autònoma amb més inscrits al padró de 1960, però amb molta diferència respecte d'Andalusia. Hi ha un total de quinze immigrants, catorze dels quals són de la província de Badajoz. Excepte una dona que es dedica a les feines de casa i un hotel·ler, de Segura de León, la resta són família. Es tracta de dues germanes que es dediquen a les feines de casa i que són de Trasierra. Totes dues són casades: la primera, amb un pagès nascut a Campillo de Llerena i amb dos fills, nascuts a Badajoz, i la segona, casada amb un pagès i amb sis fills, tots de Badajoz.⁴⁵

Es redueix el nombre dels immigrants que provenen de Múrcia, tot i que n'hi ha que ja estaven inscrits en padrons anteriors que tornen a inscriure's. Aquest any sols hi ha deu immigrants inscrits per primer cop. De Totana, dos germans, un comerciant i l'altre que no declara professió. També hi ha la dona del primer, que es dedica a les feines de casa. Hi ha també un miner d'El Palmar, un picapedrer de Lorca i un altre picapedrer de Cieza, un sabater de La Unión, un altre de Mazarrón i dues dones, una de Caravaca que es dedica a les feines de casa i una de Múrcia, que figura com a acollida de l'hotel·ler de Segura de León.⁴⁶

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ Ibidem.

De València s'inscriuen per primer cop vuit persones, tot i que repeteixen els contingents de Benissa, Archena, Santa Pola, Xàbia, Almoradí, Alacant, Miramar i Moixent inscrits en padrons anteriors. S'inscriuen per primer cop un pagès de Castelló de la Plana; un germà i una germana de Moixet (ella es dedica a les feines de casa i ell és picapedrer); dues dones que es dediquen a les feines de casa, una de Fuente de la Higuera i l'altra de Cullera; un nin de València, fill de pares andalusos, i d'Elda, un actor amb el seu fill.⁴⁷

Catalunya augmentarà fins a set els inscrits per primer cop respecte al padró anterior. N'hi ha tres que són de Barcelona: un pintor, un picapedrer i un sabater, que no tenen relació entre si. També, una jubilada d'Anglès (Girona), dues dones que es dediquen a les feines de casa (una de Vic i l'altra de Manresa) i un picapedrer de l'Hospitalet de Llobregat.⁴⁸

De la mateixa manera, s'incrementa el nombre d'inscrits que provenen de Castella i Lleó, amb un total de sis inscrits per primer cop al padró de 1965. Tres germans, de pares andalusos, que provenen de Miranda de Ebro (Burgos); dos joves de Salamanca, un dels quals és fill de pares murcians i l'altre, un actor que és fill de l'actor que hem citat més amunt, i finalment un electricista que prové d'Olleros del Pisuerga (Palència).⁴⁹

De Castella-la Manxa hi haurà canvis pel que fa als llocs de procedència respecte del padró anterior. Aquesta vegada hi ha una dona de Cuenca que es dedica a les feines de casa i una altra d'Hellín. De Letur, un xofer i una altra dona que es dedica a les feines de casa, sense cap tipus de relació entre si. De Madrid, quatre persones: tres homes, un telegrafista, un estudiant (de família binissalemera) i un guàrdia civil, i una dona que és actriu, esposa i mare, respectivament, dels actors que ja hem citat.⁵⁰

Al padró de 1965 també podem trobar comunitats autònomes amb

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem.

poca immigració, ja sigui perquè no hi ha la tradició d'emigrar, o perquè hi ha hagut baixes respecte dels padrons anteriors. Del País Basc es registren dues persones, un jubilat de Bilbao i una dona, de Villaluenga (Àlaba), que es dedica a les feines de casa. De Galícia, un pagès de Valle del Dubre (la Corunya) i una dona de Mondariz (Pontevedra), que es dedica a les feines de casa. D'Astúries, una dona que es dedica a les feines de casa. I d'Aragó un nin nascut a Saragossa, fill de pares mallorquins.⁵¹

Al padró de 1970, a Binissalem hi ha un total de cent setanta-nou peninsulars inscrits. Són col·lectius de murcians, andalusos, valencians, castellanomanxecs i catalans. Hi ha alguns casos més concrets com: una dona canària, natural de La Laguna, que ja s'havia inscrit al padró de 1930, o un representant que prové d'Haro (La Rioja) inscrit el 1960. Aquest any trobarem un total de cent immigrants peninsulars inscrits i, en comparació amb els anys posteriors, la immigració és més baixa, possiblement com a conseqüència de les circumstàncies de crisi i per l'efecte retorn. Així, hi ha immigrants d'Andalusia, València, Astúries, Madrid, Cantàbria, Extremadura, Múrcia, Castella-la Manxa, Galícia, Catalunya, Castella i Lleó i, fins i tot, Canàries.⁵²

La comunitat autònoma d'on venen més immigrants és Castella-la Manxa. A més, es registren trenta-vuit persones provinents de les províncies de Ciudad Real, Albacete i Cuenca. De Ciudad Real, concretament del municipi de Fuencaliente, un nucli familiar de set persones: el pare treballa a la licorera *Morey*, la mare es dedica a les feines de casa i els cinc fills es dediquen a feines relacionades amb la construcció. També dues dones que es dediquen a les feines de casa, una de les quals amb un fill en edat escolar.⁵³

El següent municipi amb més població registrada és Puertollano, amb un total de dotze persones. En primer lloc una família formada per una mare i els seus quatre fills en edat escolar; el pare es dedica

⁵¹ Ibídem.

⁵² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1970, padrons d'habitants 267, 268, 269, 270 i 271.

⁵³ Ibídem.

a la construcció i és d'Aldea del Rey (Ciudad Real). En segon lloc, una mare de qui no sabem quina és la professió, i el seu fill, escolar. I finalment, un miner i dues dones sense professió, suposadament mestresses de casa.⁵⁴

De Ciudad Real també hi figura un picapedrer, i de Còzar, un soldador. D'Albacete hi ha tres persones d'Hellín, que són la mare, el marit de la qual és gallec, i dos fills. De Masegoso, quatre membres d'una mateixa família (la mare, els fills i el marit, que és extremeny). A més, hi ha un xofer de Letur i tres dones, sense cap vincle familiar: dues d'Albacete i una d'Higueruela. Finalment, d'Arcas (Cuenca), hi ha també una dona. No hi apareix registrada la professió de cap d'aquestes dones, però segurament eren mestresses de casa.⁵⁵

D'Andalusia es registra un total de vint-i-vuit persones. De Huelva, dos nuclis familiars. Un que prové de Trigueros, format per quatre membres: el pare, mecànic; la mare, que es dedica a les feines de casa, i dos nins, escolars. L'altre nucli familiar el formen el pare i el fill, licorer i estudiant, respectivament. Són de Nerva, però la mare és d'Aracena i es dedica a les feines de casa. Hi ha, també, un picapedrer sense família. De Granada, una família, dedicada a l'agricultura, excepte el germà petit, que és escolar.⁵⁶

D'Almeria, una altra família: el pare és picapedrer, natural de Felix; la mare, mestressa de casa, i els fills, escolars. Són de Roquetas de Mar. També hi ha persones que no pertanyen a cap nucli familiar: un notari de Cadis, que prové de Jerez de la Frontera, la família del qual és valenciana; un jubilat de Villa del Río, Còrdova; un sabater, d'Aguilar de la Frontera (Còrdova), i una dona de Montizón (Jaén), de qui no en sabem la professió.⁵⁷

Tant Extremadura com València són les regions que registren un menor nombre d'immigrants al padró de 1970, ja que tan sols tenen nou inscrits cada una. De València hi ha un nucli familiar: la dona i els fills

⁵⁴ Ibidem.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem.

del notari citat més amunt. La dona, de qui no hi figura la professió, prové de Moncada. Els fills són escolars. De Santa Pola hi ha un picapedrer, pare de dos nins escolars, un dels quals és nascut a Elx. També d'Alacant, de Novelda, hi figura una dona que no declara professió.⁵⁸

D'Extremadura, un nucli familiar de Fregenal de la Sierra (Badajoz), format per tres germans: un sabater, un picapedrer i un tercer de qui no hi figura la professió. El primer apareix amb la seva dona, que no declara professió i dos fills escolars. A més, d'Almendralejo hi ha un electricista; de Villafranca de los Barros, un picapedrer, i de Castilblanco, una dona que no registra quina feina fa. De Múrcia hi ha cinc persones que apareixen inscrites al padró per primera vegada: tres provenen de Caravaca, dos que són germans i es dediquen a la construcció, i un tercer, sense vincle familiar amb els anteriors, que és sabater. També hi ha dues dones, una d'Archena i una altra de Mazarrón. Ambdues es dediquen a les feines de casa. De Catalunya i de Madrid hi ha quatre persones de cada comunitat. De Madrid, una dona de qui no figura l'ofici; dos germans escolars, els pares dels quals són del sud d'Espanya, i un carter que declara ser de Campo Real.⁵⁹

De Catalunya hi ha dos homes de Barcelona, un pagès i un xofer. Un altre xofer de Rajadell i un miner d'Anglès (Girona). De Galícia hi ha tres persones de la Corunya: un guàrdia civil de Narón, la família del qual és de Castella-la Manxa, i un home i una dona que no tenen cap relació entre si. L'home no declara cap ofici, mentre que la dona declara ser mestra, per la qual cosa forma part del grup de la immigració qualificada. De Castella i Lleó hi ha dues dones, una de San Pedro de Monte, que es dedica a les feines de casa, i una de Valladolid, de la Pedraja de Portillo, de qui no sabem la professió. Finalment, hi ha persones inscrites que són immigrants únics d'algunes comunitats autònomes. Aquests casos són els següents: d'Astúries, una serventa, natural de Segadas (Oviedo); de Cantàbria, una dona, i de les illes Canàries (La Guancha), una altra dona. De cap de les dues no hi figura de què treballen.⁶⁰

58 Ibidem.

59 Ibidem.

60 Ibidem.

A partir de l'any 1973 es produïren importants canvis en la immigració interior. Va disminuir com a conseqüència de l'augment de l'atur nacional, cosa que fa que províncies que fins aleshores havien estat grans focus migratoris perdessin atracció.⁶¹ Molts dels immigrants van retornar als seus llocs d'origen. Molts dels que tornaren, passats molt d'anys, ho feren molt millor qualificats professionalment.⁶² Així i tot, una gran part dels que vengueren abans dels anys setanta ja havien creat vincles familiars i professionals que els van fer establir-se definitivament a Binissalem.⁶³

8. Els immigrants illencs

Binissalem també presenta una immigració provinent de la resta de les illes Balears al llarg del segle xx. Al padró de 1930 s'hi troben inscrites sis persones, cinc d'Eivissa i una de Menorca.⁶⁴ De Menorca hi ha una dona que viu amb uns familiars que són de Binissalem, és fadrina i declara dedicar-se a les feines de casa. Els eivissencs que hi ha en aquest anys formen part d'una mateixa família: la mare, viuda, un germà seu dependent i els seus tres fills. Tots són de Santa Eulàlia. La mare registra que fa les feines de casa i els fills són escolars.⁶⁵

Al padró de 1935 no hi apareix cap de les persones d'Eivissa i Menorca que hi havia l'any 1930. En el nou padró hi ha quatre persones d'Eivissa. Tres són de Sant Mateu: un home i una dona que són família i el fill de la dona. Tots tres jornalers. La quarta persona d'Eivissa és un home fadrí que declara ser comerciant. De Menorca, també hi ha un comerciant, casat amb una binissalemera.⁶⁶

Cinc anys més tard, al padró de 1940, augmenten considerablement els menorquins, que passen a ser deu. Els primer conjunt familiar es-

61 SILVESTRE RODRÍGUEZ, J., «Las emigraciones interiores en España, 1860-2007», *Historia y política*, núm. 23, 2010, p. 124.

62 BERNABÉ MAESTRE, J.M.; ALBERTOS PUEBLA, J.M., «Migraciones interiores...», p. 188.

63 MADUEÑO, E., «Los andaluces de la emigración. Los que se fueron. Los que vuelven. Los que no volverán», *Cuenta y razón*, vol.7, núm. 40, 1988, p. 86.

64 Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1930, padró d'habitants 253/2.

65 *Ibidem*.

66 Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1935, padró d'habitants 255.

tà format per un pare amb els seus dos fills. És de Maó, està casat a Palma i treballa de sabater; els nins són escolars. El següent conjunt que hi trobem és un grup d'Alaior conformat per cinc persones, quatre de les quals són família: dos germans, la filla d'un d'ells i un nebot. El germà està casat a Binissalem i és comerciant, la germana es dedica a les feines de casa i els nins són escolars. Separadament, hi trobem un home que no hi té cap vincle i és comerciant.⁶⁷

Finalment, de Maó i de Sant Cristòfol (Menorca) hi ha dues dones, casades a Binissalem i que es dediquen a les feines de casa. D'Eivissa, hi ha dues persones: un home de Santa Eulàlia, oficial de correus, i una dona de Vila, casada a Binissalem i que es dedica a les feines de casa.⁶⁸

Al padró de 1945, el conjunt de menorquins es redueix. Només hi apareixen set persones, totes registrades per primera vegada. Només tres tenen vincle familiar: mare, pare i fill. La dona és del Castell; l'home i el fill, de Sant Lluís. Ell és picapedrer, ella es dedica a les feines de casa i el fill és escolar. La resta són menorquins casats amb binissalemeres o binissalemers. És el cas de dues dones de Maó i una d'Alaior, totes tres es dediquen a les feines de casa, i el cas d'un home de Maó, que declara ser picapedrer. Dels immigrants eivissencs es mantenen la dona i dos dels fills de Santa Eulàlia que s'havien inscrit al padró de 1930.⁶⁹

Al padró de 1950 hi trobem inscrits a Binissalem nou eivissencs i set menorquins. Entre el grup dels eivissencs hi tornen aparèixer el comerciant, que figura com a jornal·ler, la dona que estava casada amb un binissalemer i l'oficial de correus de Santa Eulàlia, inscrits el 1940. Els que s'inscriuen per primera vegada al padró de 1950 constitueixen un nucli familiar d'una dona, casada a Campos, i la seva filla, totes dues eivissenques, que es dediquen a les feines de casa. També hi ha una dona d'Eivissa, casada a Binissalem, i una de Sant Agustí, casada a Pòrtol, que declaren la mateixa professió que les anteriors.

⁶⁷ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1940, padró d'habitants 257.

⁶⁸ *Ibidem*.

⁶⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1945, padrons d'habitants 258 i 259.

Seguidament, hi trobem registrada una monja de Santa Eulàlia. I, finalment, una dona d'Eivissa, també casada a Campos i que es dedica a les feines de casa.⁷⁰

Dels menorquins, al padró de 1950 hi tornen a aparèixer el comercial que s'havia inscrit el 1940 i dues dones maoneses inscrites el 1945. S'inscriuen per primera vegada un home de Ferreries, sabater i casat a Palma. També dos germans nascuts a Maó, escolars, el pare dels quals és de Sevilla i la mare d'Andratx. La darrera que s'inscriu aquest any és una jove de Maó, que es dedica a servir.⁷¹

Al padró de 1955 només hi apareixen inscrits cinc menorquins i no hi figura cap eivissenc, tal volta perquè aquest any no s'inscriviren. Dels menorquins que hi figuraven anteriorment hi ha una dona de Maó, inscrita ja el 1945, i l'al·lota que és serventa, inscrita també al padró anterior. A més, de Maó, inscrits per primera vegada hi ha una dona casada a Binissalem, que es dedica a les feines de casa; un home, casat a Binissalem, que és barber, i la seva filla, que encara va a escola.⁷²

Al padró de 1960, la immigració menorquina i eivissenca continua a la baixa. Hi ha quatre menorquins i un eivissenc. Dels menorquins hi tornen a aparèixer l'al·lota que es dedica a servir, una de les dones inscrita el 1945 i un dels germans nascuts a Maó, que apareixen al padró de 1950. A més, hi apareix una dona viuda i jubilada que prové del Castell. D'Eivissa, hi ha una dona, també viuda i jubilada, que declara ser de Sant Antoni de Portmany.⁷³

Al padró de 1965 hi ha inscrits sis eivissencs, tres menorquins i una formenterenga. D'Eivissa hi trobem tres dones que ja havien aparegut al padró de 1950, un home jubilat casat a Alaró, un altre home que declara ser miner i una dona de Sant Agustí, casada a Binissalem i que es dedica a les feines de casa. Pel que fa als menorquins, hi ha els dos germans de Maó inscrits anteriorment i una religiosa de Ciuta-

⁷⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1950, padrons d'habitants 260 i 261.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1955, padrons d'habitants 253/3 i 262.

⁷³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1960, padrons d'habitants 263 i 264.

della. La formenterenga és casada a Lloseta i es dedica a les feines de casa.⁷⁴

A partir dels anys setanta, apareixen inscrits al padró del mateix any a Binissalem quatre eivissencs i un menorquí. Els eivissencs són un matrimoni de jubilats, de Sant Carles, i dues germanes d'Eivissa, filles de la formenterenga que s'havia inscrit anteriorment. De Maó, hi ha el picapedrer inscrit el 1945. Sembla que l'emigració interinsular és poc nombrosa a Binissalem en relació amb la immigració d'altres zones.⁷⁵

9. Conclusions

La immigració peninsular i illenca ha esdevingut un fet clar dins la demografia de Binissalem i reflecteix de manera molt clara el canvi demogràfic que es produeix a la Mallorca del moment.

Aquest fenomen, que hem analitzat des dels anys trenta fins als anys setanta ens ha servit per veure que la immigració interior espanyola es desenvolupa des de les primeres dècades del segle xx fins a la crisi del 1973, que representa un vertader tall per a aquest tipus d'immigració, ja que en les dècades posteriors farà un gir i s'impulsa la immigració exterior, internacional i globalitzada.

Gràcies a l'anàlisi dels padrons, font indispensable per conèixer la demografia, hem pogut comprovar com són els nuclis familiars, les professions, els llocs d'origen..., dels immigrants que decidiren venir a aquest poble de l'interior de Mallorca, atrets, qui sap, per les oportunitats laborals o per les reunions familiars. Aquesta anàlisi ens ha permès fer una autèntica radiografia de la societat immigrant a Binissalem al llarg de gran part del segle xx.

Amb la crisi, i influïts per l'efecte retorn, molts van decidir tornar als seus llocs d'origen, mentre d'altres, bé per comoditat, per la millora

⁷⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1965, padrons d'habitants 265 i 266.

⁷⁵ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Padró d'habitants de 1970, padrons d'habitants 267, 268, 269, 270 i 271.

de la qualitat de vida o per mantenir vincles familiars, van optar per quedar per sempre a Binissalem i, actualment, formen part de la nostra societat i són part de la història del poble.

La violència contra la dona al terme municipal de Binissalem: segles XIV al XX

Eusèbia Rayó Ferrer | Llicenciada en filosofia i lletres (geografia i història) per
la UIB
eusebiarayo@gmail.com

Resum

La violència contra la dona ha estat i és encara una constant dins la història de la humanitat. Sovint ha quedat dissimulada rere usos i costums, vista com una cosa normal. Aquest treball vol visibilitzar-la donant a conèixer referències bibliogràfiques i documentals d'alguns dels casos que han tingut lloc al llarg dels segles a Binissalem i la seva contrada. Conté també algunes indicacions de les normes legals que l'han emparada.

Paraules clau: Binissalem, violència, dona.

Abstract

Violence against woman has been and still is a constant in the mankind history. Often has remain hidden under customs and habits and has seen as a usual thing. This work wants to make it visible. A knowledge of some books and ancient documents it's given in it. They show some of the notices and the case's diversity that happened in Binissalem and its country along the centuries. Some legal references who protected the violence are also included.

Keywords: Binissalem, violence, woman.

1. Introducció

Al llarg dels segles han tingut lloc molts tipus de violència contra la dona. No és un problema d'ara. Ha existit sempre, encara que no fos coneguda amb aquest nom o estàs dissimulada darrere costums, usos i lleis que formaven una estructura social que perjudicava constantment els drets de les dones. Podem parlar, doncs, d'una violència de tipus estructural (patida per totes), diferent de la violència conjuntural, per desgràcia encara ara tan freqüent, i que té lloc de forma personal i en moments puntuals. Les lleis sempre han estat fetes per homes i per tant eren clarament favorables a la seva manera de pensar. Bastien un univers, una realitat, la seva, la que els anava bé, d'acord amb les creences i conveniències del moment.

Aquesta violència és universal, es dona en totes les classes socials i és independent del nivell cultural i econòmic, tant pel que fa a les víctimes com als agressors. Està reconeguda per l'ONU des del 1983 i definida per aquest organisme com tot acte de violència basat en el gènere que té com a resultat possible o real un dany físic, sexual o psicològic, incloses les amenaces, la coerció o la privació arbitrària de la llibertat, tant si succeeix en la vida pública com en la privada.

En aquest treball veurem algunes consideracions generals sobre la diferent tipologia de la violència de gènere, exemplificada en alguns dels casos ocorreguts a Binissalem. Mostres de violència n'hi ha per tot arreu, per tots els arxius (com més se'n consulten més casos se'n troben) i tenen les mateixes formes de manifestar-se. Podem veure com comportaments que semblen propis únicament de països subdesenvolupats els teníem aquí, a ca nostra, com una cosa corrent. Hem de pensar que la societat era molt violenta i les dones, més febles, s'emportaven la part pitjor.

2. Violència sexual

2.1. Estupres i violacions

La diferència bàsica entre l'estupre i la violació és que el segon requereix l'ús de força i intimidació o privació de sentit o raó o que sigui comès amb un menor de dotze anys. Es considerava que hi havia un delictes d'estupre quan l'accés carnal era aconseguit mitjançant engany, per exemple sota una promesa de matrimoni.

Els estupres i les violacions eren considerats delictes contra l'honor; la víctima, la seva família, romanien sense honra. Aquesta consideració va ser mantinguda fins al 1978, quan el bé protegit per la llei deixà de ser l'honor per passar a ser la llibertat sexual. És a dir, abans de 1978 els agressors eren castigats no pel mal que patia la dona, sinó perquè l'honor, tant propi com el de la família, quedava en entredit.

En gairebé tots els estupres i violacions queda constància del fet que la víctima és honestíssima i de comportament exemplar. Aleshores no hi havia proves d'ADN i es demanaven referències de la forma de vida de la víctima i els costums anteriors al fet, per tal d'esbrinar què havia passat. El mal és que això encara ara moltes vegades es té en compte: quina vida ha dut anteriorment la víctima, si porta la faldilla curta, si ha begut i, fins i tot, la seva conducta posterior.

El perdó de la víctima d'algun delictes feia que l'acció penal en molts casos quedàs extingida. Això era una reminiscència del dret germànic, que atorgava a la víctima o als seus familiars la facultat de perdonar l'agressor. Normalment, era a canvi d'una compensació econòmica. Deixà de tenir efecte el 1983 per als delictes no sexuals i les violacions, però es mantingué en els casos d'abusos sexuals, estupres i segrests. Podem imaginar les coaccions a què devien estar sotmeses les víctimes. A l'Índia i a Turquia fins fa ben poc era així.

L'estupre estava castigat sempre que pogués ser demostrat, però no era gens fàcil. Les víctimes solien donar tota mena de clàries d'on havia transcorregut el fet; per exemple, deien que havia estat el dia tal a tal hora

davall la figuera del l'hort de can..., o darrere del portal de ca seva. Bastava que un altre home digués que havia jagut amb la víctima perquè l'acusat quedàs en llibertat. Això encara passava a les darreries del segle xx.

Si l'estuprador es casava amb la víctima quedava sense càstig, atès que l'honor quedava reparat. No és difícil d'imaginar com es devia sentir la víctima: haver de denunciar l'agressor i demanar que fos «condemnat a casar-se amb ella». S'exposava a una gran humiliació si ell deia que no era cert, que ho feia per no haver d'anar a la presó, o bé quan quedava lliure pagant una composició, un dot.

2.1.1. Alguns dels casos ocorreguts a Binissalem

1381

21 d'octubre. Berenguer Terrassa delat de la violació d'una esclava de P. Lorens.

Ell ho nega. Diu que només es va aturar a collir olives amb ella, que no l'ha violat ni pegat. El 24 de novembre és absolt pel veguer de fora, per falta de proves.¹

Observació: és la paraula d'un contra la de l'altra i, tal com manifesta l'autor del llibre, «segurament la versió d'una esclava comptava ben poc per no dir gens a l'hora de dictaminar la sentència». D'altra banda, és molt estrany que s'aturàs amb una esclava només a collir olives...

1549

27 de juny, divendres. Figura empresonat Arnau Pasqual, de Binissalem, per voler forçar una dona.²

1609

8 de març. Sentència contra Miquel Reus, àlies *Cosllarg*, de Binissa-

¹ CANALS, F., *23 judicis a Binissalem entre els anys 1379-1382*, Binissalem: Di7 Grup d'Edició, 1996, p. 90.

² Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. 214, Liber Carceris, p. 6.

lem, delat de tenir còpula carnal amb Elisabet Llorenç, fadrina honestíssima, i amb Magdalena Bestard, així mateix donzella honesta i d'altres insolències. Cinc anys de galeres.³

1638

Es fa una crida contra Miquel Bestard, àlies *Jou*, de Binissalem i altres deu homes d'altres viles perquè cometen delictes i són bandejats per raó de robatoris i perquè han violentat dones casades i fadrines havent romput les portes de les cases.⁴

1640

3 d'octubre. Contra Francesc Gilabert, de Binissalem, delat de violentar amb turpitud certa dona: servirà el Rei tres anys.⁵

1644

3 de setembre. Contra Antoni Ferrer i Jaume Mascaró, de Binissalem, delats i inculpats de violència en les persones de Damiana Mateu i Joana Reixac. Les tragueren del camí real entre Ciutat i Manacor fins a un lloc separat i remot i les conegueren carnalment. Reus de mort. Seran portats pels llocs públics de Manacor i penjats pel coll a les forques, fins a la mort natural i després els cadàvers penjats a unes forques noves posades al lloc del delicte.⁶

1786

Figura empresonat a les càrcers reials de Ciutat Guillem Pons, de Binissalem, des del 20 de desembre de 1785 (per estupre).⁷

3 Arxiu del Regne de Mallorca: ARM, AA 410, Criminal. Sentències.

4 ROSSELLÓ VAQUER, R.; BOVER PUJOL, J., *El sexe a Mallorca. Notes històriques II*, Palma: Miquel Font, Editor, 1994, p. 283.

5 ROSSELLÓ VAQUER, R., *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca.*, Vol. 1, Campos: Roig, Editors i Impresors, S L, 2006, p. 36

6 Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA 219, Conclusiones Cúria Criminal, Full 502.

7 Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA Lligall VIII/196.

1809

1 de juny. Document de batlia. En contemplació del que ha manat aquesta Sala, torn a V.M. la causa de querella d'Esperança Vidal contra Jaume Puig sobre estupre, amb testimonis.⁸

1822

10 de setembre. Compareixen davant del batle, Antònia Pons, donzella, i Narcís Lladó, fadrí. Antònia diu que té contractat matrimoni amb Narcís Lladó, veí d'aquesta vila. Tenen els consentiments necessaris i les tres amonestacions i, no obstant això, el dit Narcís no vol efectuar el matrimoni sota la benedicció de la Santa Mare Església, per la qual cosa demana que en sigui compel·lit a la celebració. Narcís Lladó respon que Antònia està en estat i no pot ser per part d'ell, sinó d'ençà del mes d'abril darrer, per la qual cosa sempre que sigui així i pugui ser per part seva convé en efectuar-lo. Però si succeís que fos per acte anterior del dit mes no vol ni li convé casar-se o celebrar el dit matrimoni. I en cas que sigui celebrat, el pare d'Antònia ha de mantenir-la fins l'1 de novembre de 1823. En aquest temps, podran ser preparades totes les coses necessàries per a mantenir, els consorts, les càrregues del seu nou estat.

Vist el parer dels homes bons (els pares de tots dos), ha tingut lloc la conciliació, acordant que després d'haver sortit a llum l'infant de la dita Pons, si pot ser que sigui concebut a partir de l'1 d'abril últim, es celebrarà el matrimoni. Miquel Pons, home bo i pare d'Antònia, prometé que la mantindria, una vegada casada, fins el primer de novembre de 1823.⁹

14 d'octubre. Compareix davant del batle Joan Moyà, fadrí. Diu que, en anar a recollir la llicència per casar-se amb Aina Moyà, es va trobar que li havien posat impediment a instància de Maria Aina Lladó, la qual no en té cap motiu. Demana que li sigui imposat silenci i que retiri l'impediment.

⁸ Arxiu Municipal de Binissalem: AMBI. Expedients judicials. Plets. Sig. 1884.

⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Llibres de Judicis. Sig. 1839/2, f. 119v i 120.

Aina Lladó diu que si ha presentat l'impediment és perquè està encinta d'ell des de fa de cinc o sis mesos, cosa que ell no negarà si va de bona fe.

Ell replica que Lladó falta a la veritat i es manté en el que ha dit.

Ella respon que pot justificar-ho: que estava de criada a cal senyor Bernat Pons fa quatre anys i ell ja la festejava i darrerament també ho ha fet i la festejava a ca seva de nit i de dia. Si no ha acudit a impedir les manifestacions ha estat perquè Moyà no ho volgué, va anar a ca seva per parlar amb ella i esperar-la, cosa que també pot justificar i demana que Moyà reconsideri el deute i efectui el matrimoni.

No s'han conciliat. És manat que Maria Aina Lladó justifiqui les excepcions en el termini de nou dies; J. Moyà queda obligat al rescabament i responsabilitat d'acord amb la Llei.

El 16 d'octubre compareix J. Moyà i diu que ha meditat el contingut de la Providència feta per V. Mercè en el verbal de conciliació i que no s'hi conforma. Demana testimoni de no conciliació.¹⁰

1828

Querella per estupre interposada per Caterina Gost, fadrina, de tretze anys, i «a cautela», sa mare Caterina Serra, viuda, de la Pobla, contra Joan Villalonga Pons de Binissalem, viudo.

Joan Villalonga havia estat casat en segones núpcies amb la seva germana. Passà viure en casa i companyia de les exponents, cunyada i sogra. S'aprofità de la seva edat i candidesa. La festejà i la sol·licità carnalment moltes vegades, amb vehemència amb la promesa de casar-s'hi. Ella cedí davant la seva insistència diverses vegades i resultà gràvida, amb greu escàndol a la vila de la Pobla. Reconegué la seva falta el 2 d'agost de 1825 i va donar a l'estuprada una peça de terra per si de cas no es podia casar amb ella per mor del parentiu per afinitat en primer grau (incest). Passà el temps i les exponents confiaren en ell. Després a ell li entrà desafecte i tractà de desentendre's sense cap

¹⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Llibres de Judicis. Sig. 1839/2. Pàg. núm. 128.

motiu. Posaren instància davant del Provisor d'aquesta diòcesi, sol·licitant que fos obligat a demanar la dispensa per tal de poder acudir a la justícia ordinària en cas de no obtenir-la.

Villalonga ha estat obligat a demanar la dispensa, que el Papa no ha atorgat. Caterina Gost demana que reconegui la criatura parida, aliments i tot allò que convingui. Que se'n pugui alliberar si es casa amb ella, en cas d'aconseguir la dispensa. Condemna de costes, danys i perjudicis.

Atressí, diu que Villalonga tracta de casar-se amb una altra al·lota de la vila de Campanet. Demana l'embargament de la lletra matrimonial, per malícia.

La querella fou admesa el 6 de setembre de 1828.

Document donació: el dia 2 d'agost de 1825, Joan Villalonga, àlies *Peix*, viudo en primeres núpcies de Magdalena Pascual i en segones d'Isabel Gost, natural de Binissalem i veí de la Pobla, tenint en consideració la paraula de casament que ab la major formalitat tenc atorgada a vos Caterina Gost, de la que resulta encontrar-vos en el dia gràvida de mi, bencreguts tots dos que no s'oferirien algunes de les dificultats que nos proposa o incertituds per a aconseguir la dispensa per parentesc (primer grau d'afinitat), considerant que vos, Caterina, heu perdut la més apreciable de les coses, que és vostra virginitat i volent assegurar-vos en quant sia possible que pugueu alimentar-vos del precís i necessari i dotar-vos competentment pel cas que Sa Santetat desatengui la súplica de la nostra dispensació, per tant de molt bon grat i certa sciència libera i espontània voluntat... don amb donació particular, pura, mera, simple i irrevocable, que se diu entre els vius a vos, Caterina Gost, ma cunyada, una peça de terra de tenor de mitja quarterada que tenc i posseesc en el terme de la referida present vila en el lloc dit *La sort llarga*, de present i per després de la mia mort, vint ovelles.

Ho dona a ella i els seus amb tots els drets, donar vendre, gosar, cedir ad vostres liberas voluntats. Davant testimonis i notari.

El 1829, és acusat de rebel·lia dues vegades per no donar trasllat dels escrits. No hi ha resolució.¹¹

1829

Miquel Bestard exposa que Miquel Oliver ha gaudit carnalment de la seva filla Magdalena, la qual ha tingut una nina. En 1827 M. Oliver la reconegué i el matrimoni fou ajustat davant l'ecònom de la vila i dos testimonis. Va manifestar sempre que volia cobrir la seva falta i tornar l'honra que havia llevat a Magdalena i que reconeixia la filla. Quan només faltava efectuar el matrimoni eclesiàstic, el dit Oliver intentà diferir-lo amb l'esperança que li fos promesa alguna cosa, i, per guanyar temps, s'absentà de l'illa durant un any. Ara ha tornat i té notícies que roman ocult a cals seus pares i tracta de marxar a Maó on sembla que vol efectuar un altre matrimoni. Si Oliver arriba a dur a terme els seus designis depravats hi haurà perjudicis en el seu honor i fama i en el de la seva filla, la qual, amb la nina, són a ca seva i han de ser proveïdes. Suplica que siguin donades les ordres oportunes per tal que Oliver sigui detingut i capturat per tal que roman-gui assegurat.

El 18 de setembre la subdelegació de policia informa el batle reial que M. Oliver està arrestat a la Torre de l'Àngel de Ciutat.

Declaren diversos testimonis a favor de Magdalena.

El 31 d'octubre declara Miquel Oliver: coneix Magdalena molt bé, s'hi havia compromès en matrimoni; va començar les diligències per dur-lo a terme però que el pare de la seva futura consort no tan sols no li volgué donar el que li havia promès, sinó que li digué que si tornava a ca seva l'engegaria al carrer. Que va tenir tres actes carnals amb Magdalena, que sap que ha tingut una nina però que ignora si n'és conseqüència. Que ell no l'ha reconeguda.

El 27 de novembre és admesa la querella de Miquel Bestard.

El 2 de desembre M. Oliver és interrogat. La seva declaració rectifica l'an-

¹¹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Cúria Reial de Binissalem. Verbals. Sig. 1890.

terior: diu que el pare d'ella no li vol donar el que li va prometre; que no té béns per suportar càrregues familiars i que pels actes carnals que va tenir amb ella li feu un regal en doblers. Que si decidí contraure matrimoni va ser perquè el pare i dos germans d'ella i dos veïnats l'atropellaren.

El 5 de desembre és traslladat des de la Torre de l'Àngel fins a la presó de la vila de Binissalem.

El 29 de gener, M. Bestard es decanta de la querella per no destorbar, per tal com M. Oliver es casarà amb Magdalena. M. Oliver és posat en llibertat. Se'n dona compte a la Reial Audiència.¹²

3 de març. Compareixen davant del Jutge de Pau Caterina Borràs, fadrina, i Joan Florit, fadri.

Caterina pretén que J. Florit la té deshonorada des del dia 1 de gener proppassat sota paraula de casament. Posa de manifest els paratges on va perdre l'honor. Està en estat i pretén que ell aconpleixi la paraula atorgada.

Ell ho nega tot. No s'avenen.¹³

1838

3 de gener. Compareixen davant del Jutge de Pau, Caterina Planes i Bartomeu Moyà amb els seus homes bons.

Caterina demana que Bartomeu aconpleixi amb la paraula de casament que li donà per raó d'estar gràvida.

Ell diu que no té cap tracte ni contracte amb ella.

Ella replica que digui si l'ha festejada i si li prometé tramitar les amonestacions.

Ell diu que qui realment l'ha tractada ha estat Bartomeu Yern farà cosa de dos mesos i que les amonestacions les féu, però no amb ella.

¹² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Verbals. Sig. 1890.

¹³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Expedients judicials. Plets. Sig. 1891.

Oïts els homes bons, és condemnat a acomplir la paraula; que quedi arrestat a la sala consistorial sense fiança.¹⁴

1855

22 de juliol. Magdalena Comas contra Francesc Llabrés. Judici de conciliació. Magdalena Comas demandant diu que Francesc Llabrés la festejava. Un dia de febrer proppassat aprofità que el pare d'ella no era a la casa, hi entrà, tancà la porta amb clau, la prengué en braços, la duqué al dormitori, li tapà la boca i entre juraments i promeses de matrimoni la desflorà per la força. Llavors li va dir que callàs i que se casaria amb ella. La continuà festejant i repetí la mateixa acció un dia del mes de març. Va continuar amb el festeig. Llavors va saber que havia romàs prenys i anà a l'ecònom per dir-li que s'hi volia casar. Després ja no ha freqüentat tant la casa de Magdalena, l'ha passada amb cançons i ella li ha requerit que es casàs. Demana que Francesc Llabrés sigui castigat per violació i per estupre. Que la doti de forma competent i mantengui la prole.

F. Llabrés diu que és cert que ha freqüentat la casa de la demandant durant molt temps, però no per festejar-la, sinó com a veïnat.

No s'avenen amistosament. Per tant és ordenat a Francesc Llabrés que es casi amb Magdalena Comas.¹⁵

1857

11 de setembre. Josep Canyelles, jornaler, i Francesca Aina, filla seva, diuen que Joan Arrom, fadrí, la festejà i la pretengué per esposa. Va aconseguir enamorar-la i sota paraula de casament tengué diversos accessos carnals amb ella des del 28 de desembre proppassat. Ella quedà gràvida i per tant és procedent que dit Joan sigui condemnat a les penes que designa el codi penal per delicte d'estupre, a dotar-la i altres indemnitzacions legals; se'n podrà alliberar de tot si acompleix amb el seu deure i la promesa esmentada; a mantenir la prole i al pagament de totes les despeses processals. Demana conciliació

¹⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Expedients judicials. Plets.Sig. 1891.

¹⁵ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Jutjat municipal de Binissalem. Sig. 1989.

amb Miquel Arrom, pare del dit Joan.¹⁶

1858

23 de desembre. Margarida Pasqual, fadrina, amb aprovació de son pare, fuster, diu que Bartomeu Salom, fadrí, des de fa alguns anys i fins a final d'abril o principis de maig de l'any corrent, l'obsequià amb freqüència, l'enamorà i la pretengué públicament per esposa. Així va aconseguir inspirar-li un afecte tan tendre que sota promesa de matrimoni, abusant del seu amor i de la feblesa i falta d'experiència d'aquesta jove, menor de vint-i-tres anys, va aconseguir gaudir-la carnalment. El pitjor és que, quan ella li manifestà que havia quedat en estat, ell deixà de freqüentar la casa i es nega a acomplir la seva paraula i a reconèixer l'estupre comès.

La llei castiga l'estupre en aquestes circumstànciess per via d'indemnització amb la condemna de l'autor i a dotar l'ofesa, de la qual cosa només se'n pot alliberar si s'hi casa i també el condemna a reconèixer i mantenir la prole i a les despeses processals.

Demana disposicions per tenir conciliació amb Bartomeu Salom per tal que sigui obligat a casar-s'hi.¹⁷

1862

25 de juny. Cúria episcopal. Joan Arrom exposa que Francina Aina Canyelles moguda per mala voluntat va acudir a Vostra senyoria a principis de 1859 per tal que li fos embargada qualsevol lletra matrimoni-al que pogués demanar per casar-se amb alguna altra persona que no fos ella. Han passat tres anys. Que justifiqui la seva pretensió.

27 de febrer de 1858, certificat del notari del partit d'Inca com mentre el pare de Francina Aina presenta querella criminal contra Joan Arrom per haver festejat sa filla, donzella honesta, durant més d'un any i haver-hi tengut acte carnal sota promesa de matrimoni. El comerç il·lícit començà el dia 28 de desembre de 1855 del qual nasqué un nin

¹⁶ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Carpeta papeletas de conciliación. Año 1857. Sig. 2040.

¹⁷ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Papeletas de conciliación. Año 1858. Sig. 2040.

al cap de nou mesos. Arrom no vol acomplir la paraula donada. No s'ha avingut a cap conciliació, per la qual cosa el pare interposa demanda per vindicar l'honor de la filla.

El 7 de juliol de 1862, aporta testimonis del delicte. El 29 del mateix mes Joan Arrom diu que no és cert i que no es vol casar amb ella de cap manera i que els seus pares no li'n donarien consentiment. Que sigui servit aixecar l'embargament amb reserva a la mal aconsellada Canyelles sobre els seus pretesos drets civils, que per cert no en té cap com es posarà de relleu si és necessari davant del jutge d'Inca.

El 30 de juliol de 1862 és aixecat l'embargament després que Arrom hagi assegurat que dotarà Francina Aina i mantindrà el nin que ella suposa que és fill seu, en cas que li sigui manat en la causa de l'estupre.

El 18 de setembre de 1862 li és aixecat l'embargament de la llicència matrimonial.¹⁸

1862

22 de desembre. Francesca Alorda, jornalera, diu que Narcís Lladó, jornalero, «tratándola de amores» i sota paraula de casament «arrancó de ella el último favor». Ha quedat gràvida, i l'estuprador, amb poc temor de Déu i amb greu càrrec de consciència, es nega a acomplir el jurament i la promesa amb la qual la va enganyar. Suplica que tengui lloc acte de conciliació amb dit Lladó, per tal que pugui ser obligat a casar-se i en defecte, condemnat a dotar la que insta i reconèixer la prole que ha de néixer, i en tot cas, mantenir-la, i altres penes a les quals se n'ha fet mereixedor d'acord amb el codi penal vigent.

El 23 de desembre citació de Narcís Lladó.¹⁹

1889

12 de juny. Magdalena Ferrer Moyà, viuda, major d'edat, propietària,

¹⁸ Arxiu Diocesà de Mallorca: ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/69/16.

¹⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Jutjat de Pau. Paperetes demanda de conciliació de 1855. Sig. 2040.

amb la seva filla Magdalena Pons Ferrer, fadrina, vint-i-un anys, sol·liciten acte de conciliació amb Andreu Ferrer Delgado, fadrí, de vint-i-vuit anys, conrador, per tal que reconegui ser l'autor del delictes d'estupre comès contra Magdalena amb promesa de matrimoni; que sigui condemnat a les penes assenyalades al Codi penal amb totes les conseqüències relatives al dot de l'ofesa, reconeixement de la prole, aliments i pagament de les despeses processals.²⁰

1890

31 d'octubre. Certificado del Juzgado de Instrucción del partido de Inca. Causa sobre temptativa de violació i abusos deshonestos contra Miquel Batle, àlies *Bescuit*, nat i veí de Binissalem. És condemnat a la pena de quatre anys, dos mesos i un dia de presó correccional, suspensió de tot càrrec i del dret de sufragi durant el temps de condemna per violació; a la pena de quatre anys, deu mesos de presó per abusos deshonestos, i al pagament de les despeses processals. Li fou abonada la meitat del temps de presó condicional soferta.

El 23 de novembre de 1891 fou declarat insolvent.²¹

1915

27 de novembre. Certificat del Jutjat d'Instrucció del districte de la Catedral del Ciutat. Causa d'abusos deshonestos contra Antoni Bestard, àlies *Penga*, de 39 anys, nat a Binissalem i veí de Ciutat, fadrí. Pena de tres a sis mesos i vint-i-un dies de presó correccional, suspensió càrrecs i dret sufragi i pagament despeses processals. Li servirà d'abonament per a la pena el temps passat en presó provisional.²²

1942

28 de juny. Secretari del Jutjat d'Instrucció d'Inca i partit. Sentència sobre abusos deshonestos contra Antoni B. R. casat, cinquanta-nou

²⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Palepetas Juicios de conciliación. Sig. 2040.

²¹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Testimonios de sentencias. Lligall núm. 3 (1890-1899). Sig. 2041/2.

²² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Testimonios de sentencias. Lligall núm. 5 (1910-1920). Sig. 2041/2.

anys, nat i veí de Binissalem, jornal·ler, bona conducta, instrucció i sense antecedents penals. Tres anys, sis mesos i vint-i-un dies de presó menor, suspensió càrrecs i dret sufragi i pagament despeses processals.²³

1943

3 de juliol. Bernat J.C., viudo, jornal·ler, veí de Lloseta, com a pare i representant legal de la menor P. J. N., demana acte de conciliació amb Antoni P. P., major d'edat, mecànic d'aquesta vila, per tal que s'aven·gui o sigui condemnat en costes a l'Audiència Provincial de Ciutat a sofrir les penes que el Codi penal assenyala als autors dels delictes d'estupre i rapte comesos pel demandat l'any 1943, en induir i aconseguir amb reiterades promeses de matrimoni que la seva al·lota P. J. N., jove de vida honesta, major de setze anys i menor de vint-i-tres i amb la qual festejava des de feia temps, abandonàs el domicili patern a Lloseta i partís amb ell a la Península, aconseguint així, jeure i cohabitar repetidament amb ella. El matrimoni no ha tengut lloc malgrat el temps transcorregut.²⁴

1947

18 de setembre. Causa seguida a Saragossa contra Antoni P. P., llaurador, per corrupció de menors. Pena d'un any, 8 mesos i vint-i-un dies de presó menor i multa de 1.000 pessetes.²⁵

2.2. Besades a la força

Un altre tipus d'agressió sexual eren les besades a la força.

Moltes vegades eren, per a un home, el mitjà per aconseguir casar-se amb l'al·lota que volia si havia estat rebutjat per ella o per la família. Pel fet de besar-la, per exemple anant pel carrer, ella ja romania sen-

²³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Testimonios de sentencias. Lligall núm. 8 (1933-1949). Sig. 2041/2.

²⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado comarcal de Binissalem. Lligall núm. 2. Sig. 2040.

²⁵ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Testimonios de sentencias. Lligall núm. 8 (1933-1949). Sig. 2041/2.

se honra i generalment cap altre home la volia, per tant es veia obligada a casar-s'hi. Això era bastant corrent (no oblidem que les lleis van sempre per darrere de les necessitats de la societat), tant que el 1468, el rei Joan II, a instància dels síndics de la Part Forana, va establir «assabentat que al Regne de Mallorca alguns pares que no volen donar (per mullers) algunes bones fadrines a homes que no són de la mateixa condició o que no tendran d'aquels bon contentament, cerquen modos contra voluntat dels parents, forsívolament besen aquelles a fi de aver-les... que après que les han besades perquè no resten infamades los pares de dites fadrines són compeltats contra lurs voluntats donar-les per mullers a aquells que besades així les auran contra tota equitat... en pena de ser assotats en aquel loch o parròquia on se cometrà lo delict e de exili perpètuu del dit nostre Regne.» O sigui imposava pena d'assots i exili perpetu per als que besassin una donzella contra la seva voluntat o la dels seus pares.

A partir de la segona meitat del segle XVI les penes per aquests delictes foren augmentades i es castigava l'agressor encara que hi hagués consentiment de l'al·lota besada. Les penes podien arribar fins a deu anys de galeres, si la besada era consentida, i galera a perpetuïtat si no ho era, sempre a discreció del tribunal.

2.2.1. Alguns casos

1549

18 d'octubre, dissabte. Figuren empresonats Antoni Pol, Bartomeu Pol i Pere Pol, per haver besat la filla de n'Horrac.²⁶

1630

7 de setembre. Sentència contra Pere Horrach de Binissalem, inculpat de besar una verge honesta. Confinat a Cabrera 3 anys.²⁷

²⁶ Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. 214 *Liber Carceris*, p. 25.

²⁷ ROSSELLÓ VAQUER, R., *Morts, desgràcies...*, p. 104.

2.3. Eclesiàstics

Així mateix eren corrents els casos de confessors que s'aprofitaven de la seva posició i ascendent espiritual sobre les dones que sol·licitaven el sagrament. El papa Pau IV, començà el 1559 a perseguir amb duresa els confessors sol·licitants i obligà que els confessionaris fossen construïts de tal manera que no permetessin el contacte físic amb els penitents. Els primers confessionaris aparegueren arran del Concili de Trento (1545-1563), i s'hi afegí una reixeta de separació.

El nombre d'implicats va ser tan important que el 5 d'agost de 1576 va sortir publicat el següent decret:

«Decret contra confessors que sol·liciten a ses filles de confessió per a cometre actes deshonestos. Sots pena d'excomunió amonesten tots los veïns de totes les ciutats, viles i llocs del regne de Mallorca, que si saben de qualsevol confessor, prevere, religiós o secular, que hagin provocat ses filles de confessió i les hagin induïdes a actes deshonestos han de dir-ho dins els 6 dies següents de la publicació del present edicte. Perquè ningú no pugui dir que no ho sap, es publicarà en l'església catedral de la Seu i en les altres esglésies parroquials i monestirs de Ciutat i de la part forana.»²⁸

Des de l'1 de gener de 1590 al 15 d'octubre de 1591

Llorenç Mulet. Vicari de la vila de Binissalem del dit Regne de Mallorca, de quaranta-vuit anys. Acusat d'haver sol·licitat moltes dones amb paraules i obres per a cometre actes deshonestos de la carn durant l'acte de la confessió i properament a ella. En particular a una, dient-li que tan honrada seria estant amb ell com amb el seu home i en tocar-la íntimament que d'això no havia de confessar-se. Publicada sentència en presència dels consultors eclesiàstics que votaren la causa. Abjurà de levi i fou objecte de reprensió greu, privat perpètuament de confessar homes i dones, sis mesos de reclusió a la vila de Selva; cinquanta lliures de pena pecuniària,

²⁸ PÉREZ, L.; MUNTANER, L.; COLOM, M., *El Tribunal de la Inquisición en Mallorca. Relación de causas de fe. 1578-1806*, vol. 1, Palma: Miquel Font, Editor, 1986, p. 291.

que fan trenta-un ducats. A més de la sol·licitació, va incórrer en heretgia per les coses que digué a la dona esmentada. Set testimonis en contra. Confessà algunes coses que no acabaren en delictes. Es defensà i recusà alguns testimonis. Vostra Senyoria veié aquesta causa.²⁹

1771

Miquel Pons vicari de Binissalem. Francesca Pujol de vint-i-set anys d'edat, diu que essent a certa possessió va consultar amb l'acusat demanant consell sobre «dependencias de piedad», després de rebre la resposta «inmediatamente tubo la osadía de manosearla impuramente a cuos tactos se resisitíó fuertemente». Margalida Quintana de vint-i-quatre anys, casada amb un tinent de Milícies diu que confessant-se amb l'acusat li demanà «si podía llevar las cargas del matrimonio, si era mui estrecha».³⁰

3. Maltractaments i assassinats

Si revisam els distints codis penals de l'Estat espanyol que han vigit anteriorment, podem observar algunes diferències jurídiques entre els sexes. El Codi penal del 1822 reconeix com a delictes les ferides a pares, mares, germans, fills, ascendents en general, però no a la cònjuge. Només a l'article 571 diu que si la conducta relaxada de l'home o els maltractaments a la dona donàs lloc a queixes justes, podrà ser objecte de reprensió pel batle de la vila i, si reincideix, a ser reclòs en una casa de correcció per un període màxim d'un any. La dona podia, en cas de desobediència al marit, ser corregida com si fos una menor d'edat amb «reprensions i moderats càstigs domèstics,» i si persistia també havia d'anar al batle per a la seva reprensió i podia ser tancada en una casa de reclusió que ell escollís per un màxim d'un any.

A l'article 649 es castigava la dona que ferís o maltractàs l'home, però no en els casos de l'home envers la dona.

²⁹ Ibidem, p. 88.

³⁰ ROSSELLÓ VAQUER, R.; BOVER PUJOL, J., *El sexe...*, p. 116.

En moltes sentències anteriors al segle XIX, tant de les Illes com de la Península, hi ha la fòrmula següent: «...que no maltracti la muller, salvo la natural correcció marital.» No és difícil d'imaginar la quantitat de maltractaments que devien romandre ocults sota aquest eufemisme. De fet, en molts casos en què l'home és acusat de maltractament, ell al·lega que «no la maltractava sinó que la corregia.»

La correcció marital va durar fins el segle XX en què la dona va deixar de ser considerada com a menor.

Al Codi penal del 1848, l'article 348 exonera l'home de penes per lesions greus causades a l'esposa si la sorprenia en adulteri. L'home difícilment era castigat per adulteri.

A l'article 483 es disposa un càstig de tres a cent cinquanta-sis dies d'arrest i reprensió «al marido que maltratase a su mujer no causándole lesiones de las comprendidas en el artículo. 484.4, y a la mujer desobediente a su marido que lo provocare o injuriare». O sigui, en el cas de la dona basta que ella el desobeeixi.

En general tots els codis civils establien que la dona havia d'obeir el marit; que el marit fixava el domicili conjugal i familiar i que la dona havia de seguir-lo obligatòriament si no eren els casos en què ell es traslladava a ultramar o a l'estranger, en què podia ser eximida de seguir-lo per la justícia; el marit controlava les relacions personals i la correspondència de la dona; la dona no podia actuar pels seus drets a no ser amb permís del marit (comprar, vendre, administrar els seus béns); els béns familiars eren administrats per l'home; la potestat sobre els fills era del pare (es podia donar el cas que l'home cedís en adopció un dels fills sense que la mare ho sabés o s'hi pogués oposar). Les tasques dels dos estaven repartides: l'home havia de protegir la dona i ella l'havia d'obeir.

El Codi penal del 1932, de 27 d'octubre va representar un avenç; a l'article 578 castiga els marits que maltractin les seves dones encara que no els causin lesions (les referides a l'impediment per realitzar labors habituals). L'article 579 assenyala pena d'arrest o multa. Així mateix a l'apartat tercer, castiga les dones que maltractin d'obra o

de paraula els seus marits (sense lesions). Pena d'arrest o reprensió.

La Llei de divorci de 1932 va ser una sortida per a moltes dones maltractades. Malauradament durà poc.

La Llei orgànica 3/1989 va introduir el concepte de la violència física sobre el cònjuge, sempre que fos comesa de manera habitual, a l'article 425 del Codi penal. Si era esporàdica era un simple delictes de faltes o lesions que segurament en molts casos ni es denunciava. En aquest sentit hom ha de recordar que a Rússia no fa gaires anys es volia aprovar una disposició, que amb una multa de cinc-cents euros, un home pogués pegar la dona un pic a l'any.

El que és més destacable és que, tret d'alguna excepció, els agressors no són monstres ni psicòpates. Les agressions són el resultat de la minusvaloració i poc respecte envers les dones. Des de l'antiguitat són vistes com a éssers inferiors i com a objectes de la seva propietat, per part dels homes.

3.1. Alguns casos comesos per la parella

1607

Març. Contra Bartomeu Capó, de Binissalem, delat i inculpat de violència i ferides a la seva dona i altres parents. Serà penjat pel coll.³¹

1640

3 d'octubre. Contra Francesc Gelabert, de Binissalem, inculpat de violència en la persona de sa muller. Servirà al rei tres anys. És comminat que si dit servei no s'acompleix, la pena passarà a ser de sis anys.³²

1809

25 de febrer. Coloma Pons, veïna de Binissalem, testifica sobre la mala vida i costums de Mathies Sampol. Diu que fa cosa d'un any que el dit

³¹ Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA 410. Criminal. Sentències. Digitalitzat. Pàgina digitalitzada 23/721.

³² Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA 219. Conclusions Cúria Criminal. Full núm. 184.

Sampol devers les vuit del vespre maltractà la seva dona de paraules i li pegà bufetades i digué que la volia matar. Els veïnats hagueren de separar-los i de vegades ha fet molt d'escàndol amb la seva dona i el fill i que ho sap perquè és veïnada seva.

En el mateix cas compareix un altre dia Joana Maria Moyà. Diu que fa quatre o cinc mesos hi hagué una brega de Sampol amb el fill dient que el volia matar, que de vegades ha apallissat la dona i que no fa feina.³³

1814

25 d'agost. Cúria de Binissalem. Maria Moyà contra Melsion Quintana, el seu marit.

Maria Moyà exposa que no pot seguir suportant el maltractament que li dona el seu marit actual, el qual li ha amenaçat la vida reiterades vegades i s'ha fet l'amo dels béns dels seus dos anteriors marits encara que no tengui res a veure amb ells; ella té prole dels dos primers matrimonis i li nega tot el producte sencer sense que pugui assistir els seus fills amb la roba i altres necessaris; s'ha vist precisada de separar-se'n. En una ocasió se'n dugué vuit barcelles de blat de xeixa i set almuds de blat de l'era del primer marit i tres barcelles dels seus béns propis i més de vuit quarterades que foren collites de les terres d'ella, tota la resta ho ha perdut el seu marit que, no content amb això, està collint els fruits dels arbres amb perjudici greu de l'exponent i dels seus fills que han de viure d'aquells productes. Per tot això, prega a Vostra Magnificència que dicti les disposicions pertinents per tal que li siguin reintegrats els fruits que li falten i que el marit sigui avisat que no entri a les terres d'ella fins a la Providència ulterior, sots la pena que V. M. determini.

El 9 de setembre, a l'Audiència, exposa que s'ha vist obligada a separar-se, que el marit es fa amb tot per la força, que no pot assistir les filles del primer matrimoni. Que ha presentat un *pedimento* al Batle reial de la vila de Binissalem però com que és amic íntim del seu ac-

³³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Expedients judicials. Plets. Sig. 1884.

tual marit no ha pogut aconseguir en tretze dies cap decret, o si més no, no li ha estat notificat. No pot mantenir una dilació semblant en perjudici de les impúbbers. Suplica que siguin dictades les disposicions corresponents per tal que el Batle doni curs a la seva sol·licitud.

El 28 de gener de 1815 encara es comprova el testimoni. No hi ha resolució.³⁴

1824

20 de gener. Davant la Cúria eclesiàstica compareix Bernat Nicolau contra sa muller, Joana Coll.

El 20 d'octubre de 1818 Joana Coll va determinar separar-se'n per patir maltractaments de tota mena. (Hi ha una sentència del Jutjat.) Bernat Nicolau l'apallissava diàriament, no li donava menjar, l'amenaçà amb penjar-la. Ella no tenia mitjans, a les botigues no li fiaven perquè ell no volia treballar i anava darrere les dones, com era públic i notori. A més ha estat malalt. Demana que no pugui ser obligada a tornar amb ell.

El 24 d'octubre, el rector de la parròquia comunica que ha esbrinat pels veïnats que és cert que ell li ha pegat moltes vegades, que no vol treballar i que ha estat malalt. No sap del cert si l'amenaçà amb penjar-la amb una corda. Tot el que sap és que una vegada que ell reconvingué Nicolau per haver dit això, ell respongué que com que ho deia, ho faria.

El 24 de novembre de 1824 Bernat Nicolau diu que no és tant com diu ella (referent a l'escrit del 20/10/1818) en relació amb sevícies i maltractaments, i tampoc que anàs darrere dones, que potser també es podria provar que ella no li anava enrere. Demana que torni amb ell tal com correspon.³⁵

1856

19 d'abril. Coloma Pons, propietària, per tal com el seu marit Gaspar

³⁴ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Expedients judicials. Sig. 1885.

³⁵ Arxiu Diocesà de Mallorca: ADM. Causes matrimonials. Sig. 6-A/67/9.

Llabrés ha dissolt la societat conjugal i per altres motius legals pels quals és assistida, sol·licita judici de conciliació per tal que li lliuri desset unces d'or, vint llençols, tres estovalles grosses de taula, una vànova blanca i una altra vermella; i, prèvia avaluació de pèrits nomenats respectivament, li pagui el valor de nou càrregues d'oli i de cent trenta quartins de vi, que prové tot de l'herència de Pau Vidal, de qui era hereva propietària, coses de les quals se'n féu càrrec el seu marit l'any 1825, els darrers dies de l'expressat Vidal; també que li doni dos-cents drets d'or que la que insta custodiava d'una altra persona a la qual no veu convenient nomenar i la part corresponent de dues-centes devuit lliures, nou sous i set diners, metàl·lic que s'endugué Llabrés de la casa de la consort, l'horabaixa del 15 de febrer proppassat. Així mateix, que li pagui el que li pertoca del valor de dos-cents quaranta quartins de vi que s'endugué de la casa de sa muller i que desocupi la casa anomenada Can Ros d'aquesta vila, i el corral.

L'11 d'agost Coloma Pons diu que el 25 d'abril proppassat va tenir conciliació amb Gaspar Llabrés, el seu marit, propietari, per tal que, pels motius expressats a la mateixa conciliació, li lliuri els doblers, roba, mobles i altres efectes que allà consten. Posteriorment la dita Pons sabé que el seu consort abans i sense consideració a les càrregues del matrimoni i altres a les quals s'havia obligat i que deia mantenir, tenia feta donació universal efectiva de tots els seus béns, drets, en favor de Jaume Llabrés, fill d'aquest matrimoni, amb el qual i amb la seva família nombrosa va anar a viure. Per tant Jaume Llabrés, son fill, ha esdevengut responsable dels efectes dels quals n'era l'expressat marit.

El 27 de setembre, Gaspar Llabrés demana judici de conciliació a Coloma Pons, la seva consort, per tal que li sigui ordenat que passi a viure en companyia del demandant, no estant acreditat estar autoritzada per viure'n separada.³⁶

36 Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Carpeta papeletas conciliación del año 1856. Sig. 2040.

1896

17 de novembre. Un jove pegà punyalades a l'enamorada.³⁷

1920

4 de juliol. Maria Melià Massanet compareix davant del Jutjat municipal i manifesta que el seu marit, Gabriel Oliver, l'està maltractant i amenaçant de mort per excessos amb l'alcohol. Els veïnats han hagut d'intervenir moltes vegades. També ha proferit paraules injurioses en contra seva i no li dona res per al sustent dels fills. L'estil de vida d'Oliver fa que ella esperi nous maltractaments. Suplica, per tant, que sigui detingut.

Declaren diversos testimonis contradictoris. El 5 de juliol G. Oliver és alliberat.³⁸

1944

24 d'octubre. Francesc Ripoll, procurador, en nom de Caterina M. M., de Maria de la Salut, sol·licita acte de conciliació amb Jordi M. J., marit de la representada, que habita al carrer Arabí, per a notificar-li que la seva consort demana l'administració dels seus béns propis i per tal que s'avengui a:

1. Estar-ne assabentat.
2. Reconèixer i respectar el dret i llibertat d'administració de la seva dona, dels seus béns propis.
3. Lliurar a la seva consort els títols de propietat de les finques d'ella, que tengui al seu poder.
4. Donar comptes de l'administració que fins ara ha exercit sobre els béns d'ella.³⁹

³⁷ ROSSELLÓ VAQUER, R., *Morts, desgràcies...*, p. 118.

³⁸ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Sig. 1990.

³⁹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado Comarcal de Binissalem. Año 1945. Lligall núm. 7.

3.2. Alguns casos comesos per altres persones

En les agressions que no són comeses per la parella, els autors poden ser pares, germans, nets, altres parents, veïnats, coneguts o desconeguts. De vegades sembla que és per venjança o per demostrar qui comanda.

1604

19 de novembre. Contra Miquel Ordines, àlies *Fonoll*, de Binissalem, delat i inculpat de ferir Joana, dona de Llorenç Forners a la via pública, havent firmat fe i homagia amb ell i altres crims. Penjat a l'alta forca pel coll fins que la seva ànima sigui separada del cos.⁴⁰

1783

Mes de març. Informació criminal per querella contra Jaume Quintana, àlies *Blanch*, fuster, i el seu fill Jaume, per haver maltractat de paraules i obres Caterina Pons àlies *Boguera*, viuda de Gabriel Moyà, i les seves filles, el darrer dia de Carnestoltes. Li digué puta, bagassa i que de fadrina havia perdut l'honra i que de no ser perquè havia complit Gabriel Moyà a casar-se amb ella s'hauria quedat sense marit. Que ca seva era una casa de putes.

No hi ha sentència. Ell al·lega que es va pensar que elles li havien tirat unes olles al portal.⁴¹

1897

16 d'octubre. Certificat del Jutjat d'Instrucció del partit d'Inca de la causa de violació i lesions contra Nadal Gamundí Bestard, àlies *Porret*, natural i veí de Binissalem. És condemnat per lesions greus a la pena de tres anys, sis mesos i vint-i-un dies de presó correccional, pagament de les costes i abonament de cinc-centes pessetes a la perjudicada, Joana Bestard Ferragut. És absolt del delictes de temptativa de violació. És declarat insolvent.⁴²

⁴⁰ Arxiu Municipal de Binissalem: ARM. AA 410. Criminal. Sentències. Digitalitzat. Pàg. núm. 147/721.

⁴¹ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Plets i expedients judicials. Sig. 1878.

⁴² Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem. Lligall núm. 4. Sig. 2041/2.

1900

14 de març. Vista per l'Audiència de Ciutat causa sobre lesions instruïda pel Jutjat d'Inca contra Miquel Lladó Esteva, de Binissalem, vint anys, fadrí, amb alguna instrucció i sense antecedents penals, el qual és condemnat a dos mesos d'arrest major, costes i abonament de vint pessetes a Sebastiana Roig en concepte d'indemnització.

D'altra banda, el 22 de gener de 1904, és condemnat per delictes frustrat de pegar un tir amb arma de foc contra persona determinada. Quatre mesos i vint-i-un dies d'arrest major, etc. (No diu a qui va disparar.)⁴³

4. Insults, amenaces, difamacions

Una altra modalitat de violència era insultar una dona dient-li, per exemple, *puta* o *bagassa*, amb la qual cosa romania en qüestió l'honestat de la dona i l'honor de la família i el marit, amb el consegüent perjudici per a la seva vida futura. És un tema denunciat davant dels tribunals.

Quant a la difamació contra una dona per part d'un home, era així mateix bastant corrent, per desgràcia. Un home deia, per exemple, que havia tengut relacions sexuals amb una al·lota sense ser veritat. Solia ser per venjança o perquè així ella quedava deshonrada, ningú volia casar-s'hi i no tenia altre remei que fer-ho amb el calumniador. Amb molta sort, ella podia demostrar que no era certa la calúmnia, generalment mitjançant un procés judicial. Aleshores, l'agressor havia de retractar-se públicament del que havia dit, bé a la sala de la cort o bé a la plaça de l'església en dia de festa. Era considerat un delictes greu, atès que comprometia l'honor de tota la família.

1621

27 de març. Contra Joan Rosselló, àlies *Moro*, picapedrer de Binissa-

⁴³ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Juzgado municipal de Binissalem (años 1900-1909). Lligall núm. 4. Sig. 2041/2.

lem, delat de bravejar d'haver tingut acte veneri amb Catalina Pons, donzella honesta: 5 anys de galeres.⁴⁴

14 de maig. Contra Bartomeu Pol, de Binissalem, delat de prestar fals testimoni en una causa de violència de certa dona, feta per Antoni Ferragut i Jaume Mascaró: remarà en les galeres cinc anys.⁴⁵

1774

Jaume Malondra festejava Francisca Aina Lladó. Ella volia casar-se amb Jaume Gelabert. Malondra va propagar que no seria el primer en gaudir d'ella. Hi hagué un plet per calúmnies.⁴⁶

1779

17 de juliol. Compareix davant del batle, Francina Anna Bestard, fadrina, per dir que Joan Lladó, àlies *Peroy*, fadrí, l'ha infamada públicament dirigint paraules contra el seu honor, castedat i estimació. Ha dit que si bé la festejava i li havia donat paraula de casament, se n'havia apartat, perquè alguns altres homes (sis o set), havien fet de la referida fadrina el que havien volgut.

Tot això redunda en greu dany del seu honor, castedat i bona fama, essent aquest delictes digne de correcció i càstig; demana que el referit Lladó sigui compel·lit a tornar-li la bona fama que tenia abans. La paraula de casament li havia donat l'any passat davant del llicenciat Melcior Oliver, prevere de la parròquia d'aquesta vila.

Alguns testimonis diuen que quan ella tenia sis o set anys, treballava a una finca i guardava un toro i que alguns cometeren brutalitats amb ella.

La sentència, de 1780, condemna Joan Lladó a quinze dies de presó i al pagament de les despeses processals. En serà absolt si es casa amb ella.

⁴⁴ ROSSELLÓ VAQUER, R., *Morts, desgràcies...*, vol. 2, p. 65.

⁴⁵ Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA 219. Conclusiones Cúria Criminal. Full 344.

⁴⁶ MARTÍ COLL, G., *Binisalem, su historia y su entorno*, Palma: Ediciones Cort, 1978, p. 178.

Ell es desdiu de tot. Queda obligat a defensar l'honor de Francina Anna Bestard sempre que senti a dir alguna cosa d'ella.⁴⁷

Observació: si, en cas de ser certes les declaracions dels testimonis, alguns homes havien abusat d'ella quan era nina, quina culpa en tenia?

5. Conclusions

En aquest repàs d'agressions diverses, veim que encara ara moltes són vigents. Els estupes pareix que estan superats, però contínuament es coneixen casos de violacions comeses, a més, per persones més joves cada vegada.

El 2023, en la data de redacció d'aquest treball (mes d'octubre) hi havia quaranta-nou dones assassinades, víctimes de violència de gènere a l'Estat espanyol.

És obvi que hi ha un repunt del masclisme. Determinats sectors de població en neguen l'existència i, encara que les lleis hagin millorat, no garanteixen de cap manera la protecció de les víctimes.

Les difamacions han estat substituïdes per l'assetjament digital, divulgació de fotos i altres.

⁴⁷ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Expedients Judicials. Plets. Sig. 1878.

**Joan Josep Amengual i la seva
investigació en entomologia: *Descripción
del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su
genero, historia, propagacion, vida y
medios de perseguirle***

Valentí Valenciano López

Resum

Joan Josep Amengual, el 1844, va tenir l'encàrrec de redactar un report sobre la plaga del pugó, que feia malbé les vinyes de Binissalem, un del focus d'activitat econòmica preferent de la població. Es veu així que Joan Josep Amengual, a més de la faceta política tenia alhora inquietuds, diguem-ne, científiques.

Paraules clau: Binissalem, Trienni Liberal, Mancor, Linné, pugó.

Abstract

In 1844, Joan Josep Amengual was in charge of writing a report about greenfly infestation, which was damaging vineyards in Binissalem, one of the most important economic activities in the town. Thus, a part from a political side, Joan Josep Amengual also had scientific concerns.

Keywords: Binissalem, Liberal Triennial, Mancor, Linnaeus, green-fly.

1. Introducció i antecedents

A l'inici de la dècada de 1840 Joan Josep Amengual i Reus era una persona coneguda a Binissalem. Durant el Trienni Liberal, a les primeres eleccions municipals de dia 23 de març de 1820 elegiren com a batle Antoni Gilabert, regidor primer Miquel Tous, regidor segon Joan Salom i Cossa, regidor tercer Baltasar Verd, regidor quart Jaume Pons i Aloy, regidor cinquè Salvador Antich, regidor sisè Gabriel Moyà, i procurador síndic Joan Josep Amengual i Reus. Els nous membres del consistori juraren la Constitució de Cadis de 1812 l'endemà de ser elegits, al ple de l'Ajuntament del 24 de març de 1820. De moment, aquest és el primer contacte documentat que tenim de la participació de Joan Josep Amengual i Reus a la vida política de Binissalem, i de Mallorca, adherint-se al moviment liberal constitucionalista.

Com que segons l'article 316 de l'esmentadaa Constitució, en el cas de Binissalem no es podia repetir en el càrrec de batle i de regidor síndic durant dos anys, l'any 1821 Joan Josep Amengual no formà part del consistori. I el 1822 fou elegit batle, juntament amb Andreu Beltrán. El consistori estava constituït pels regidors següents: Gabriel Llabrés, Joan Pol, Sebastià Moyà, Miquel Bastard, Bartomeu Villalonga i Miquel Vicens; i el procurador síndic, Miquel Colom. Poca cosa sabem encara de la seva actuació en aquest càrrec. Sí que podem assegurar que hagueren de lluitar contra les seqüeles de la pesta de 1820 i de la febre groga de 1821, que assolaren Mallorca.

Durant el període de regidor síndic personer (1820), i d'absència de participació directa del consistori municipal (1821), fou precisament quan Joan Josep Amengual dirigí el *Semmanari Constitucional, Politic y Mercantil de Mallorca*, que aparegué el 2 de desembre de 1820, amb una periodicitat, com indica el seu títol, setmanal; el dia d'aparició era el dissabte. El 1822 fou batle de Binissalem. I acabat l'any de batle, el 1823 continuà col·laborant amb el consistori.

De tota manera, al final del Trienni Liberal (1823), també s'acabà la seva vida política: amb el triomf de la invasió francesa l'abril de 1823, en contra dels constitucionalistes i a favor de l'absolutisme i de Fer-

ran VII, cau el sistema constitucional (a final de 1823 a Mallorca), i a Joan Josep Amengual li retiraren, al cap de poc temps, el títol d'advocat. Així, a finals de 1823 va retornar a viure a Mancor. I a partir de 1824, de moment, no s'hi ha trobat cap rastre a Binissalem.

El 1824 mateix començà a pledejar perquè li retornessin el títol d'advocat. En aquesta època vivia a Mancor, amb la mare, de 65 anys, i ell, amb 29, fadrí. El 21 de setembre d'aquest any explica tots els antecedents de la seva història política i demana que se li despatxi un nou títol d'advocat.

L'any 1826 li obriren una causa, i se n'encarregà l'ajuntament de Selva de l'execució. En aquest expedient hi consta una declaració de Sebastià Serra, síndic forense, regidor de Selva, en què sobre els anys 1824, 1825 i 1826, constata:

certifica: que el Dr. D. Juan Jose Amengual, con quien en esta epoca fui comisionado, observó siempre una conducta moderada, amante del orden y de la paz, y enemigo acerrimo de toda violencia è injusticia, y de tal modo se opuso à la usurpacion de dicha casa que verifico la llamada diputacion Provincial de esta Isla; que no se dio aunque fuimos espelidos a la fuersa, ni le arredo la sumaria criminal decretada por este motibo contra nosotros; y que no se substancio por haver sucedido felismente el cambio politico.

Y para que conste doy la [?] solicitud al interesado para los efectos que le conduscan. 21 de junio de 1826, sgt. Sebastian Ferrer.¹

Per tant, acabat el Trienni Liberal (tardor de 1823) podem confirmar que va residir a Mancor (Selva) de forma continuada fins al 1826. El 1824 el trobam al padró de Mancor (Selva) amb la mare, Magdalena Reus, vídua de 65 anys. Però no hem trobat cap constància a l'arxiu de Selva, després de l'expedient de 1826 –de bona conducta–, que visqués més al poble nadiu, Mancor. Però tampoc l'hem trobat ni a Palma, ni a Binissalem. Mentre, a l'Estat espanyol prenia força l'absolutisme més reaccionari, sota l'empenta del príncep Carles.

Al cap de pocs anys, el naixement d'Isabel II (10 d'octubre de 1830) provocà un canvi de rumb polític a Madrid, amb la integració de li-

¹ Arxiu del Regne de Mallorca: ARM. AA 13, Lligall 522, núm. 22.

berals moderats i d'alts càrrecs tècnics a l'administració. Imaginam que Joan Josep Amengual devia continuant vivint a l'empara de la família, a Mancor, malgrat no en tinguem constància. Sí que sabem que pledejava per aconseguir que li retornessin el títol d'advocat. I no ho va aconseguir fins al 6 de desembre de 1832.

El canvi fou possible per la nova conjuntura política, quan el setembre de 1832, arran de l'intent de cop d'estat dels partidaris carlistes a La Granja, la reina Maria Cristina va fer un apropament als liberals moderats, decretant una amnistia, l'1 d'octubre d'aquest any, que va permetre que molts liberals poguessin tornar de l'exili, i a Joan Josep Amengual aconseguir de nou el seu títol.

Des que obtingué el títol d'advocat no hem trobat cap rastre d'on vivia. I fins al 9 de novembre de 1842, amb 40 anys, acompanyat de Magdalena Morro, criada, de 61 anys, no el trobam al padró de Binissalem. Així, de 1832 a 1842, ja amb el títol d'advocat, són deu anys que, de moment, no en sabem res, ni de què va treballar. Imaginam que d'advocat.

Podem assegurar que al ple de dia 15 d'octubre de 1842 de l'Ajuntament de Binissalem el secretari era Joan Verd, que durà en el càrrec fins al 1844; però això no significa que no hi pogués col·laborar.

Amb aquesta seguretat relativa de col·laboració amb l'Ajuntament de Binissalem, i com a mostra d'aquesta, el 1842 Amengual publicà la *Descripción del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su genero, historia, propagacion, vida y medios de perseguirle*.² Publicació que encara avui en dia és citada pels estudiosos de la botànica, com ara en el llibre *Plagas agrícolas y forestales en España en los siglos XVIII i XIX* (p. 286),³ o, també, a les Illes, al *Seminari sobre espècies introduïdes i invasores a les Illes Balears*,⁴ que es feu a Sóller el 2009.

² AMENGUAL I REUS, J.J., *Descripción del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su genero, historia, propagacion, vida y medios de perseguirle*, Palma: Impremta Guasp, 1842.

³ AZCÁRATE LUXÁN, I., *Plagas agrícolas y forestales en España en los siglos XVIII i XIX*, Madrid: Ministerio de Agricultura, Pesca y Alimentación, 1996

⁴ ÁLVAREZ POLA, C. (ed.), *Seminari sobre espècies introduïdes i invasores a les Illes Balears*, Sóller: Govern de les Illes Balears. Conselleria de Medi Ambient i Mobilitat, 2010.

2. Sobre Carl von Linné

Carl von Linné (Råshut, 1707 – Uppsala, 1778) fou un naturalista suec. El pares eren Nils Ingemarsson i Christina Brodersonius. Dels avant-passats, el pare fou el primer que va adoptar el criteri d'un cognom permanent, ja que, aleshores, al seu país, els cognoms dels fills funcionaven amb un sistema patronímic (era segons el nom del pare o antecessor masculí, i, per tant, originalment indicava la filiació només paterna, de forma que el cognom no tenia per què ser el mateix per als nets; en canvi al nostre país aquest costum feia segles que ja estava estandarditzat). Així, el pare fou el primer de la saga que va adoptar un llinatge permanent, i va escollir *Linnaeus*, com a forma estandarditzada derivada de *lind*, til·ler en suec.

El 1738 era un metge pobre, gairebé sense pacients, a Estocolm. Però, un cop de bona sort va fer que, casualment, l'esposa d'un senador anés a visitar-lo perquè patia tos. Linné li va prescriure unes pastilles tan encertadament que li van alleugerir el mal; i la dama aconsellà la reina Ulrika Eleonora de visitar també Linné. A partir d'aleshores ja tenia les portes obertes a la Cort. I gràcies a les influències del comte Tessin, fou nomenat metge de l'almirallat, remunerat amb una renda generosa, amb la qual va aconseguir estabilitat econòmica. Així, sense obstacles crematístics, es casà a Falun, ciutat de l'interior del país, a un poc més de cent quilòmetres d'Uppsala, i uns pocs més d'Estocolm, amb Sara Elisabeth Moræa.

Carl von Linné va desenvolupar allò que s'anomena una *nomenclatura binomial* per tal de classificar i organitzar els animals i les plantes. És a dir, aquesta nomenclatura és un conveni estàndard usat per denominar les distintes espècies d'organismes. L'ús de la paraula *binomial* indica que el nom científic de l'espècie és una combinació de dues paraules: el nom del gènere i el nom específic o epítet. I el conjunt d'ambdós permetia identificar cada espècie. Així, fou el creador de la classificació actual dels éssers vius, animals i plantes.

En primer lloc, el 1735 va publicar el llibre *Systema naturae*, en què presentà una nova proposta taxonòmica per als regnes animal, vege-

tal i mineral. I el 1751 va publicar *Philosophia botanica*, que fou l'obra que va tenir més influència. En aquest text assegurava que era possible crear un sistema natural a partir de la creació divina. I va elaborar un esquema taxonòmic que es fonamentava en les parts sexuals de les plantes i usava l'estam i el pistil per determinar-ne la classe.

Aleshores els poders religiosos eren poderosos i condicionaven el coneixement segons els seus interessos. En el segle XVIII va tenir lloc un debat ideològic entre el que avui en diuen escola tradicional linneana (que era creacionista –creient de la creació religiosa– i fixista de la naturalesa –no podia concebre que les espècies animals i vegetals poguessin fracassar i extingir-se–) i l'escola de Buffon, que es podria etiquetar com a progressista. Aquest segon corrent era més innovador, i pensava que les condicions ambientals van modificant els caràcters dels éssers vius, fins a degenerar-los i fins i tot, potser, extingir-los. És a dir, Buffon creia en l'evolució de la naturalesa, i defensava que els organismes canviaven amb el temps i es podien extingir, quan no podien sobreviure.

Linné estava interessat a venir a Espanya i va fer les gestions oportunes amb el marquès de Grimaldi, ambaixador de la Cort espanyola a Suècia. Aquestes gestions van cristal·litzar i es concretaren amb un contracte de la Corona, que incloïa el seu deixeble Pehr Löflin, de 21 anys. Linné va arribar a Espanya el 1751, després d'haver desembarcat a O Porto i passar per Lisboa, des d'on inicià el viatge a Madrid.

En un congrés d'homenatge a Linné, en el segon centenari del seu naixement, 1707-1907, a iniciativa de la Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales, hi va haver cinquanta-dues ponències de tot Espanya. Ni de les illes Balears ni de les illes Canàries, no n'hi va haver cap.⁵

5 SOCIEDAD ARAGONESA DE CIENCIAS NATURALES, *Linneo en España. Homenaje á Linneo en su segundo centenario 1707-1907*. Zaragoza: Sociedad Aragonesa de Ciencias Naturales, 1907. Accessible a <https://bibdigital.rjb.csic.es/viewer/13326/?offset=1#page=18viewer=picture&o=bookmark&n=0&q=>

3. Joan Josep Amengual secretari de l'Ajuntament i encàrrec del cap polític de l'estudi —

A l'època dels anys trenta i principis dels quaranta, la situació d'instabilitat en el càrrec de secretari de l'Ajuntament de Binissalem fou patent. L'any 1844 hi hagué unes noves eleccions a Corts, que guanyà el Partit Liberal Moderat. El mes de maig, el general Ramón María Narváez y Campos assumia la presidència del Consell de Ministres, quan la reina Isabel II ja havia estat declarada major d'edat. Així, en el context d'un govern liberal dels moderats, contracten com a secretari de l'Ajuntament Joan Josep Amengual i Reus, que signà la primera acta el 28 de juliol de 1844. En el balanç total dels darrers onze anys hi havien desfilat nou secretaris –entre definitius i interins–, sense comptar el mancorí.

Ara bé, Joan Josep Amengual ja havia tornat a viure a Binissalem el 1842. Ho podem constatar a l'acta de l'Ajuntament de dia 16 de març d'aquest any. Veiem el text:

Se leió el acta anterior y quedó aprobada. Se presentó D. Juan Jose Amengual quien hizo presente que lo continuasen en el padron del vecindario de esta villa y el Ayuntamiento resolvió lo presente que lo confirmasen en el padron del vecindario de esta villa, y el Ayuntamiento resolvió lo presente por escrito con arreglo á la prevencion desta articulo segundo de la ordenanza de reemplazos...⁶

Suposem que, aleshores, retornava per continuar amb una nova etapa a Binissalem, després de la caiguda del liberalisme el 1823 i de la mort de Ferran VII (1833). Durant un temps, imaginem que treballà d'advocat al poble. Aleshores el secretari de l'Ajuntament era Joan Verd. Fou en aquest context, el mateix any en què tornà a viure a Binissalem, que Joan Josep Amengual inicià la tasca d'investigació i elaboració del text que va titular *Descripción del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su genero, historia, propagacion, vida y medios de perseguirle*.

A les eleccions municipals del 25 de febrer de 1844 es va reunir la Junta Electoral al local de l'Ajuntament, que anomenaven *Cal Señor Pau*.

⁶ Arxiu Municipal de Binissalem: AMB. Actes de plens.

El batle aleshores era D. Pere Josep Ferrer. S'havien d'escollir quatre secretaris escrutadors per a les eleccions municipals, i un d'ells fou Joan Josep Amengual. L'endemà, el 26, es van fer les votacions dels regidors i del batle i el resultat fou el següent:

Batle: D. Sebastian Gelabert, 65 votos; D. Pedro José Ferrer 64; Rafael Rosello 1;

Tinents: Juan Salom (65), Antonio Gelabert (64)

Regidors: Gabriel Verd i Salom (64), Juan Villalonga Ponsa (65), Andres Villalonga i Vert (65), Andres Llabres (a) *Managui* (64), Pedro Borrás (64), Bartholome Coll (64), Melchor Pol (65), Bartolome Pascual (64), Athonio Ferrer i Pericas (65), Miguel Pascual Sastre (64), Jayme Moya Jaume (65), Jayme Pascual y Perelló (65), Andres Villalonga (a) *Managui* (1), Jayme Moi [Moll] (a) *Biela* (1), Jayme Villalonga y Vert (2), i Jayme Moyà Pascual (1).

Síndic: D. Bernardo Terrassa (65), Marcos Salom (65).⁷

Foren unes eleccions prou disputades, arran de la discrepància –interpretem– del grup perdedor. Així, l'acta continua amb un recurs del bàndol perdedor. Se suposa que guanyà el recurs, ja que al cap de dos dies, el 27, es va tornar a fer l'elecció, que va donar el resultat següent:

Batle: Andres Beltran (76), Juan Jose Amengual (76), Sebastian Gelabert (26), Pedro Jose Ferrer (26), Gabriel Llabres y Pascual (2).

Tinents: Bartolome Amengual (76), Gabriel Moya de Pedas (77); [Antonio?] Juan Salom (26), Antonio Gelabert (26), Gabriel Llabres y Pascual (1)

Regidors: Juan Juliá (reverendo) 76), Guillem Quintana i Garriga (76), Miquel Reynes i Enfós (76), Llorenç Vert (76), Juan Pascual (76), Jayme Gelabert (76), Jaume Bestard y Llabres (76), Antoni Nicolau i [?] (76), Gaspar Llabres i Pau Vidal (76), Nicolau Pascual (76) Sebastià Nadal (77), Joan Pascual y Malondra (76), Gabriel Vert y Salom (26), Joan Villalonga Ponsa (26), Andreu Villalonga y Vert (26), Andreu Llabrés (a) *Managui* (25), Pere Borrás (26), Bartomeu Coll (26), Melcio Pol (26), Bartomeu Pascual (26), Antoni Ferrer i Periciàs (26), Miquel Pascual Sastre (26), Jaume Moya (a) *Jaumoi* (26), Jaume Pascual y Perelló (26) i Joan Pascual Cabot? (5).

⁷ Ibidem.

Síndics: Antoni Villalonga y Masuti (76), Llorenç Moyà (76), Bernat Terrassa (25), Marc Salom (26), Pere Antoni Terrasa (1) i Joan Antoni Ferrer (1).⁸

Hi va haver electors que van fer constar la seva protesta. El 28 de febrer hi ha haver la votació definitiva i l'escrutini va donar el resultat següent:

Batle: Dr. D. Andres Beltran (24), D. Juan José Amengual (24), D. Sebastian Gelabert (18), D. Pedro José Ferrer (19), i D. Jayme Villalonga (1).

Tinents: D. Bartolomé Amengual (24), D. Gabriel Moyà (a) *de Pedas* (23), D. Juan Salom (18), D. Antonio Gelabert (19), D. Juan Pascual (a) *Calet* (1), D. Pedro Antonio Terrasa (1).

Regidors: Amb 24 vots, Juan Juliá Miró, Guillem Quintana y Garriga, Miquel Reynés y Enfós, Llorenç Vert, Joan Pascual, Joan Pasqual i Ma-londra, Jaume Gelabert, Jaume Berard y Llabrés, Antoni Nicolau y Sureda, Gaspar Llabres i Pau Vidal. Amb 23 vots Sebastià Nadal [estava al grup de 24 vots i posava 23].

Amb 19 vots, Gabriel Vert y Salom, Joan Villalonga Ponsa, Andreu Llabres Moragui, Pere Borrás, Bartomeu coll, Melcior Pol, Bartomeu Pascual, Antoni Ferrer i Pericàs, Miquel Pascual Sastre, Jaume Moyà (a) *Jaumoi*, i Jaume Pascual y Perello.

Amb 18 vots Andreu Villalonga y Vert. I amb 1 vot, Joan Pascual y Llabrés i Rafel Roselló.

Síndic: Antoni Villalonga y Llabrés (24), Llorenç Moyà (24), Bernat Terrassa (19) i Marc Salom (19).⁹

Com hem pogut comprovar, Joan Josep Amengual fou proposat per batle i quedà en segon lloc. I no entrà al consistori, però sí que hem constatat la seva participació en la política municipal el 1844.

Sembla ser que el secretari, Joan Verd, tenia problemes amb la representació política del consistori –cosa que es confirmarà en el futur en una investigació més exhaustiva. Al cap d'exactament dos anys de la residència de Joan Josep Amengual al poble, després d'algunes desavinences entre el secretari i la majoria del consistori de Binissalem,

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

fou quan Joan Verd quedava suspès de la seva ocupació, el 17 de març de 1844, tal com queda reflectit a l'acta d'aquest plenari:

Convocados D. Juan Gralla, teniente de alcalde encargado de la alca-dia, D. Jayme Moyá, D. Bernardino Ramonell, D. Salvador Antic, D. Lorenzo Quintana y syndicos: se dio cuenta de la orden de M. Y. S. Gefe Su-perior Politico de diez y seis de los corrientes relativa á que por haber quedado D. Juan Verd suspendido de su empleo de Secretario de este Ayuntamiento, se pasase al nombramiento de otro en clase de interi-no, y quedó elegido por pluralidad de votos el Dr. D. Juan José Amen-gual. Y lo firmaron Juan Gralla, teniente de Alcalde, Jayme Moyá, Lo-renzo Quintana por D. Bernardino Ramonell, Bartolomé Pasqual, Mar-cos Salom, Salvador Antich, Lorenzo Quintana secretario accidental.¹⁰

A partir d'aquí, Joan Josep Amengual retorna al consistori, ara de se-cretari interí. Però, com sabem, continuarà en aquest càrrec fins a la jubilació. I precisament en aquest any se li encarregà que fes l'estudi sobre el pugó de les vinyes, per conèixer una mica més com era aques-ta plaga i com podrien lluitar-hi per fer-la desaparèixer. Entre la pu-blicació, el 25 de juny, i la seva entrada al consistori de secretari, el 17 de març, suposam que fou el temps en què realitzà aquest treball, un màxim de tres mesos, a més d'assumir la secretaria del municipi.

4. El treball de Joan Josep Amengual: *Descripción del pulgon de vides, vulgo, ANIMALÓ, su gene-ro, historia, propagacion, vida y medios de perse-guirle*

El treball elaborat per Amengual es va publicar inicialment al *Boletín Oficial Balear*,¹¹ i diu el següent:

Ayuntamiento constitucional de Binisalem = este Ayuntamiento para corresponder à los deseos de V. S. sobre dar á conocer con todos sus pormenores el insecto, que ha aparecido en esta comarca, y que es enemigo mortal de la altiza azul ó pulgon de las vides; agenció que el Dr. D. Juan José Amengual abogado y secretario de esta corporacion, tuviese à bien dar informe sobre el particular, y ha cumplido con su encargo en el modo siguiente= Magnifico Sr.= El que suscribe encar-

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Boletín Oficial Balear, 25 de juny de 1844, núm.1771, p. 341-344.

gado por V^a M^a de informar sobre el insecto que persigue el pulgon de las vides, para ponerlo en conocimiento del M. I. Sr. Gefé Superior Político D. Maximiliano Gibert, al tenor de la indicacion, que un laudable celo por el bien de este pais, dictó á S. S. en el corto tiempo de su visita, pasar á llenar de contenido sino con el acierto que desea, alomenos con la buena intencion que le anima. Este insecto pertenece al órden de los Hemipteros alados de Linneo, cuyos caracteres distintivos son no tener quijadas, y tener un pico curvo hacia el pecho, y las alas medio coriáceas, medio membranosas, y que se recogen debajo de las elictras.= Como los Hemipteros carecen de mandíbulas, no pueden dividir ni masticar los sólidos, y se ven ovligados á vivir de flúidos, que chupan con un tubo compuesto de piezas articuladas unas con otras, y que contienen tres cerdas tiezas y agudas, con que rompen y penetran los vasos de los animales ó plantas. Este tubo es su boca, á que los entomologistas llaman pico (*Rostrum*).= Este órden abraza muchos géneros, entre los que se cuenta el insecto que motiva este informe.= Este insecto es del género de los chinches, cuyos caracteres peculiares son: antenas como hilos, compuestas de cuatro ó cinco articulaciones, el pico sale del extremo de la cabeza, y se dobla debajo del cuerpo, los tarsos con tres articulaciones, y la figura mas ó menos aplanada.= Los chinches se mantienen sacando con el tubo el flúido de otros animales. Este género contiene muchas especies, entre las que se halla el insecto que nos ocupa.- Ecsaminado detenidamente este insecto; no dudamos en afirmar, que es la chinche azul (*Cimex oleracea*) asi llamada por el brillo metálico de su color, que tornasolado en azulado verdoso, parece toda de un azul brillante.= Este insecto es volátil, de unas tres líneas de largo, de figura aplanada, (ó bien un poco convexa, segun algun inteligente, cuya opinion pesa mucho en la balanza de nuestro juicio) liso, sin pelo, y todo negro, á escepcion de las alas, que son de un azul que tira á verde oscuro, y un punto parduzco sobre cada elictra. Tiene seis pies con tres articulaciones cada uno, y dos de ellos situados en su parte delantera; dos ojos; un pico, que regularmente lleva tendido sobre el pechos; y un corselete, que no llega á cubrirle la espalda.= Nosotros no habiamos examinado jamas la chinche azul, y asi nada por ahora decir podemos sobre su vida en sus tres estados de trasformacion. Sin embargo, es bien sabido, que perteneciendo al órden de los Hemipteros alados, no es sino de semi metamórfosis, y en sus estados solo uno del otro se diferencia por el mayor ó menor desarrollo de sus alas.- En estado de insecto perfecto, ya se ve sobre las vides á la chinche azul al primer anuncio del calor, y esto ha dado ocasion á que se la envuelva en la caza del pulgon, creyéndola sino indiferente, nociva como este á la vid, y aun no ha faltado quien la ha tomado por la madre misma del pulgon, porque es casi de su mismo color, y un tercio alomenos mayor que él.= Como el pulgon acude á la vid para alimentarse de sus hojas, la chinche azul acude á la vid para alimentarse del pulgon. Si en la vid no acudieran pulgones, no se verian chinches azules sino casualmente

en la vid.= La chinche azul no daña à la vid ni à otra planta alguna porque es indudable, que perteneciendo al género de las chinches no se mantiene sino de chupar à otros animales. Su alimento favorito es el pulgon de las vides; y por fortuna, mas le persigue y mata por instinto que por necesidad.= Nosotros hemos visto posar una chinche azul sobre la vid plagada de pulgones, à estos abandonarla espantados al punto de su llegada, mientras que ella se abalanza à uno, y con sus pies delanteros le agarra, y con su pico le clava y mata, y al momento le deja, y se lanza en busca de los demas.= Es fácil de conocer á este animal benéfico, pues á primera vista su magnitud ya le distingue del pulgon. Convendria vulgarizar su conocimiento y sus provechosos instintos, para que por todos indistintamente se le tribute y guarde el debido miramiento al tocarle. Advertir igualmente, pero, que su accion por sí sola nunca será bastante poderosa á esterminar al pulgon devorador: su accion concurrirà, contribuirà, cooperará á su disminucion; pero nunca hará mas que coadyuvar á la accion del hombre. Es preciso seguir nosotros aplicando, con el celo y perseverancia que hasta aqui, los medios conocidos de perseguirle, para prevenir asi la destruccion de las viñas, y con ella la miseria de tantas familias, cuyo terreno no es susceptible de otro cultivo.= Esto es cuanto por ahora puedo decir á V^a M^a el que suscribe. V^a M^a hará de este informe el uso que estime conveniente.= Dios guarde á V^a M^a muchos años. Binisalem 12 de junio de 1844.- Juan José Amengual.- Magnífico Sr. Alcalde y Ayuntamiento de Binisalem.= Y este ayuntamiento lo pasa á V. S. para que tambien haga de este informe el uso que su notoria ilustracion estime mas acertado.= Dios guarde á V. S. muchos años. Binisalem 14 de junio de 1844.= Andres Beltran alcalde.- P. A. D. A.= Juan Jose Amengual, secretario = M. I. Sr. Gefe Superior Político de las Baleares.

Cuya descripcion ha mandado insertar en este periódico para que los ayuntamientos de los pueblos de esta provincia procuren hacerla conocer cuanto antes de los vecinos de su respectivo distrito para que no se persiga ni destruya al nuevo insecto cuya multiplicacion puede ser un remedio eficaz para contribuir á esterminar el pulgon de la vid. Palma 20 de junio de 1844.- Joaquín Maximiliano Gibert.

El treball també fou reproduït en el *Boletín de la Sociedad Económica de València*.¹²

¹² Boletín de la Sociedad Económica de Valencia, 1843, vol. II, p. 29. https://www.mapa.gob.es/ministerio/pags/biblioteca/fondo/pdf/14985_13.pdf

5. Difusió del document

Com hem esmentat, el document es va publicar en el *Boletín Oficial Balear*, al qual estaven subscrits tots els ajuntaments de les Illes i, probablement, més persones que treballaven en el món de l'administració i del dret. Suposem que es degué enviar al ministeri corresponent de Madrid, i a altres entitats.

6. Bibliografia

LIÑÁN, E., «Un texto poco conocido de Carl Linneo, traducido ahora al castellano y a interlingua», *Llull: Revista de la Sociedad Española de Historia de las Ciencias y de las Técnicas*, 33, 71, 2010, p. 161-168.

**Escriptors binissalemers
nascuts entre el segle xvii
i el segle xix**

Miquel Àngel Vidal Pons

Resum

El treball «Escriptors binissalemers nascuts entre el segle XVII i el segle XIX» és el primer estudi d'un tema pràcticament inèdit i amb escassa bibliografia. Com explicita el títol, pretén donar a conèixer autors que van néixer al poble de Binissalem entre la setzena i dinovena centúria. Es tracta, si exceptuem Gabriel Llabrés Quintana, d'escriptors poc coneguts (i amb poques obres editades), dels quals en donem la informació biogràfica i bibliogràfica que hem trobat després d'una acurada recerca.

Paraules clau: Literatura, Binissalem, biografia, historia.

Abstract

The work "Binissalem writers born between the 17th and 19th centuries" is the first study of a practically unpublished subject, without almost bibliography. As the title makes clear, it aims to introduce authors who were born in the town of Binissalem between the sixteenth and nineteenth centuries. Except Gabriel Llabrés Quintana, these are little-known writers (and with few published works), for whom we provide the biographical and bibliographic information we have found after careful research.

Keywords: Literature, Binissalem, biography, history.

1. Límits del treball

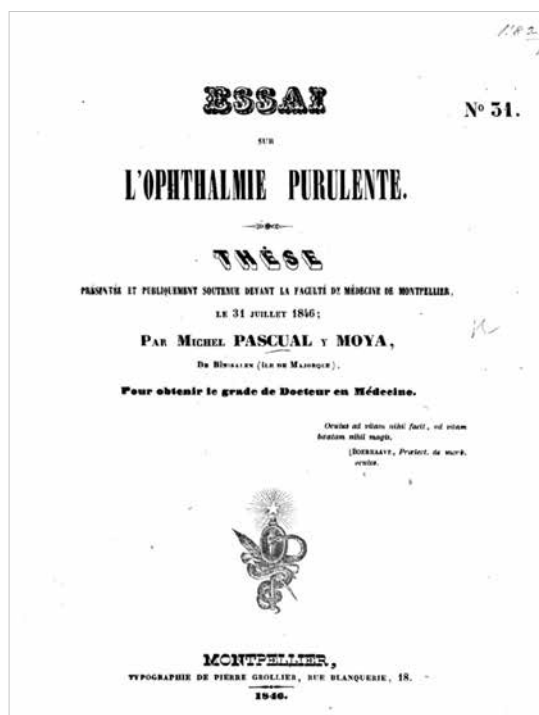
Aquest treball és introductori, sense cap pretensió de ser exhaustiu ni menys encara d'esgotar el tema. És una redacció de la informació que he anat recopilant sobre escriptors nascuts a Binissalem abans del segle xx, és a dir, abans del naixement de Llorenç Moyà, sens dubte el més important i reconegut dels escriptors binissalemers. Aquesta data, arbitrària, em serveix per explicar les dificultats dels límits del meu treball: primer, em vaig plantejar si sols havia de tractar els autors nascuts a Binissalem o si també n'hi havia d'incloure altres que, tot i no haver-hi nascut, varen tenir una forta vinculació amb el poble; després, fins a quin moment temporal havia d'arribar, és a dir, els límits cronològics; tercer, delimitar què entenem per escriptors; i quart, compensar els materials recollits.

Quant al primer punt, he decidit incorporar sols autors binissalemers, però faré una breu referència a dos escriptors que, sense ser binissalemers, establiren un important vincle amb el poble i hi escriviren algunes de les seves obres; em referesc a Joan Josep Amengual i Llorenç Villalonga.

Amb el segon, els límits temporals, he adoptat una decisió salomònica. L'inici no ofería cap problema, perquè els primers autors dels quals he aconseguit notícies (això no vol dir que no n'hi hagi d'anteriors, però no en tenc coneixement) són del segle xvii. Quant al tancament, si decidia acabar la relació amb els escriptors nascuts al segle xix, havia de deixar fora Llorenç Moyà, fet que em semblava difícil de justificar; tanmateix, com que no volia endinsar-me en el segle xx, he considerat que l'obra de Moyà ja ha estat suficientment estudiada i que en un text de caràcter essencialment divulgatiu com és aquest no en podríem dir res que no fos prou conegut. Per aquest motiu he optat per un criteri subjectiu: traçar una frontera cronològica: l'estudi sols abasta autors nascuts abans de 1900.

Sobre el tercer punt, cal fer una reflexió: per molt flexibles que si-guem amb el terme *escriptor*, no podem incloure científics, juristes o autors de textos únicament expositius, com Guillem Bestard (s. xviii)

que sols fou autor, pel que sabem, d'obres de jurisprudència, o Miquel Pascual (s. XIX), del qual sols sabem que publicà a França una obra de medicina: *Essai sur l'ophtalmie purulente*.¹ Sí que, tot fent màniga ampla amb la literatura religiosa, hi hem introduït els autors d'obres doctrinals i pietoses, així com també els de prosa històrica.

Imatge 1: Miquel Pasqual (s. XIX): *Essai sur l'ophtalmie purulente*.

He dividit el treball en dues parts: la primera sobre els autors nascuts en els segles XVII i XVIII; la segona, sobre autors nascuts al segle XIX, entre els quals excel·leix Gabriel Llabrés Quintana (del qual, a pesar dels estudis i la bibliografia que ha generat, sols en farem una semblança biogràfica i un breu comentari de les obres). Per acabar aquesta mena d'explicació o prefaci faré referència a dos autors que, sense ser binissalemers, tingueren una relació estreta amb el poble: Joan Josep Amengual i Llorenç Villalonga.

¹ PASCUAL Y MOJA, M., *Essai sur l'ophtalmie purulente. Thèse présentée et publiquement soutenue devant la Faculté de Médecine de Montpellier le 31 juillet 1846*, Montpellier: Typographie de Pierre Groillier, 1846.

2. Escriptors vinculats a Binissalem

Quant a Joan Josep Amengual i Reus (1796–1876), autor de la coneguda *Gramática de la lengua mallorquina*,² cal dir que, tot i néixer a Mancor de la Vall, fou primer regidor i llavors batle de Binissalem (juntament amb Andreu Beltran) durant el Trienni Liberal (1820-1823). Llavors, depurat per la repressió absolutista de Ferran VII, quedà apartat de la política i sols més endavant, a partir de 1830, fou secretari de l'Ajuntament de Binissalem. Va ser enterrat, per petició expressa en el testament, a Binissalem. Em limitaré a dir que va escriure, a més de la polèmica *Gramática*, el *Nuevo Diccionario Mallorquín-Castellano-Latín*,³ les *Poesías mallorquinas*,⁴ i uns *Apuntes sobre el origen é historia de la villa de Binissalem*,⁵ que es publicaren a la Impremta i Llibreria de Joan Colomar el 1865. Com que tant la seva figura com la seva obra han estat estudiades de manera minuciosa per Valentí Valenciano i altres, us remet a la bibliografia per si algú vol aprofundir en el coneixement d'aquest autor.⁶

L'escriptor més important vinculat a Binissalem és Llorenç Villalonga (1897–1980), que va viure al poble durant llargues temporades després del seu matrimoni amb Maria Teresa Gelabert l'any 1936, al casal de Can Sabater, propietat de l'esposa. Aquí pel caràcter específic del nostre treball, tot tenint en compte que la bibliografia sobre la vida i obra de Villalonga és immensa, ens limitarem a assenyalar alguns fets sobre la relació de la seva obra i Binissalem.

Durant la Guerra Civil i en llargues temporades després de la contesa,

2 AMENGUAL, J.J., *Gramática de la lengua mallorquina*, Palma: Imprenta J. Guasp, 1835.

3 AMENGUAL, J.J., *Nuevo Diccionario Mallorquín-Castellano-Latín*, Palma: Imprenta J. Colomar, 1858.

4 AMENGUAL, J.J., *Poesías mallorquinas*, Palma: Imprenta J. Colomar, 1859.

5 AMENGUAL, J.J., *Apuntes sobre el origen é historia de la villa de Binissalem*, Palma: Imprenta J. Colomar, 1865.

6 AMENGUAL I REUS, *Apunts sobre l'origen i historia de Binissalem*. Estudi preliminar de Valentí Valenciano i Pere Fullana, Binissalem: Ajuntament de Binissalem, 2004; VALENCIANO, V., «La poesia de Joan Josep Amengual i Reus al Setmanari Constitucional, Polític i Mercantil de Mallorca (1820- 1821)», *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana: Revista d'estudis històrics*, LXI, 2005, p. 165-196; SUREDA FONT, F., *L'obra poètica de Guillem Roca i Seguí (1742-1813)*, [Tesi doctoral: UIB], 2016, p. 54-58. <https://dspace.uib.es/xmlui/handle/11201/146384>

sobretot als estius, Villalonga, fins poc abans de la seva mort, va residir a Binissalem. Can Sabater fou lloc de pelegrinatge de molts d'escriptors de l'època (la llista seria inacabable), però sens dubte amb qui més va tenir contacte és amb Llorenç Moyà. L'autor de *Via Crucis* estava emparentat amb Maria Teresa Gelabert, i ja pràcticament des de l'època de la Guerra Civil s'inicià la seva amistat. Pel qui vulgui saber una mica més sobre la relació d'ambdós escriptors, en trobarà prou informació a la biografia de Moyà, *La tebior dels dies*.⁷

Destacaré sols dues anècdotes amb el poble de Binissalem com a protagonista. Com conta Moyà, es reunien sovint al casal de Can Gelabert, i més encara a Can Sabater, on en moltes ocasions dinaven o sopaven junts. Moyà diu que passaven moltes hores a la biblioteca de Villalonga i explica que, des de la biblioteca, escoltaven les converses del servici a la clastra. En aquest sentit és molt interessant la reflexió que fa sobre Villalonga com a creador:

Sentíem les converses del servici, reunit sota el lladoner, que feien les delícies del novel·lista, perquè era interessant escoltar la xerrameca del xofer i de la cuinera, plena d'incongruències, de vegades, però en general messella de seny i de bon sentit. Tot això era material preciós per al novel·lista, el qual no tenia un excés de fantasia, però sí, en canvi, un gran cabdal d'observació i de síntesi.^[8] Allà en Llorenç em llegí moltes de les seves obres acabades d'escriure i amb la tinta fresca, perquè ell a Binissalem hi escrigué moltíssim, entre altres coses el seu Bearn, de tal manera que si bé el paisatge de la novel·la és Bunyola, el material humà és Binissalem. [...] Jo, per la meua banda, li llegia alguna de les meves coses. Record que quan fa molts d'anys [1956 o 1957] al vinyet de Binissalem es cometé un terrible i misteriós assassinat, en Llorenç escriví un conte titulat «Mitja hora tard», si no vaig errat, i jo, sense saber-ho, en vaig escriure un altre de tremendista on el mort era aconduït al cementeri pel «Camí de s'Aigo». Al mort, segons el meu conte, li anaven caient les glevs de sang pel camí i els cans se les menjaven. Bé, el molt que riguérem davant les meves bestieses.⁹

El crim que els inspira a ambdós el relat es produí dia 29 de juliol de 1956 a Biniagual. Joan Llabrés Pol guardava el seu ramat quan fou as-

⁷ VIDAL, M. À., *La tebior dels dies*, Pollença: Editorial El Gall, 2013.

⁸ Villalonga, al pròleg d'*El lladoner de la clastra* en fa una descripció semblant, v. VILLALONGA, L., *El lladoner de la clastra*, Palma: Moll, 1958.

⁹ MOYÀ, L., «Llorenç Villalonga en el record», *Latitud* 39,1 (gener-febrer, 1981), p. 1 i 6.

sassinat a trets d'escopeta. Moyà escriví «El gendre», que es publicà al llibre pòstum *Viatge al país de les Cantàrides*,¹⁰ i Villalonga el conte «Mitja hora tard», que s'integrà a *El lledoner de la clastra*.¹¹

També és curiosa la intervenció que tingueren Villalonga i Camilo José Cela perquè Moyà fos anomenat fill il·lustre de Binissalem. Després d'haver estat guardonat amb el Premi Ciutat de Palma de poesia pel recull *La posada de la núvia*,¹² aconseguiren que dia 25 de juliol de 1956, l'Ajuntament de Binissalem li fes un homenatge i li dedicàs un carrer. A l'acte hi assistiren, a més de les autoritats, Llorenç Villalonga, Ana M. Matute, José M. Caballero Bonald, Manuel Sanchis Guarner, Josep M. Llompart i Jaume Vidal Alcover, entre d'altres.

Imatge 2: Llorenç Moyà amb Camilo José Cela i Llorenç Villalonga

¹⁰ MOYÀ, L., *Viatge al país de les Cantàrides*, Palma: Documenta Balear, 1992.

¹¹ VILLALONGA, L., *El lledoner...*

¹² MOYÀ, L., *La posada de la núvia. Poema*, Ciutat de Mallorca: Impremta Mossèn Alcover, 1956. N'existeix una versió facsímil de 2000.

3. Escriptors anteriors a 1800

Els escriptors binissalemers dels quals tenc notícia fins a meitat del segle XIX estan recollits del voluminós estudi de Joaquim M. Bover *Biblioteca de Escritores Baleares* i en els apunts manuscrits del pare Joan Payeras.¹³ En tots dos hi apareixen Miquel Malonda, Francesc Malonda, Miquel Terrassa, Miquel Malonda i Ponç de la Parra, Pere Jeroni Penya, Pròsper Borràs, Pere Tomàs Moyà, Vicenç Villalonga i Miquel Vidal. El segon hi afegeix també una dona, Esperança Cifre. D'aquesta època, que no citin cap dels dos, només he trobat Bernat Pons. I sobre els autors nascuts a partir de la segona meitat del XIX, a part de Gabriel Llabrés Quintana, he aconseguit informació sobre Joan Payeras Bonafè, sor Maria Àngels Payeras i Jaume Pons Vicens.

Aquestes són les dades que he pogut recopilar de tots aquests autors:

3.1. Francesc Malonda

No se'n coneixen les dates de naixement i mort, però va viure al segle XVII. Fou un religiós mercedari i cronista del seu orde: va escriure una *Historia de la orden de Nuestra Señora de la Merced*. Va residir a Itàlia gran part de la seva vida. Fou comendatari de Nàpols i Palerm, i el 1664 fou nomenat provincial de Roma i visitador general de l'orde mercedari. No hem pogut esbrinar si va escriure cap altra obra. I sobre aquesta, Fra José Antonio Garí y Siumell, a la *Biblioteca Mercedaria, ó sea Escritores de la Celeste, Real y Militar orden de la Merced, Redención de cautivos...* (Barcelona: Imprenta de los Herederos de la Viuda Pla, 1875) consigna que l'autor de la *Crónica MS.* del convent de Palma, d'on va extreure aquestes poques dades que hem apuntat, «es tan lacónico en la vida de este varón ilustre, que ni siquiera apunta la época en que floreció».

13 BOVER, J.M., *Biblioteca de Escritores Baleares*, 2 vol., Palma: Imprenta de P.J. Gelabert, 1868; i de diverses obres del P. Joan Payeras Bonafè (Arxiu privat de Josep Torrens Isern), especialment un manuscrit en castellà i català de personatges de Binissalem, Plec en 4t, de 16 pàgines.

3.2. Miquel Terrassa

Imatge 3: Miquel Terrassa (s. XVII): *Sermon al Iluminado D. invicto martyr Raymundo Lull*

Tampoc no en coneixem la data de naixement i de mort. Sols que va viure en el segle XVII. Fou prevere i un prestigiós lul·lista. Doctor en teologia i catedràtic de retòrica a la Real i Pontifícia Universitat Lul·liana i Literària de Mallorca, és autor d'un sermó panegíric dedicat a Ramon Llull titulat *Sermon al Iluminado D. invicto martyr Raymundo Lull*; *predicole en el Convento Seráfico de San Fanc. el Doct. Miquel Terrassa, Catedratico de Retorica en la Universidad de Mallorca, primer dia de las tres fiestas, que le dedico la escuela de dicha Universidad [...], a 25 de henero [sic] 1668*,¹⁴ imprès per Pedro Guasp en 1668. En el prefaçi, Antoni Moll, Síndico de la Universidad, explicita que es tracta de la primera publicació de Terrassa. *El Sermón...* té tres aspectes molt interessants: 1) ser una obra que s'avança pràcticament en cent anys a l'eclosió del lul·lisme que es produí a partir de la segona meitat del

¹⁴ Segons BOVER, J.M. a *Biblioteca...*, vol. II, p. 435, el P. Jaume Custurer a les *DISERTACIONES históricas del beato Raymundo Lulio*, «le cita como a uno de los distinguidos y sabios defensores» de Ramon Llull.

segle XVIII; 2) no ateny únicament l'element devot i religiós d'aquesta mena d'escrits, sinó que explica alguns episodis biogràfics de Llull amb força talent estilístic (essencialment els de la conversió i les aparicions de Jesucrist crucificat –i hi afegeix el de la Verge amb Jesucrist essent un nen–) i defensa la veritat de les seves Arts; 3) intenta demostrar que Llull ha de ser anomenat Doctor Angèlic perquè el seu enteniment i saviesa és de la mateixa natura que la dels àngels (el qual, sorprenentment, explica de manera primfilada). L'obra té molts de fragments narratius tant en els exemples doctrinals com quan s'endinsa en les escenes de la vida de Llull. Com a exemple en reproduïm aquí un fragment:

Vivió en los aplausos de la Corte con la libertad y desgarro que causan riquezas, y los pocos años: su Casa era el asilo de los vicios, y vivia tan sumergido en ellos, que aun no se acordava de si mismo, tan inclinado a amar que se dexava llevar con exceso de su passion. No havia para el ocupacion, mas gustosa, que el componer versos amorosos para manifestar su afecto. Cayo en el lazo de un ardiente amor por cierta Dama principal de castidad invencible. Encendiendose en la pretension de suerte que pudo perder el juicio, dexandose llevar de acciones indecentes, tanto que estando un dia á cavallo, y viendo desde lexos á su Dama que entrava en la Iglesia, picó al bruto, y descompuesto entró á la Catedral, sin atender á lo Sagrado de los Altares, Sacerdotes y Sacramentos; tenia fixos los ojos en esta creatura en cuiu preferencia picava al cavallo con su acostumbrada destreza. Reprehendieronle los circundantes de la accion que havia cometido su inconsiderada passion, de que él quedó vergonçoso, y no menos confusa la Dama: y assi tomó resolucion de curar con estratagema este amor à quien no hauia podido vencer huyendo. Llamó á este Amante (con licencia de su Marido) y haviendole representado el daño que hazia á su reputacion, dexandose llevar de tal locura desabrochando el jubon, le manifestó el pecho, que comido de un asqueroso Cançer, causava horror, y tormento el insufrible hedor que arrojaba: y representando mas al vivo esta accion se valió de efficaces y eloquentes palabras, motejandole de simple en querer emplear tanto tiempo precioso en la solicitud de tan repugnante Cançer. Quedó Raymundo admirado de este discurso, dividiendo su alma entre el horror de la llaga, y la admiracion de muger tan sabia, y virtuosa, y de repente el Cançer del cuerpo curó las enfermedades del alma. Retirose en su casa hecho un mar de lagrimas, y el coraçon desecho con el inmenso dolor de fus culpas, y puesto en oracion se le aparecio Christo Crucificado.

No en coneixem cap altra obra.

Joaquim M. Bover diu que va ser «coadjutor del arcediano Miguel Sastre [1651–1731], cuya dignidad obtuvo por su fallecimiento». I el pare Joan Payeras recull també una notícia de l'*Episcopologio Majoricense* d'Antonio Furió (Palma: Imprenta de J. Guasp, 1852, cap. VII, p. 485) sobre Miquel Terrassa, però creiem que ambdós el confonen amb un personatge posterior, també nascut a Binissalem, que va ser arxidiacon a ocupar el càrrec l'any 1736, quan el nostre autor (que, com hem vist, el 1668 ja era doctor i catedràtic de la Universitat de Mallorca) hauria sobrepassat de llarg els noranta anys.

3.3. Miquel Malonda

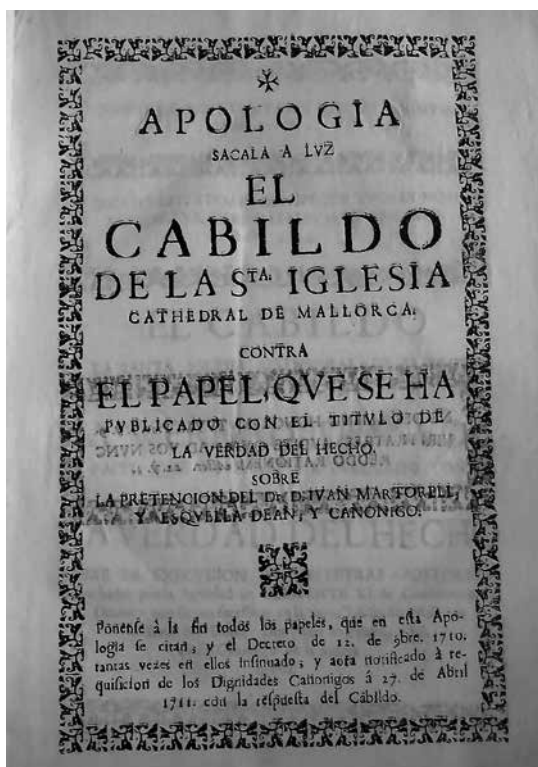
Cirurgià i autor, en el segle XVII, d'un *Libro de Memorias y sucesos de Mallorca*. No en tenim informació sobre la naixença i l'òbit; sols sabem que va exercir la seva professió a Binissalem a finals del segle XVII. J.M. Bover escriu: «Lo cita varias veces el doctor Nadal Sabater, rector de Binissalem, en los apuntes que tomó de él y que dejó anotados en los libros parroquiales de aquella villa». Nadal Sabater ocupà la rectoria entre 1742 i 1782 i les referències que fa a un Miquel Malonda (per exemple sobre el testament de l'esposa, Margarita Bestard) són de la dècada de 1770 i tampoc no quadren les dades.¹⁵

3.4. Pere Jeroni Penya Vaquer

Va néixer al segle XVII, però no en coneixem la data precisa. Teòleg i hel·lenista. Segons el pare Payeras, l'erudit Bonaventura Serra i Ferragut afirma que escrivia i versificava en grec «pues comprendía tanto este idioma como el castellano». Fou canonge de la Seu de Mallorca. Autor de la defensa pròpia *Apología. Sácala á la luz el cabildo de la Santa Iglesia Catedral de Mallorca contra el papel que se ha publicado con el titulo de La verdad del hecho sobre la pretencion del Dr. D. Juan Martorell y Esquella dean, y canónigo. Ponense a la fin todos los papeles, que en esta Apologia se citan, y el Decreto de 12 de septiembre 1710, tantas*

¹⁵ Informació extreta de PAYERAS BONAFÈ, J., *Nómina de los Reverendos Curas Párrocos y Economos que han regentado la Parroquia de San Jaime de Binissalem*, manuscrit inèdit de 170 pàgines del pare Joan Payeras. Es tracta de 22 fitxes biogràfiques amb informació diversa sobre els rectors de Binissalem des de 1572 a 1920.

vezes en ellos insinuado, y aora notificado a requisicion de los Dignidades Canónigos a 27 de abril 1711, con la respuesta del Cabildo, amb un total de 123 pàgines i sense nom de l'impressor. Tot i que el llibre va aparèixer com a anònim, al primer full de guardes de l'exemplar consultat hi ha una nota manuscrita que aclareix: «El autor de este impreso es D. Pedro Gerónimo Peña Canonigo, que ganó el canonicato por oposicion, y sin embargo de que el Obispo y Cabildo resistian admitirle en la Catedral, por ser hijo del oficial sache [saig] de Binisalem, sin embargo tomo posesion de su destino, diciendo que le correspondia por su saber y nada le importava su calidad y condicion de hijo de un oficial sache.» Es tracta d'un text curiós perquè, tot i ser en essència un intent de defensar el seu honor i els seus mèrits, esdevé, de manera no intencionada, un text de crítica social. Des del moment que considera que és una injustícia que es posi en qüestió la canongia obtinguda per mor del seu origen humil, es converteix, tot i no ser l'objectiu de l'autor, en un atac als privilegis aristocràtics o de famílies poderoses que pretenen tenir més drets a causa del seu llinatge.

Imatge 4: Pere Jeroni Penya Vaquer (s. XVII-XVIII): *Apolo-gía*.

Pere Jeroni Peña és autor també de l'hagiografia *Vida, virtudes y sucesos milagrosos de la Venerable Sor María Fiol, religiosa agustina del Real Monasterio de Santa Margarita de la Ciudad de Palma, que falleció con olor de santidad en 8 de diciembre de 1713*, manuscrit en 4t, de 342 pàgines, que va poder consultar el pare Payeras al mateix convent. Diu: «Escribió la vida de esta sierva de Dios habiendo dirigido su espíritu por espacio de muchos años».

Va ser canceller jutge de competències. És de suposar que en el conflicte de la Guerra de Successió no acabà de definir la seva postura perquè, el juliol de 1712, els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca el felicitaren per haver aconseguit fer rector de Manacor l'austriacista Ramon Llinàs González. En canvi, després, a causa de la defunció del rei Lluís XIV a França, avi del rei Felip V, els borbònics promogueren una sèrie d'actes a tot Espanya i també a Mallorca. Un d'aquests fou la impressió d'un llibre d'exèquies tant a Palma com a Alcúdia. Pel que sabem, el bisbe encarregà a Pere Jeroni Peña una de les censure. Com que no hem pogut accedir al document original, seguim Garí Pallicer i Massanet Rodríguez:¹⁶

El doctor Pere Jeroni Peña Vaquer, canónigo de la catedral, examinador sinodal, vicegerente de la cancellería real y juez de competencias, compuso la segunda censura [...] las principales fuentes que utilizó el canónigo fueron textos grecolatinos con citas a Suetonio, Virgilio, Persio, Horacio o Aristóteles. El escrito de Peña se inicia contraponiendo la alegría por tener a Felipe V como rey con la tristeza por el fallecimiento de Luis XIV y justificando la obligación de los españoles de llorar la muerte del abuelo del rey, a pesar de que fuera extranjero, primero, por la grandeza del personaje y, segundo, por la relación familiar con su monarca. La segunda parte del texto alaba el sermón de[ll padre] Ferrando, especialmente el efecto emocional provocado en el auditorio y la modestia de ceñirse a lo que escribieron los Papas sobre el rey.» (p. 245-246)

El pare Peña morí el 12 de novembre de 1718 a Palma i fou enterrat a la tomba dels canonges de la Seu.

¹⁶ GARÍ PALLICER, M.G.; MASSANET RODRÍGUEZ, R., «De la guerra al llanto: las exequias de Luis XIV en Palma de Mallorca (1715-1716)». *El Futuro del Pasado*, 11, 2020, p. 227-262.

3.5. Miquel Malonda i Ponç de la Parra

Imatge 5: Retrat de Miquel Malonda i Ponç de la Parra (s. XVII-XVIII)

Guillem Martí dona el 1658 com a data de naixement, però sembla que va néixer almenys una dècada després.¹⁷ El pare fou Miquel Malonda, notari i propietari rural, i la mare, Margalida Pons de la Parra. Després d'haver cursat humanitats, començà a la Universitat Literària els estudis de filosofia i teologia fins a doctorar-se el 1697. Després es doctorà en ambdós drets el 1701. Guanyà per oposició la càtedra de la Universitat Lul·liana, que regentà des de 1702 a 1714. Es casà amb Catalina Canals. Exercí els càrrecs d'assessor del batle general del regne, advocat i assessor de la cúria dels síndics clavaris de la Part Forana i consultor del Tribunal del Sant Ofici (des de 1706) i de la cúria del bisbe (des de 1713). Fou advocat del capítol de la Seu de Mallorca i de diverses comunitats religioses, gremis, viles i de membres de la noblesa mallorquina.

Partidari de Felip V durant la Guerra de Successió, va ser desterrat el 1713 pel virrei austriacista, el marquès de Rubí. Primer fou confinat

¹⁷ MARTÍ COLL, G., *Binissalem su historia y su entorno*, vol. III, Palma: Cort, 1986, p. 88-89.

a Binissalem, des d'on passà a Sóller, i després enviat a Càller (Sardenya). El 1715 es traslladà a Barcelona, on redactà un informe dirigit a Felip V, en el qual va fer una descripció del sistema de govern del Regne de Mallorca abans del Decret de Nova Planta. Llavors, s'embarcà amb l'esquadra que, dirigida pel cavaller d'Asfeld, va dur a terme l'ocupació de Mallorca en nom de Felip V.

Per la seva fidelitat borbònica, fou nomenat ministre de la Junta de Govern de Mallorca (1715) i, en absència del comandant general, president de la Junta de Govern. El 1716 se li conferí el càrrec d'oïdor de la Reial Audiència borbònica de Mallorca que ocupà fins a 1736. Segons Bover, «dotado el Dr. Malonda de un carácter fuerte y justiciero, y de una honradez á toda prueba, no cedió jamás por respeto ni consideraciones a exigencias arbitrarias de tribunales y de elevados personajes. Con este motivo había sufrido todo género de vejaciones, insultos y amenazas de un patíbulo» quan s'oposà al marquès de Rubí durant la Guerra de Successió. I el mateix li va ocórrer el 1736. Aquest any fou excomunicat per un inquisidor quan es negà a lliurar al tribunal del sant Ofici el metge Pau Bestard de la Torre acusat de desacatament.¹⁸ Aquest motiu provocà que es retiràs a Binissalem, a la seva casa del carrer de Pere Estruch, on morí uns mesos després.

Escriví poesia en castellà. Se'n publicaren unes octaves que va compondre per a la biografia del venerable Julià Font i Roig realitzada per Antoni González (*Vida, hechos, y admirables ejercicios de virtud del V.P.F. Julian Font y Roig*, Imprenta del Real Convento de Santo Domingo, 1702). També se n'imprimiren diversos opuscles de caràcter jurídic.

Aquí transcrivim les tres primeres de les octaves cultíssimes, barroques, i plenes de referències clàssiques que realitzà per a l'edició abans esmentada:

Fue de Amphion el Chelys, ò dulce plectro,
que arrastrava tras si las duras peñas;
González con tu estilo, y dulce metro
qual Amphion el Orbe ajuntarse empeñas,
siendo tu devoción fragante electro,

¹⁸ BOVER, J.M., *Biblioteca...*, vol. II, p. 447, dona una altra versió sobre la causa de l'excomunió: «por haber defendido como justa la prisión hecha por orden de la real audiencia de un ministro del Santo Oficio».

y el atractivo, con que nos enseñas,
que admiremos devotos con espanto,
las cosas que escribes de un nuevo Santo.

Cayster rio de Meonia ameno
en cuyas riberas mil Cisnes cantan,
y al Eurotas en cuya orilla y seno
millares de laureles se levantan,
tengan por justo cumplidero, y bueno,
que a ti se humillen dulces, y se abatan,
y el Amarantho, y moly siempre verde,
laurearte immortal se les acuerde.

Al sepulchro de Héctor en el Rheteo
mar, alborotado traxo Neptuno
su escudo, y clamava con fuerte empleo
dándole vítores, porque ninguno
fue tan merecedor de yqual verdad;
assi á Iulian loas oportuno,
celebras de Mallorca en las riberas
sus proesas, y glorias verdaderas.

3.6. Vicenç Villalonga

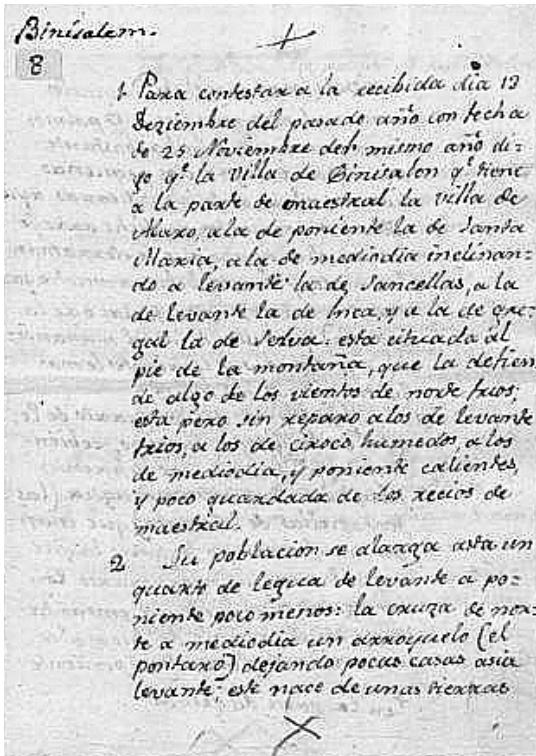
Tampoc no hem pogut precisar l'any del segle XVII en què va néixer. Religiós dominic, orador eloqüent i erudit, fou prior del seu convent. Fou autor d'un *Memorial que contiene una relación sumaria del origen y estado presente de las contestaciones ó controversias doctrinales del País Baxo, y de los verdaderos expedientes para atajarlas y acabar con ellas...*, editat a Brussel·les, sense el nom de l'impressor, l'any 1696. J.M. Bover deia que ja en el segle XIX que era una obra molt rara i difícil de trobar. Va ocupar la càtedra d'arts de la Universitat Lul·liana i Literària el novembre de 1716 i exercí de professor de filosofia fins al 1719.¹⁹ Vicenç Villalonga morí a Palma dia 8 d'octubre de 1745.

¹⁹ RAMIS-BARCELÓ, R., «Las cátedras tomistas de la Universidad Luliana y Literaria de Mallorca (1692-1824)». <https://www.academia.edu/18692071/>

3.7. Bernat Pons

Metge. No en coneixem dades biogràfiques. Es conserven diversos documents sobre la seva professió a l'Arxiu Històric de la Reial Acadèmia de Medicina de les Illes Balears i també la *Descripción topográfica de la villa de Binissalem*, ms. de 8 pàgines, redactat l'any 1790. A part d'aquests documents, l'única informació que n'hem trobat apareix a «L'apotecaria del Convent de la Soledat en el segle XVIII» de Miquel Frontera Serra:

A Binissalem, el doctor Bernat Pons destaca malalties dels ulls (que cura amb un drap banyat amb vi negre sobre els ulls), les terçanes, les calentures i el raquitisme. Els tractaments són sobretot a base de quina i sagnats. Aquest metge de Binissalem és un dels pocs metges, com Miquel Parets de Calvià, que parlen de la pobresa i la fam com a causa de malalties.²⁰

Imatge 6: Manuscrit de Bernat Pons (s. XVIII)

²⁰ FRONTERA SERRA, M., «L'apotecaria del Convent de la Soledat en el segle XVIII», *IX Jornades d'Estudis Locals de Sta. Maria del Camí*, 2021, p.119-141.

3.8. Pròsper Borràs

Va néixer dia 24 de desembre de 1724. Fill de Jaume Borràs i Catalina Ferrer. Religiós agustí. El nom de baptisme era Antoni, que va canviar per Pròsper en professar a l'orde pel setembre de 1744. Fou prior del convent dels agustins de Palma. Escriví el manuscrit *Ejercicio de agonizar a los moribundos*. Segons descripció del pare Payeras, era un manuscrit en 4t «que existía original en la librería de su convento cuando la exclaustación de los regulares» (que es produí el 1835).

3.9. Esperança Cifre

Poetessa. Mare de Pere Tomàs Moyà (nascut l'any 1769). Va escriure en vers la vida del Rector de Binissalem Joan Verger, que va morir el 1805.²¹

3.10. Pere Tomàs Moyà

Va néixer dia 19 de setembre de 1769. La seva mare, Esperança Cifre, fou poetessa i, com diu, el pare Payeras, «de tal palo tal astilla. Porque el Rdo. P. Moyà fue muy versado tanto en lengua mallorquina como en la castellana.» Amb setze anys d'edat va prendre l'hàbit dels carmelites i va estudiar fins aconseguir el grau de pare Mestre. Acabats els anys d'estudi, va obrir una escola de llatí a Palma, a la qual acudien fills dels nobles atrets pel seu prestigi. Qualificador del Sant Ofici, examinador sinodal del bisbat i amb altres tasques i responsabilitats eclesiàstiques, fou elogiat en totes les funcions que desenvolupà. Com a escriptor, seguim el pare Payeras: «Entre las bellas cualidades de este sabio, la que más llamó la atención fue el númen poético de que estaba dotado. Voluminoso era el pliego de poesías que de toda suerte tenía escritas.» També parla de la seva activitat musical i cita dues àries, «una a la Santíssima Madre del Carmen y otra a la Inmaculada Concepción de María» i les reproduceix.²² Aquí transcrivim els versos inicials de la primera:

²¹ PAYERAS BONAFÈ, J., *Nómina de los Reverendos...*, p. 70-71.

²² PAYERAS BONAFÈ, J., *Estellicons*, ms, de 110 pàgines., p. 61-67.

Los desconsolados
 Venid al Carmelo
 Que todo consuelo
 Se os espera allá.
 Subid animosos
 A este Monte santo
 Que en todo quebranto
 Se os auxiliará.

En català escriví, sobretot, composicions de tema satíric i burlesc com *Sapotada d'esfrare*.

Va morir a Palma l'any 1850.

4. Escriptors nascuts al segle XIX

4.1. Miquel Vidal

No se'n coneixen les dates de naixement ni mort. Sols que va viure a la primera meitat del segle XIX i que li deien Pisca de malnom. Va ser un glosador sense formació acadèmica. Bover el qualifica de poeta popular («vulgar», diu ell), «de aquellos que sin ningún género de estudios producen versos con un facilidad admirable [...] Escribió [sic] en rima una larga narración de los sucesos de su tiempo y la captura y muerte del famoso Masét, uno de los sacrilegos ladrones que el 5 de febrero de 1828 robaron las alhajas y vasos sagrados de la Iglesia de Sa Pobla.» Pel que sembla, segons Antoni Pascual Andreu, el bandoler era n'Antoni Rosselló, *Parragó*, i en Masset sols un component de la colla.²³ Joan Llabrés Bernal, historiador mallorquí, fill de Gabriel Llabrés i Quintana, parla d'aquest autor i del poema, però afirma que Masset fou el delator dels bandits.²⁴ Antoni Pasqual diu que no queda gens clar qui fou el delator, però afirma que el poema narratiu que va fer Miquel Vidal es va fer popular per tota l'illa, i en recull alguns versos que encara es recordaven, pràcticament dos segles després dels

²³ PASQUAL ANDREU, A., «En Parragó, un lladre manacorí del segle XIX», *VI Jornades d'Estudis Locals de Manacor: fets i protagonistes*, CIM, Departament de Cultura i Patrimoni; Institut d'Estudis Baleàrics, 2011, p. 299-316.

²⁴ LLABRÉS BERNAL, J., *Noticias y relaciones históricas de Mallorca. Siglo XIX*, 4 vol., Palma: Tall. Esc. Tip. Provincial; SAL, 1958-1966.

successos, a Manacor. Tant de l'inici:

En Sans i en Perragó,
En Manco i en Masset,
Feyan ofici secret
Per robá nostron Señor.

Com del final: Un cop mort d'un tret de la justícia, el fet de dur una creu que li trobaren al coll, feu que li donessin sepultura sagrada:

Perregó si no dus creu
No't daven terra sagrada
Perquè a les clares se veu
Qu'es teu cos fa flamerada.²⁵

4.2. Gabriel Llabrés Quintana

Va néixer el 25 de març de 1858 i de malnom era de can Corneta. Pertanyia a una família de pagesos acomodats. A Binissalem passà la infància i feu els primers estudis i llavors, a Palma, vivint a casa d'uns oncles, cursà el batxillerat a l'Institut General i Tècnic de Balears des de 1868 a 1873. Va seguir els estudis de dret i de filosofia i lletres a la Universitat de Barcelona. Aviat començà a participar de l'ambient cultural barceloní i, a més de tenir contacte amb Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Rubió i Lluch i Marià Aguiló, fou soci de l'Acadèmia de Dret de Barcelona (1878) i membre adjunt del consistori dels Jocs Florals (1879).

El 1880 es traslladà a Madrid on va obtenir, dos anys després, la llicenciatura en filosofia i lletres. Al mateix temps cursà, a l'Escola Superior de Diplomàtica, les assignatures de bibliografia i ordenació de biblioteques i arqueologia i ordenació de museus. Guanyà per oposició una plaça d'ajudant del cos d'arxivers, bibliotecaris i arqueòlegs i fou destinat a la Biblioteca Provincial de Terol el desembre de 1881. Allà hi va estar menys d'un any, però col·laborà activament a la vida cultural de la ciutat i la Real Sociedad Económica Turolense el nomenà soci de mèrit.

El destinaren, l'octubre de 1882, a la Biblioteca Provincial i Univer-

²⁵ Vegeu també UN POBLER [JOAN PARERA SANSÓ], *Sa Marjal*, Vol. I, Tom I, 1908, p. 45-60.

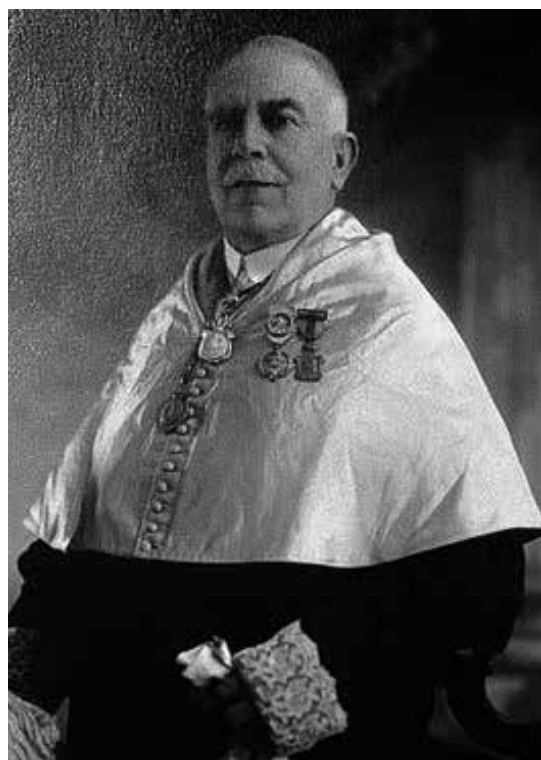
sitària de Barcelona, on un mes després prenia possessió de la plaça d'ajudant. Allà consolidà l'amistat amb Marià Aguiló, que dirigia la biblioteca. El desig que tenia de tornar a Mallorca es complí en ser nomenat auxiliar de la Secció de Lletres de l'Institut Balear, plaça que obtingué per concurs el juny de 1883. S'establí a Palma i aquell curs començà la tasca com a professor de l'institut. Durant dotze anys compaginà la vida docent amb la investigació històrica. Ocupà la càtedra d'economia política i dret, després la de retòrica i poètica, i més tard la de geografia i història. Creà el *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana* (BSAL) el gener de 1885 i el dirigí durant deu anys. A l'Arqueològica Lul·liana, al Círculo Mallorquí i a les tertúlies feu amistat amb Josep M. Quadrado, Antoni M. Alcover, Mateu Obrador, Miquel dels Sants Oliver i Josep Lluís Estelrich, que apuntalaren el seu amor per la llengua catalana i també el seu conservadorisme polític i tradicionalista.

El 1887 trobà a una església de Mallorca un còdex de finals del segle XVI, que s'ha anomenat *Manuscrit Llabrés*, amb quaranta-nou consuetes mallorquines medievals i de transició al Renaixement, descobrint que donà a conèixer aquell mateix any a les pàgines del BSAL. L'any següent guanyà un premi als Jocs Florals amb el *Recull de cartes per l'epistolari català*, en el qual donava a conèixer una col·lecció de cartes familiars des del segle XIII fins a la Guerra de la Independència. Una part fou publicada el 1897 a la *Revista de Catalunya*. També va editar *Doctrina moral del mallorquí en Pax autor del segle XV. Edició popular completa* (Palma: Tipografia de Felip Guasp, 1889), un conjunt de màximes extretes de diversos autors comentades amb estil planer i senzillesa per l'autor (suposadament Nicolau de Pacs).²⁶ El mateix any, publicà, d'una banda, l'obra del jueu català Jafudà Bonsenyor *Llibre de paraules e dits de savis e filsofs*, juntament amb *Los Proverbis de Salomó*, i d'altra, *Lo Llibre de Cató*, les tres obres reproduïdes d'un mateix còdex medieval. La més interessant és la de Bonsenyor, metge jueu i intèrpret reial de llengua hebrea: un aplec de 753 màximes morals de forta influència oriental marcades per l'escepticisme. Aquestes dues edicions, que pagà de la seva butxaca, van introduïdes d'un rigorós i

26 Molt s'ha discutit si l'autor era Nicolau, Lluís o Joan de Pacs. L'únic que queda clar en la controvèrsia és que era un personatge mallorquí del segle XV.

documentat estudi introductori.

A més de les activitats investigadores a Mallorca, el contacte amb intel·lectuals catalans li permeteren formar part de l'Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (1892) i de la Societat Artística i Arqueològica Barcelonesa (1894). També per la relació amb historiadors espanyols i europeus fou nomenat Correspondiente de la Real Academia de la Història (1884), així com també de l'Institut Arqueològic Germànic (1897) i de l'Academia de Bellas Artes de San Fernando (1900).

Imatge 7: Gabriel Llabrés Quintana (1858-1928)

El febrer de 1894 es produí un incendi a l'Ajuntament de Palma i ell, juntament amb Estanislau de Kostka Aguiló, arriscà la vida per salvar l'Arxiu Municipal. I el 1895, el maig, aprovà les oposicions a càtedres de geografia i història i començà el seu periple a diversos destins. Primer a Menorca: ensenyà durant tres anys a l'Institut Oficial de Segona Ensenyança de Maó i fou director de la *Revista de Menorca*. El 1896 el premiaren als Jocs Florals amb el treball *Memòria històrico-crítica sobre la conquesta de Menorca per Alfons III*. Posteriorment

la seva labor docent el conduí a Càceres. Allà fundà el Museu Arqueològic Escolar i la *Revista de Extremadura*. Durant aquesta etapa, es casà amb María Jesús Bernal y de Cosculluela el 1899 i començaren els seus problemes de vista. El 1900 nasqué a Palència el seu fill, Joan Llabrés Bernal, que també seria historiador. El març de 1901 llegeix la tesi doctoral sobre Bernat Descoll a la Universitat Central, que publicà dos anys després. Per aquesta època publicava amb regularitat al *Boletín de la Real Academia de la Historia* i a altres revistes molt prestigioses en l'àmbit nacional. El 1902 obtingué destí a Osca i fou condecorat amb la Orden Civil Alfonso XII. A la ciutat aragonesa posà en marxa el Museu d'Osca i la *Revista de Huesca* (1903). Les dificultats de dur endavant aquesta revista i les pèrdues econòmiques li causaren una gran decepció, que, unida als seus frustrats intents d'aconseguir una càtedra universitària, el decidiren a dedicar-se als treballs d'erudició mallorquina i catalana i a canviar de destí. Després d'uns mesos a Sant Sebastià, de març fins agost de 1907, s'instal·là a Santander. Allà també col·laborà a revistes i diaris però no amb tanta freqüència i ànim com ho havia fet anteriorment. Aquest mateix any publicà *l'Estudi històric y literari sobre'l Cançoner dels comtes d'Urgell*. A la nota de la darrera pàgina explica que «sin la ayuda y cooperación de mi dilecto y amado discípulo Pedro Aguado Bleye [que després es convertiria en un famós historiador] no hubiese sido posible la impresión de este libro, tal es el estado de decadencia y ruina de mis ojos».

L'any següent continua amb la seva idea de rescatar els reculls de proverbis i aprofitant el setè centenari del naixement de Jaume I publica el *Libre de Saviesa del Rey En Jacme I d'Aragó*. El 1909 publica un volum de *Poéticas catalanas d'en Berenguer de Noya y Francesch de Olesa*, en el qual recull dos tractats: *Lo mirall de trobar*, llibre de figures retòriques compost en el segle XIV per Berenguer d'Anoia, i *La nova art de trobar* de Francesc d'Olesa, una preceptiva poètica escrita el 1538.

No fou fins a desembre de 1913 que pogué tornar a l'illa. Aleshores accedí a una càtedra de l'Institut General i Tècnic de Palma i a principis de 1914 s'establí definitivament a Palma. Havia perdut bona part de la vista, però, malgrat tot, continuà investigant sobre temes

mallorquins i publicant articles sovint. El 1917, a la mort d'Estanislau de Kostka Aguiló, fou nomenat president de la Societat Arqueològica Lul·liana. També aquest any l'escolliren acadèmic de la Provincial de les Belles Arts de Palma, de la qual es convertiria en president.

L'any 1922, mentre es trobava a Madrid formant part del tribunal d'oposicions a càtedres d'història i geografia, patí un atac d'apoplexia, que superà però que minvava la seva salut i, a més de la vista que ja tenia molt deteriorada, li llevà part de l'energia i capacitat de feina que mostrà durant tota la vida. Tot i així, l'any 1923 aconseguí un premi als Jocs Florals de la Creu Roja i fou nomenat delegat director d'excavacions arqueològiques a Mallorca (agost de 1923) i dirigí les de Pollentia. En aquesta època que Howard Carter feia els grans descobriments a la Vall dels Reis egípcia i Leonard Wolley a la Ur sumèria, la seva labor molt més modesta tanmateix fou una gran contribució per a conèixer el món romà a la nostra Illa.

El 1926 fou nomenat Delegat Regi de Belles Arts a Balears. A pesar de la seva migrada salut no deixà de treballar fins a la mort, que es va esdevenir el març de 1928.

Publicà desenes de llibres i centenars d'articles de temes literaris i històrics. La seva curiositat il·limitada el feu escriure, fins i tot, sobre els terratrèmols a Mallorca. El 1935 l'Ajuntament de Palma el proclamà fill il·lustre de Mallorca, i l'any següent el consistori del nostre poble, Binissalem.

4.3. Jaume Pons i Vicens²⁷

Escriptor i religiós jesuïta. Va néixer el 1864. Va estudiar a Barcelona i va viure pràcticament tota la vida a Catalunya. És autor de diverses obres i també de traduccions, totes de caràcter religiós. Entre les seves publicacions destaquen: *Pensamientos escogidos de Santa Teresa de Jesús* (Gustavo Gili editor, 1908), *Meditaciones sobre el método de San Ignacio sobre las verdades fundamentales de la vida*. *Misterios y vir-*

²⁷ Part de la informació està extreta de la pàgina web Dades dels Països Catalans (<https://dadescat.com/2022/09/09/pons-i-vicens-jaume/>)

tudes de nuestro Señor Jesucristo, de la Virgen y de los Santos (Librería y Tipografía Católica, 1912), *El libro de la Santa Misa* (S.J. Editorial Ibérica, 1916), *Los tres libros del cristiano* (Ediciones E. Subirana, Barcelona, 1916) i *Vida de San Bernardo* (Rafael Casulleras, Barcelona 1942). Va morir a Barcelona l'any 1948.

4.4. Joan Payeras Bonafè

Religiós, músic, historiador i poeta, va néixer dia 5 d'octubre de 1876. Els pares, Josep Payeras i Mariana Bonafè, tenien una botiga (Sa Confiteria) i l'habitatge familiar a la plaça del poble. Era el sisè de set germans. La seva família era molt religiosa. El 1891, amb catorze anys, ingressà al col·legi Seminari de la Missió, on inicià l'estudi del solfeig i piano. Seguí els estudis eclesiàstics a Madrid, a partir de 1892, on fou ordenat capellà el 1901 i perfeccionà els estudis musicals. Els dos anys següents fou encarregat de la música al seminari major dels pares Paüls i a la basílica de La Milagrosa. El 1903 és destinat a Palma i durant catorze anys es dedicà a la docència a la Missió i a la predicació de missions populars. També a la música i a la investigació històrica. L'any 1920 fou enviat al Perú de missioner i durant gairebé trenta anys treballà en activitats parroquials a Miraflores, Mercedarias i San Vicente de Paül-Surquillo a Lima i a Pisco. El 1949 tornà a Espanya. Passà un any destinat a Elx i el 1950 l'enviaren a la Missió de Palma, on visqué els darrers anys de vida. Morí dia 7 de juny de 1964.

El pare Payeras és autor d'una obra inèdita immensa, de la qual és molt probable que se n'hagi perdut bona part. Sabem que escriví entre dues-centes cinquanta i tres-centes cinquanta peces musicals, de les quals se n'han publicat quaranta-dues.²⁸ Pel que sembla, la majoria es conserven a la Missió. També gràcies a Josep Torrens Isern,²⁹ se'n conserven cinc obres de caràcter històric (que sumen més de 500 pàgines), prop de cent cinquanta poemes i un centenar de pàgines autobiogràfiques. Probablement s'han perdut obres d'història i un

²⁸ BIBILONI I LLABRÉS, B. *Joan Payeras i Bonafè. Retall de la seva obra musical*, Binissalem: Di7 Edició, 2008.

²⁹ Josep Torrens Isern, nascut a Binissalem, viu actualment a Selva. Exsacerdot de l'orde dels pares Paüls, és mestre jubilat i director de diverses corals.

quadern de poemes. Del que no hi ha cap dubte és que ens manca bona part d'un *Diari* i tota la correspondència que, en passar quaranta-cinc anys fora de l'Illa, degué ser voluminosa. Tampoc entre els documents recuperats no hi ha sermons ni obres hagiogràfiques i doctrinals, que també devien ser una contribució substancial.

La producció del pare Payeras tenia tres eixos: la del seu sacerdoci, que com hem dit sembla perduda; la musical, que en bona part es conserva, i la d'escriptor, que és la que consta, si més no una part, a l'arxiu de Josep Torrens. I és aquesta la que, sense aprofundir-hi, analitzarem aquí. Vagi per endavant que només coneixem dos escrits publicats pel pare Payeras: un article titulat «El Rvdo. Don Bartolomé Reynés» a un diari (novembre de 1916) i el poema «Anyorívola» (o «Enyorança») que ha estat reproduït en diverses ocasions.

Les obres inèdites que coneixem es poden dividir en històriques, autobiogràfiques i poètiques. Les històriques consten de cinc manuscrits: *Estellicons*, que reuneix quinze textos (la majoria són biografies de religiosos nascuts a Binissalem); *Espigolant* i *Binissalem*, que contenen vint-i-dos i sis textos respectivament, de temes molt diversos (entitats, l'església parroquial, personatges il·lustres...), tots en relació amb el nostre poble; la *Nómina de los Reverendos Curas Párrocos y Economos que han regentado la Parroquia de San Jaime de Binissalem*, que és una relació biogràfica de vint-i-dos rectors de la parròquia de Binissalem des de 1572 a 1920, i la biografia del Hermano Andrés Villalonga, el fundador dels Agustins Terciaris de Binissalem. Les tres primeres són en català, les altres dues en castellà.

Les obres autobiogràfiques són una breu relació de la seva vida des de 1891 fins a 1949, titulada *Del ayer*, i un *Diari* incomplet de l'any 1921 d'un viatge a Cuba i Panamà i el retorn al Perú.

Les obres poètiques estan recollides en dos quaderns: un de poemes en castellà i l'altre de poemes en català. Són un total de vuitanta poemes en català i prop d'una cinquantena en castellà, en els quals conscientment imita la poesia popular. El tema religiós és, amb diferència, el més habitual; els altres poemes, en general, són d'enyorança de Mallorca i de Binissalem (escrits des de Catalunya o des del Perú),

d'amistat i de circumstàncies. Formalment són simples: versos d'art menor i rimes fàcils, poc aparell retòric i un llenguatge senzill i sense cultismes. Els més interessants són, sens dubte, els nostàlgics, els de l'amor per la terra, pel paisatge i per la vila llunyana. Per acabar i com a petita mostra, reproduïm aquí un poema de tema binissalemer:

ENYORAMENT DE PLUJA

Lliri de camp, oh Maria!
 Feis que plogui dia i nit;
 molt més dins la nostra vila
 i aleshores romandria
 el «Rasquell» tot ben florit.
 Ompliríem les cistelles
 del fruit dolç de les figueres
 i dels raïms que fan bon vi.
 Lliri de camp, oh Maria!
 Feis que plogui dia i nit.

4.5. Sor Maria dels Àngels Payeras

No sabem la data exacta del seu naixement, però probablement fou a la dècada de 1870. Filla de Josep Payeras i Mariana Bonafè, era germana de Joan Payeras, amb el qual se sentia molt lligada espiritualment. Va prendre els hàbits de les monges Jerònimes l'any 1905. Fou monja de clausura al Convent de Sant Jeroni de Palma durant tota la vida. Sabem que ella i el pare Joan Payeras tingueren una correspondència habitual i probablement escriví poesia per influència del germà. Dia 27 de febrer de 1955 celebrà les noces d'or religioses. Morí al convent i fou enterrada intramurs dia 19 de setembre de 1972.

Per l'arxiu del pare Payeras, rescatat per Josep Torrens Isern, coneixem un quadernet, de trenta-quatre pàgines, amb catorze poemes manuscrits de sor Maria dels Àngels Payeras, nou en castellà i cinc en català, que sumen prop de 500 versos. Gairebé tots són de tema religiós, i els cinc de tema familiar (dos dedicats a la mare, dos a la seva germana Margalida i un a Joan) tenen com a rerefons l'element religiós. També apareix sovint en els poemes el germà o germanet (es refereix així a Joan sense citar-ne el nom). Tots els poemes són de cai-

Imatge 8: Retrat del pare Joan Payeras Bonafè (1876-1964)

re popular, en quartets d'art menor i habitualment rima assonant. Es tracta de composicions molt ingènues i senzilles, naïf en un sentit primigeni, però sinceres. És evident que només amb sinceritat no es pot fer un bon poema i aquests no ho són. Sols se salva algun vers i la força de l'autenticitat i dels sentiments. Hem triat, com a mostra, algunes estrofes d'«Escoltant a mumare qui em parla des del Cel», llarga composició de 156 versos:

Oh, que bona era mumare!
Que humil i que pacient!
Quants de sacrificis feia
per tenir tothom content.
[...]
«Oh, saps que estic de contenta»,
me pareix que em voleu dir,
«Oh que feliç aquella hora
que vaig veure el cel obrir».
[...]
“Aquí Deu ja m’ha pagat
aquells petits sacrificis
i caritativament
que un àngel anava cantant”.

[...]

«Oh, quin abraç em donà
aquella blanca coloma
que fa tants d'anys va pujar
a la pàtria tan ditxosa!»^[30]

[...]

«Aquí sempre trobaràs
lliris, roses i clavells,
assutzenes i pensaments
que a Déu podràs regalar».

[...]

Oh quina hermosa floreta
Deu se n'ha pujat al Cel!
Oh ditxosa Colometa
blanca, pura, sense fel.

[...]

No és així, germanet meu
que si ales tu tenies
amb mi també volaries
per arribar cap a Deu?

30 Es refereix a Joana Aina, una germana que era monja Trinitària i havia mort uns anys abans que la seva mare.

Comunicacions d'estudiants de Batxillerat

Feminisme a Binissalem

Francesca Mateu Cedano | Estudiant de 2n de batxillerat
francescamateu06@hotmail.com

Resum

En aquest treball explicaré com és el feminisme a Binissalem, ja que organitzen moltes activitats per fer que la gent prengui consciència sobre el masclisme i com el moviment ha aconseguit la participació dels polítics en les activitats. A més, hi ha moltes organitzacions i associacions que estan relacionades amb el feminisme o són feministes, les quals ajuden que tot el que s'ha aconseguit sigui possible. També, fa més de deu anys, des del 2013, a Binissalem hi ha hagut una intencionalitat feminista, a causa que les dones que s'havien criat en un entorn de violència i masclisme, volien fer front a aquesta situació. L'objectiu que he tingut amb el meu treball ha estat poder aprendre més sobre el feminisme del meu poble.

Paraules clau: feminisme, activistes, polítics, feministes, violència, sexisme.

Abstract

In this work, I will explain how feminism is in Binissalem, that they organize a lot of activities to make people aware and how it has evolved in politics. Moreover, there are a lot of organizations and associations which are related with feminism or are feminist, which have help to make everything that has been achieved possible. Furthermore, in Binissalem there has been an intention of feminism, because women who have been raised in an environment of violence and sexism, have wanted to confront this situation. The objective of this work is to learn more about feminism of my village.

Keywords: feminism, activites, politics, feminist, violence, sexism.

1. Introducció

El meu tema per al treball de recerca de batxillerat ha estat el feminisme local. M'ha motivat fer-lo perquè sempre m'ha agradat informar-me sobre el tema de les desigualtats i el masclisme, des que a tercer d'ESO vàrem fer un taller sobre feminisme i em vaig adonar que hi havia conceptes amb els quals estava d'acord. A partir d'aquell moment vaig començar a investigar i m'identific amb els distints motius i característiques que defensa aquest moviment. Aquest treball m'ha ajudat a documentar-me millor sobre el feminisme. Hi ha moltes actituds masclistes que expliquen per què encara ha d'existir avui en dia un moviment feminista. Per exemple, fa un mes va ser assassinada una dona a Granada per violència de gènere per part de la seva parella. Per concretar més el tema, he volgut centrar-me en el feminisme a Binissalem, el poble en el qual visc. He volgut saber què fan els col·lectius feministes del poble, com són, les activitats que fan, com van començar o es van iniciar a Binissalem i saber quina gent hi participa. He intentat també aprofundir en conceptes sobre els quals no estic informada del tot o també com és que es va implantar el moviment feminista en un poble com Binissalem de 9.000 habitants. En conclusió, vull aprofundir sobre tots els aspectes del feminisme a Binissalem, i no centrar-me tant en el feminisme que hi ha en altres llocs, i donar a conèixer que en el meu poble es desenvolupen aquests tipus de moviment que ajuden que hi hagi una societat millor.

2. Hipòtesi

2.1. Justificació de la hipòtesi

M'havia de plantejar una pregunta per al meu treball i la que he triat ha estat «Quin impacte ha tingut el feminisme a Binissalem en aquesta darrera dècada?»

Aquesta seria la hipòtesi de partida. Aquesta pregunta també m'ajudarà a poder veure com ha anat evolucionant el moviment feminista al poble i si hi ha moltes dones feministes i com veuen la situació feminista avui dia. Aquesta qüestió m'interessa per poder comprovar si a Binissalem encara tenim una societat patriarcal i masclista o si hi ha molta participació i consciència feminista. En la meva opinió, les paraules *patriarcat* i *masclisme* signifiquen que els homes estan per damunt de les dones.

2.2. Objectiu del treball

L'objectiu que tinc amb aquest treball és descobrir quina ha estat l'evolució del feminisme a Binissalem. Però no només això, també com es viu actualment el feminisme a Binissalem i també com la gent feminista d'aquest poble està lluitant avui dia contra el sistema patriarcal i masclista. Com ajuden aquestes associacions que el feminisme arribi als centres educatius, a la salut i a la gent del poble. Analitzar la situació del feminisme a Binissalem em permetrà saber també si s'ha de millorar i si encara s'ha de fer més camí per aconseguir el que reivindica el feminisme.

La metodologia que seguiré per fer el meu treball de recerca és buscar la informació mitjançant entrevistes a persones que coneixen el feminisme a Binissalem o que estan dins les associacions feministes que existeixen al poble. També recercaré les pàgines d'Instagram que tenen les diferents associacions, en les quals puc veure les distintes activitats que fan i també a Internet, ja que hi surten les activitats que van fent.

En l'apartat principal del treball, «Feminisme a Binissalem», analitzarem l'inici del feminisme a Binissalem aquesta darrera dècada, l'inici de les primeres associacions feministes i l'evolució del moviment feminista. També hi podrem veure com és que els partits polítics han començat a veure el feminisme i com és que hi han començat a donar suport. Analitzar-ne l'evolució és molt importat perquè permet veure com es va implantant dins la societat i com la gent, a excepció d'algunes persones, el va acceptant. Finalment, podrem veure com s'ha anat introduint dins els col·legis i com de cada vegada es fan més activitats per donar suport al moviment.

3. Feminisme a Binissalem ---

Segons Sara Borràs (vegeu l'entrevista completa a l'Annex 2), professora de primària i coordinadora del projecte de coeducació al CEIP Robines, a Binissalem tenim sort ja que de manera institucional (a l'Ajuntament) fa molts d'anys que s'organitzen moltes coses. La Comissió d'Educació i Serveis Socials fa feina amb personal del centre de salut, de serveis socials i de les escoles. En aquesta Comissió es feia molta feina de prevenció, i arran d'això es va començar a fer feina en la coeducació. A més a més, a Binissalem hi ha una agent d'igualtat, que més endavant explicarem què és el que fa, que forma part d'aquesta Comissió. Així mateix, és un poble que ha tingut moltes associacions, i n'hi ha algunes que s'ocupen i es relacionen amb el feminisme. Un punt en contra és que les associacions, com per exemple Binidones, no organitzen moltes activitats ara mateix; és a dir, que les integrants de l'associació tenen la intenció de preparar i organitzar moltes activitats, però en ser dones molt ocupades en moltes altres activitats no poden. Tanmateix, sí que participen molt en les activitats que proposa l'Ajuntament. Segons Sara Borràs hi ha intencions de millorar a poc a poc la percepció del feminisme a Binissalem.

3.1. Com va començar el feminisme a Binissalem

Inicialment el moviment feminista a Binissalem estava integrat per poques dones, però aquestes tenien ganes de reaccionar a les situacions de violència masclista que es vivien i varen començar a organit-

zar diferents tipus d'activitats per reivindicar i difondre el feminisme. Aquest grup de dones s'havia format a través dels serveis socials i amb l'impuls de la psicòloga Victòria Ramis, i es va anomenar Espai de Dones. Aquest grup es va formar l'any 1999, amb la finalitat de poder compartir un espai en què les dones poguessin parlar i reunir-se. El seu objectiu era millorar la salut integral de la dona, és a dir, tenir en compte el benestar, tant físic, com mental i social, de totes aquelles dones que volguessin formar part del grup (CANUT 2019).

3.2. Associacions a Binissalem

Les associacions que podem trobar a Binissalem són Binidones, Binissalem per la Igualtat, Binissalem Coeduca i Espai de Dones. En primer lloc, Binidones és una associació que ha sortit de les mateixes dones de Binissalem, que s'han volgut reunir per reivindicar la igualtat de la dona a Binissalem i que s'aturin les violències masclistes. Solen ser dones del poble de tota mena d'edat. Els seus objectius són crear punts de retrobament per a les binissalemeres de distintes generacions (FERRAGUT 2020). A més, aquesta associació defensa un activisme de base fet entre totes les dones, ja que si el feminisme es tracta de qualsevol manera les úniques afectades són les mateixes dones.

En segon lloc, Binissalem per la Igualtat s'encarrega d'organitzar activitats com ara els actes del 8 de març (Dia Internacional de les Dones) o del 25 de novembre (Dia Internacional per a l'Eliminació de la Violència envers les Dones). A més, preparen diferents activitats per als centres escolars o xerrades per conscienciar sobre la igualtat i les violències masclistes al poble.

La tercera associació és Binissalem Coeduca, que s'encarrega específicament de les activitats en els centres educatius, i de conscienciar que homes i dones poden fer el mateix i que no hi ha activitats pròpies d'un o altre sexe.

Binidones és un grup de dones que es reuneixen amb na Victòria Ramis, psicòloga dels serveis socials, la qual fa molts d'anys que fa feina amb aquest grup. A més a més, només està format per dones grans,

és a dir, dones que tradicionalment han estat educades en una societat absolutament patriarcal i masclista. A més, han viscut en cases i en famílies en què el patriarcat ha estat molt vigent. Per tant, estan acostumades a ser les que s'encarreguen de fer les feines de la casa. Per tant, na Victòria Ramis va crear aquest espai perquè poguessin alliberar-se i poguessin parlar de les seves coses i compartir amb les altres les seves situacions més personals.

A més a més, hi ha associacions que no són feministes, però sí que tenen molta representació de dones, com per exemple els Dimonis de Binissalem. Aquestes associacions, tot i no ser de caire feminista, permeten que les dones participin en multitud d'activitats.

3.3. Quines activitats es fan a Binissalem

A Binissalem es fan diferents activitats per conscienciar sobre la igualtat, la importància del feminisme o les violències masclistes. Les activitats poden anar des de fer xerrades a les escoles fins a diades per commemorar el dia 8 de març.

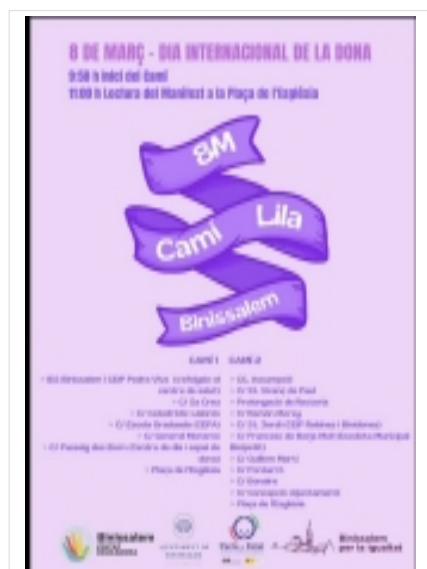
Una activitat que va ser important va ser el projecte «Diada Binissalem per la igualtat», amb el qual l'associació Binissalem per la Igualtat varen rebre un premi en el VII Concurs de bones activitats locals contra la violència de gènere, en la categoria de «Ruptura del silenci, sensibilització i prevenció de la violència de gènere». Aquest concurs va ser organitzat per la Delegació del Govern contra la Violència de Gènere i la Federació Espanyola de Municipis i Províncies. El projecte es va dur a terme per commemorar el 8 de març, però es va haver de celebrar dia 9 de març de 2022. Va ser una diada en la qual varen participar tots els centres educatius i en què hi havia diferents activitats de prevenció de violències masclistes.

El motiu pel qual Binissalem per la Igualtat va ser premiat pels actes organitzats aquesta diada va ser que l'activitat va tenir molt d'èxit, ja que va ser un projecte comunitari en què van participar la biblioteca municipal, els serveis socials, molta gent de la comunitat i l'associació Binidones. A més va ser una activitat que es va fer després de la

pandèmia, cosa que va suposar un aspecte importat per al seu èxit. També va ser una activitat que es va fer al carrer i va ser visible per a tota la gent del poble i, així, tothom hi va poder participar.

Altres activitats que solen fer les associacions feministes de Binissalem són els tallers per als centres educatius de secundària (IES Binissalem i CC L'Assumpció). Podem destacar-ne un que va ser per a la prevenció d'agressions sexistes durant les Festes del Vermar del 2022.

Una altra activitat que es va organitzar va ser per celebrar el 25 de novembre del 2022, Dia Internacional per a l'Eliminació de la Violència envers les Dones. Les associacions feministes de Binissalem van organitzar, durant tot el mes de novembre, activitats per conscienciar contra la violència de gènere. Les activitats eren tallers sobre la igualtat de gènere i altres temes del feminisme, xerrades i la commemoració del dia contra la violència de la dona. També, dia 8 de març del 2023 es va celebrar una diada pel Dia Internacional de les Dones, en la qual es varen recórrer diferents carrers del poble amb la batucada del centre educatiu de l'IES Binissalem i tota la gent que va participar en la commemoració varen acabar amb la lectura d'un manifest a la plaça de Binissalem.

Imatge 1: Cartell de la marca lila pels carrers de Binissalem pel 8 de març de 2023.

(Font: BINISSALEM PER LA IGUALTAT [@binissalem-perlaigualta]. Enguany amb motiu del 8 de març "Dia de la dona", estem organitzant un "camí lila", que consisteix en fer una volta comunitària <https://www.instagram.com/p/CpNGXdWjOs6/>)

Una activitat a destacar, que va tenir lloc durant les Festes del Vermar de 2023 a Can Gelabert, va ser el Recull de Lectures Feministes amb el complement d'un monòleg sobre el feminisme. El que es va fer va ser un recull de lectures i de literatura escrita per dones. A més, va tenir lloc un monòleg, en el qual es reflectia la discriminació que sofreixen les dones respecte dels homes.

Les associacions feministes de Binissalem fan també altres activitats, com ara debats i xerrades, com per exemple el debat que va tenir lloc dia 9 de febrer del 2023 sobre la llei de «Només sí és sí».

Per una altra part, a les escoles, com per exemple al CEIP Robines, es fan diferents activitats mitjançant un Pla d'igualtat. Aquest pla preveu cada any activitats que es fan a tot el centre. A part d'aquestes activitats puntuals, com per exemple la celebració del 25 de novembre o el 8 de març, les escoles també procuren que el feminisme s'incorpori en les diferents àrees, que sigui una cosa transversal. A més a més, els centres educatius també tenen la necessitat de fer feina amb els nins, perquè volen visibilitzar les dones i donar-los poder. Per fer-ho, però, han de fer que els nins se sentin part del procés. Per exemple, per l'any 2024 estan pensant fer a les escoles una activitat per visibilitzar homes que fan feines que es consideren feminitzades. Aquesta proposta respon a la idea que moltes vegades s'ha donat visibilitat a bombers o policies (dones que fan feines que es consideren pròpies d'homes), però no s'ha donat visibilitat a mestres d'infantil o infermers.

3.4. Quins fets s'han aconseguit a Binissalem amb el feminisme?

El que ha aconseguit el feminisme local és tenir una tècnica d'igualtat al poble de Binissalem, que és Maria Forteza-Rey. Va començar amb una subvenció de l'IB Dona (Institut Balear de la Dona), que és un organisme autònom del Govern de les Illes Balears, per gestionar les meses per abordar les violències masclistes a Binissalem. Aquesta mesa es reuneix dues vegades cada any, amb tots els professionals i institucions implicats.

La Mesa Local de Coordinació és un instrument operatiu de treball en la qual hi són presents diferents professionals implicats, indirectament o directament, en la lluita contra la violència masclista. Les persones que hi intervenen són de l'àmbit municipal: representants polítics de l'Ajuntament (el batle i representants dels regidors de l'oposició), representants de l'àrea de Serveis Socials, la tècnica d'igualtat, representants de la policia local i representants d'altres institucions municipals, com Can Gelabert, Biblioteca municipal i Binidones. També hi podem trobar representants d'àmbit no municipal, com ara del servei d'Atenpro, del SOIB Dona, de la Conselleria d'Educació i Universitats, de la Conselleria de Salut, de les forces i cossos de seguretat de l'Estat, de la Delegació de Govern i de la Direcció Insular d'Igualtat del Consell de Mallorca. Per acabar, també hi trobam la representació de l'IB Dona.

Imatge 2: Fotografia de la III Mesa local per l'abordatge de les violències masclistes.

(Font: BINISSALEM PER LA IGUALTAT [@binissalem-perlaigualta]. Avui ens hem reunit per dur a terme la III Mesa Local de coordinació per a l'abordatge de les violències masclistes. https://www.instagram.com/p/CqdI7g2os0-/?img_index=1)

D'aquesta mesa surten dues comissions. La Comissió de Prevenció i la Comissió d'Intervenció. En la Comissió de Prevenció hi participen tots els professionals i institucions que fan feina a Binissalem per prevenir les desigualtats i les violències masclistes, com ara el Centre de salut, els Serveis Socials, els centres escolars, la policia, l'espai de dones i Binidones. En aquesta comissió es pretén prevenir les violències de gènere dins el poble. I ho fan mitjançant activitats a les escoles i instituts. Per exemple, les institucions i associacions preparen el 8 de març i el 25 de novembre.

La Comissió d'Intervenció només està formada per professionals

que actuen quan hi ha una víctima de violència masclista. Els participants són el Centre de salut, els Serveis Socials, la policia local, la guàrdia civil (atén les dones que han denunciat), l'IB Dona, el Consell de Mallorca i el SOIB dona. El que fan en aquesta comissió és fer formació sobre les violències masclistes. Parlen dels casos que hi ha en el poble per veure com els poden abordar tots junts. L'objectiu és crear protocols de manera unificada, és a dir, que si una dona és víctima de violència de gènere i acudeix als Serveis Socials, aquests treballaran conjuntament amb el Centre de salut i els policies. Volen intentar que si una dona ha sofert una violència masclista no hagi d'anar a cada recurs a explicar el que li ha passat. Fan feina de manera coordinada per donar la millor atenció.

El que s'ha aconseguit amb el moviment feminista local és que hi hagi una voluntat política de canvi cap a les violències masclistes, ja que, segons Maria Forteza-Rey (vegeu l'entrevista completa a l'Annex 1), les dones veuen que és un problema. També afavoreix que a Binissalem hi hagi una tècnica d'igualtat que ajuda en el feminisme i ajuda a prevenir les violències masclistes. Segons Maria Forteza-Rey s'està creant consciència sobre la violència, però encara hi ha molt de camí a fer, sobretot al carrer i en el dia a dia.

El moviment feminista a Binissalem també ha aconseguit que l'IES Binissalem, a primer d'ESO, en una de les assignatures que s'hi imparteixen, hagi treballar un projecte pel qual els alumnes han fet una sol·licitud a l'Ajuntament reivindicant més carrers amb noms de dones. Aquesta acció també la va fer l'associació Binidones un temps enrere. A més, fer visibles totes aquestes actuacions dels centres escolars és molt rellevant. Per exemple, aquest 2023, entre les activitats organitzades pel 8 de març es va fer una marxa lila que va ser molt impressionant.

D'altra banda, a Can Gelabert s'organitzen moltes d'activitats i moltes presentacions de llibres. Aquestes activitats les organitza de vegades l'Ajuntament i d'altres l'associació Binidones, però sempre són passes per anar donant visibilitat el feminisme. Sara Borràs també destaca que haver aconseguit que l'Ajuntament mostràs sensibilitat

pel tema del feminisme ha fet que s'hagin pogut aconseguir moltes més coses. Un exemple seria el cartell que es pot observar quan s'entra a Binissalem pel camí de Pedaç. Inclou la frase següent: «Si no reacciones davant les violències masclistes, passa de llarg». Aquest cartell va crear controvèrsia, ja que hi havia homes que se sentien incòmodes amb el que deia.

Imatge 3: Cartell que hi ha al camí de Pedaç.

(Font: CANUT, J. Imagen del cartel instalado en uno de los accesos a Binissalem, *Diario de Mallorca*. <https://www.diariodemallorca.es/partforana/2022/05/27/binissalem-instala-gran-cartel-violencia-66615183.html>)

Per finalitzar, podem dir que el 8 de març d'aquest 2023 es va poder comprovar com les persones donen de cada vegada més suport a aquest moviment, ja que més de mil persones es varen concentrar a la plaça de l'Església de Binissalem per participar en la lectura de la carta feminista. El batle de Binissalem, Víctor Martí, persona conscienciada, en el seu parlament va comentar que ja s'han fet moltes passes, però que encara falta fer-ne moltes més. Va demanar també que més entitats donassin suport al moviment feminista (FIBWI DIARIO 2023).

4. Conclusions

Com a conclusió, puc afirmar que amb aquest treball he pogut donar una resposta a la hipòtesi que em vaig fer abans de fer la investigació. Per tant, a Binissalem, l'impacte que ha tingut el feminisme durant aquets darrers deu anys ha estat molt important, ja que s'han aconseguit molts de fets positius. Podem destacar que hi ha una bona participació política i que es comença a donar importància als conceptes que defensa aquest moviment. Ho demostra que moltes activitats són organitzades des de l'Ajuntament. També, el fet que hi hagi una tècnica d'igualtat dona a entendre que, des de les institucions municipals, es vol millorar la situació. Podem dir també que es fa molta feina de conscienciació a les escoles sobre la importància de la igualtat o sobre la prevenció de les violències sexistes. Aquest fer és important perquè deu anys enrere no es feien aquest tipus de xerrades de conscienciació, ja que el concepte de *feminisme* es pensava que era el contrari del *masclisme*, quan aquesta és una idea errònia. Per tant, amb aquest tipus d'activitats que s'imparteixen a l'IES i a les altres escoles de Binissalem, les associacions feministes i de dones donen a la gent del poble més informació del tema. També podem dir que l'impacte que ha tingut aquesta tasca de conscienciació és que tenim protocols per saber com actuar davant les situacions de violència de gènere o d'abusos sexuals en el poble de Binissalem i per prevenir-les i evitar-les. Per tant, que existeixin aquests protocols suposa un pas crucial cap a la igualtat i cap a la conscienciació de la gent en general. Tanmateix, desgraciadament aquest tipus de situacions es donen avui en dia i són fruit d'una societat que ha educat tradicionalment en el masclisme i el patriarcat. Per aquest motiu, aquestes actuacions són tan importants.

Un altre impacte que ha tingut l'expansió del moviment feminista ha estat que han sorgit associacions i organitzacions que en reivindiquen els principals postulats. Aquest fet és rellevant perquè donen importància al moviment. A més, aquestes organitzacions són les que també organitzen diferents activitats per al poble, com les celebracions del 8 de març o el 25 de novembre. D'altra banda, també existeixen associacions no específicament feministes, però dins de

les quals hi trobam una bona representació de dones que hi formen part, com ara els Dimonis de la Fil·loxera. Tanmateix, el grup més rellevant que es va crear inicialment a Binissalem, és l'Espai de Dones. En aquest grup les dones comparteixen les seves experiències i les seves vivències amb el masclisme i fins i tot l'ambient de violència que viuen. Tenir un espai on poder compartir aquests tipus de situacions pot ajudar a evitar-les i a prendre més consciència de la situació de la dona en la societat. A més, pot ajudar altres dones del poble a superar la por a contar les seves experiències negatives.

És veritat que el feminisme ha tingut moltes impacte a Binissalem. Però com a aspecte negatiu s'ha de dir que encara queda molta feina a fer. Molta gent del poble encara té estigmatitzada la paraula *feminisme*, cosa que causa que hi hagi desinformació sobre el feminisme, com per exemple el cas dels homes que se sentien incòmodes amb el cartell instal·lat a la carretera d'entrada pel camí de Pedaç. Per tant, s'ha de continuar fent feina, però no només a les escoles o l'institut, sinó que s'hauria d'intentar que aquest tipus d'informació arribàs també a les famílies. Aquest fet permetria que, a l'hora d'educar els fills, es fes des d'una perspectiva feminista en què se cerqui la igualtat o equitat i que de cada vegada es reduïxin més els casos de violència, ja que entre la joventut actual encara hi trobem conceptes i bromes masclistes, actituds que provenen de l'educació familiar. Per moltes activitats que es facin als centres educatius, si a casa no s'educa d'una forma respectuosa i igualitària mai bastaran les activitats que s'organitzen.

D'altra banda, actualment també es començaen a fer els nins part d'aquest procés. A ells també els afecta el patriarcat, com per exemple quan abans s'ensenyava que els nins no podien plorar. Per tant, és rellevant que des de l'escola els integrin dins l'ideari feminista, i que se'ls mostri que tant poden fer feina d'infermers com de mestres, quan abans era impensable que els nins poguessin fer aquestes feines i estava mal vist que les volguessin fer.

També podem destacar que cada vegada més les dones s'uneixen més al moviment. Un clar exemple és que hi ha més dones dins les orga-

nitzacions feministes, ja que quan es varen crear a Binissalem estaven formades només per tres o quatre dones. En canvi, avui tenen moltes més afiliades i, a més, de totes les edats. Això significa que, de cada vegada més, a les generacions més joves els importa més aquest moviment. I que les xerrades i activitats que es fan a les escoles tenen bons resultats, sobretot entre les nines.

Ja per acabar, cal dir que moltes institucions i associacions intenten fer feina en conjunt perquè sigui possible que el moviment feminista pugui seguir a Binissalem. Per tant, és molt important que tots trebalem junts per poder obtenir una societat sense desigualtats i per eliminar els micromasclismes que encara queden en la societat d'avui dia.

5. Referències bibliogràfiques

BINISSALEM PER LA IGUALTAT. [@binissalemperlaigualta]. (28 de febrer del 2023). *Enguany amb motiu del 8 de març "Dia de la dona", estem organitzant un "camí lila", que consisteix en fer una volta comunitària pels carrers del poble.!" # \$L'hora d'inici de sortida de cada ruta és a les 9:50 h, arribarem totes a la plaça, on tocarà la batucada i l'alumnat de 1r ESO de l'IES Binissalem cantarà una cançó, per acabar a les 11h es durà a terme la lectura del manifest* [Fotografia]. Instagram. <https://www.instagram.com/p/CpNGXdWjOs6/>

BINISSALEM PER LA IGUALTAT. [@binissalemperlaigualta]. (31 de març de 2023). *Avui ens hem reunit per dur a terme la III Mesa Local de coordinació per a l'abordatge de les violències masclistes al municipi de Binissalem. En aquesta Mesa hem exposat i valorat les activitats dutes a terme el 8 de març i hem explicat la trajectòria i línies d'actuació de les comissions d'intervenció i de prevenció. Gràcies a totes les persones participants. Continuem fent feina per a l'erradicació de les violències masclistes!!* [Fotografia]. Instagram, https://www.instagram.com/p/CqdI7g2os0-/?img_index=1

CANUT, J. (14 de juny de 2019). Cita de los 'Espais de dones' en Binissalem, *Diario de Mallorca*. <https://www.diariodemallorca.es/part-fo->

rana/2019/06/14/cita-espais-dones-binissalem-2868034.html

CANUT, J. (27 de maig de 2022). Imagen del cartel instalado en uno de los accesos a Binissalem [Fotografia], *Diario de Mallorca*. https://www.diariodemallorca.es/part_forana/2022/05/27/binissalem-instala-gran-cartel-violencia-66615183.html)

FERRAGUT, M. (8 d'agost del 2020). Eclosión de asociaciones feministas en Mallorca, *Diario de Mallorca*, <https://www.diariodemallorca.es/mallorca/2020/03/08/eclosion-asociaciones-feministas-mallorca-2797275.html>

FIBWI DIARIO (8 de març de 2023). Binissalem celebra el 8 M, *Fibwi diario*. <https://fibwidiario.com/2023/03/08/binissalem-celebra-el-8m/>

Annex 1: Entrevista amb Maria Forteza-Rey, tècnica d'igualtat

Data de realització: 13 de febrer de 2023

Francesca Mateu (FM): Quin és el teu dia a dia com a tècnica d'igualtat?

Maria Forteza-Rey (MFR): Jo vaig començar l'1 de gener de 2022 i vaig començar amb una subvenció de l'IBdona, a mitja jornada, per gestionar les meses de violència masclista, per abordar les violències masclistes de Binissalem. D'aquestes meses se'n fan dues cada any, i ens reunim tots els professionals i representants de les institucions de Binissalem per abordar les violències masclistes. D'aquestes meses en surten dues comissions: la Comissió de Prevenció i la Comissió d'Intervenció.

En la primera hi participen tots els professionals i institucions que fan feina a Binissalem per prevenir les violències masclistes. Hi participen: el centre de salut, els serveis socials, els centres escolars, la policia, l'Espai de dones i el grup de dones de Binissalem, Binidones. La tasca que hi feim és analitzar com podem prevenir les violències masclistes dins el poble: fent activitats, fent tallers als centres escolars, preparant la celebració del 8 de març i del 25 de novembre...

Després tenim la Comissió d'Intervenció, de la qual només formen part els professionals que actuen quan hi ha una víctima de violència de gènere. Hi forma part el centre de salut, els serveis socials, la policia local, la guàrdia civil, l'IBdona, el Consell de Mallorca i el SOIB dona. El que s'hi fa és fer formació i xerrar dels casos que hi ha en el poble per veure com els podem abordar tots junts. L'objectiu és que puguem crear protocols de manera unificada, és a dir, que si hi ha una dona i ve a serveis socials també hi treballen el centre de salut, la policia i la guàrdia civil. Però el que volem intentar és que si hi ha una dona que ha sofert una violència masclista no hagi d'anar a cada recurs a explicar el que li ha passat. Volem establir protocols per actuar de manera coordinada per donar-li la millor atenció.

FM: Quin creus que ha estat l'impacte del feminisme a Binissalem?

MFR: Crec que el fet que s'hagi impulsat una mesa i que s'hagin creat les comissions de prevenció i intervenció és una cosa positiva, és a dir, indica que el poble està més involucrat per acabar amb la plaga de la violència de gènere. Després, crec que també és important que hi hagi una voluntat política de canviar la situació perquè indica que realment veuen que és un problema. Aquesta voluntat institucional afavoreix el fet que Binissalem tingui una tècnica d'igualtat. També és positiu que a Binissalem hi hagi una associació de dones que ha sortit des de la mateixa base, ja que Binidones és una associació que ha sortit de les mateixes dones de Binissalem que s'han volgut reunir perquè volen reivindicar la igualtat dins Binissalem i que s'aturin les violències masclistes.

FM: Com creus que es troba el feminisme a Binissalem?

MFR: Crec que hi ha de tot. Crec que hi ha molta feina a fer, sobretot al carrer, en el dia a dia. Però crec que es fan moltes coses per crear consciència, però que encara tenim camí a fer.

FM: Vaig veure que vàreu guanyar un premi amb el projecte «Diada a Binissalem per la igualtat», me'n podries parlar?

MFR: Aquest projecte es va elaborar amb vista a la celebració del 8 de març, però es va fer dia 9 de març del 2022. Va ser una diada en la qual varen participar tots els centres escolars i educatius. Hi havia diferents activitats de prevenció de les violències masclistes. Llavors va tenir molt èxit i ens varen premiar, perquè era un projecte comunitari, perquè hi participava la biblioteca, els serveis socials, Binidones. Fer-ho al carrer va ser una manera que fos visible per a tota la gent del poble i que tothom hi pogués participar. Com que va ser després del tancament per la Covid, quan moltes activitats comunitàries s'havien acabat, va ser com un impuls de fer coses dins el poble.

Annex 2: Entrevista amb Sara Borràs (mestre del CEIP Robines) ---

Data de realització: 27 de juny de 2023

Francesca Mateu (FM): Quina és la teva feina i què fas en el moviment feminista a Binissalem?

Sara Borràs (SB): Jo soc mestra de primària i dins l'escola soc l'encarregada de coeducació. I m'encarrego de coordinar les feines de la comissió de coeducació del centre. Pel que fa al moviment feminista a Binissalem form part de Binidones, que és una associació que hi ha a Binissalem.

FM: Com creus que és el feminisme a Binissalem?

SB: Jo crec que tenim molta sort, perquè de manera institucional des de l'Ajuntament s'organitzen moltes coses i a Binissalem ja fa com a deu anys que existeix la Comissió d'Educació i Salut i Serveis Socials, que fa feina amb gent del centre de salut, de serveis socials i de les escoles. Ja es feia molta feina de prevenció i vàrem començar a fer prevenció dins aquesta comissió. A més a més, a Binissalem hi ha una agent d'igualtat, una tècnica d'igualtat, que és na Maria Forteza-Rey, que forma part d'aquesta comissió. També, hi ha una mesa per a la prevenció de la violència masclista, on ens ajuntem la mateixa gent que forma part de la Comissió d'Educació, Salut i Serveis Socials per organitzar activitats relacionades amb el feminisme i la coeducació a Binissalem. De manera institucional hi ha moltes feines que ja es fan, i després a nivell associatiu Binissalem sempre ha tingut moltes associacions. Però realment ara mateix jo form part de Binidones, i no s'estan organitzant moltes activitats. És com que hi ha intenció de fer molta feina, però totes som dones que estem ocupades fent altres coses i col·laborem amb coses que fan l'Ajuntament, però realment organitzar nosaltres no estem organitzant moltes coses. Això no obstant, jo crec que hi ha intenció, i que poquet a poquet anirà arrancant.

FM: M'has comentat l'associació Binidones, em podries parlar d'algun altre que coneguis?

SB: Que jo conegui, no. Bé, no és cert. Sé que hi ha un grup que només són dones que es reuneixen, però que també depèn dels serveis socials. Són un grup de dones que es reuneixen amb na Victòria, que és una psicòloga que fa feina a serveis socials. Ella fa feina amb aquest grup des de fa molts anys, però totes són dones més grans que les de Binidones, perquè a Binidones hi ha gent de la meua edat o un poc més jove, però aquestes dones són més grans. Són dones que tradicionalment han estat educades i han viscut en cases i en famílies en què el patriarcat ha estat molt present. Així, elles estan acostumades a fer les feines de la casa, i són les que s'encarreguen de tot. Jo crec que na Victòria va crear aquets espai perquè elles poguessin alliberar-se una mica i poguessin xerrar de les seves coses i compartir les seves experiències amb altres que estan passant el mateix que elles. I na Victòria du aquest grup que es diu Espai de Dones. Després hi ha altres associacions que, sense ser feministes, tenen molta representació de dones, com per exemple els dimonis de Binissalem on hi ha moltes dones. Sense ser exactament associacions feministes les dones tenen la possibilitat de fer-hi moltes coses.

FM: Quines activitats fan aquí a Binissalem per crear consciència del feminisme i, sobretot ara, tu a l'escola?

SB: A Binissalem, com t'he dit abans, tot s'organitza a través de l'Ajuntament. A l'escola, nosaltres tenim un Pla d'igualtat de centre i cada any en aquest pla s'hi concreta una sèrie d'activitats que feien en l'àmbit del centre. A part d'aquestes activitats puntuals, que poden ser pel 25 de novembre o el 8 de març o l'11 de febrer, nosaltres a l'escola procurem que el feminisme sigui present en totes les àrees, que sigui una cosa transversal. Quan estàs estudiant història et preocupes per cercar dones importants en la història, o quan estàs estudiant diferents coses del currículum, que les dones hi siguin presents. A més a més, ara també ens trobem amb la necessitat de fer feina amb els nins, perquè és com que estem fent molta feina per visibilitzar i empoderar les dones, però els nins també s'han de sentir part d'aquest procés de canvi. Ara

per exemple, una de les activitats que farem l'any que ve serà visibilitzar homes que fan feines feminitzades, perquè moltes vegades es visibilitzen científiques, bombers o policies, però mai hem duit mestres d'infantil, infermers. Jo crec que ara ens hem de preocupar per treballar més aquest aspecte.

FM: Quins fets creus que s'han aconseguit amb el feminisme a Binissalem?

SB: A l'IES, amb l'assignatura que es fa a primer d'ESO per exemple, s'ha obtingut una cosa molt important que és entrar un paper a l'Ajuntament i reivindicar que a Binissalem hi hagi carrers amb nom de dones. És una acció que ja va fer Binidones l'any passat o l'altra i és una cosa molt important. Només donar visibilitat a totes aquestes actuacions amb el 8 de març ja és important. Enguany el 8 de març, gràcies a tota l'activitat coordinada que es va fer a través de les escoles i serveis socials, es va poder fer una marxa lila molt guapa. Es tracta d'anar visibilitzant coses. Per exemple, a Can Gelabert s'organitzen moltes coses i moltes presentacions de llibres que de vegades organitza l'Ajuntament i de vegades Binidones. Són petites passes per anar donant visibilitat, i com que a dins l'Ajuntament hi ha aquesta sensibilitat, s'estan fent moltes coses. Per exemple, aquell cartell que hi ha quan entres pel camí de Pedaç, de si passes de la violència masculista no t'aturis, és així que van visibilitzant. Aquest cartell ha creat controvèrsia, perquè hi havia homes que no s'hi sentien còmodes. I a poquet a poquet es tracta de fer aquestes passes.

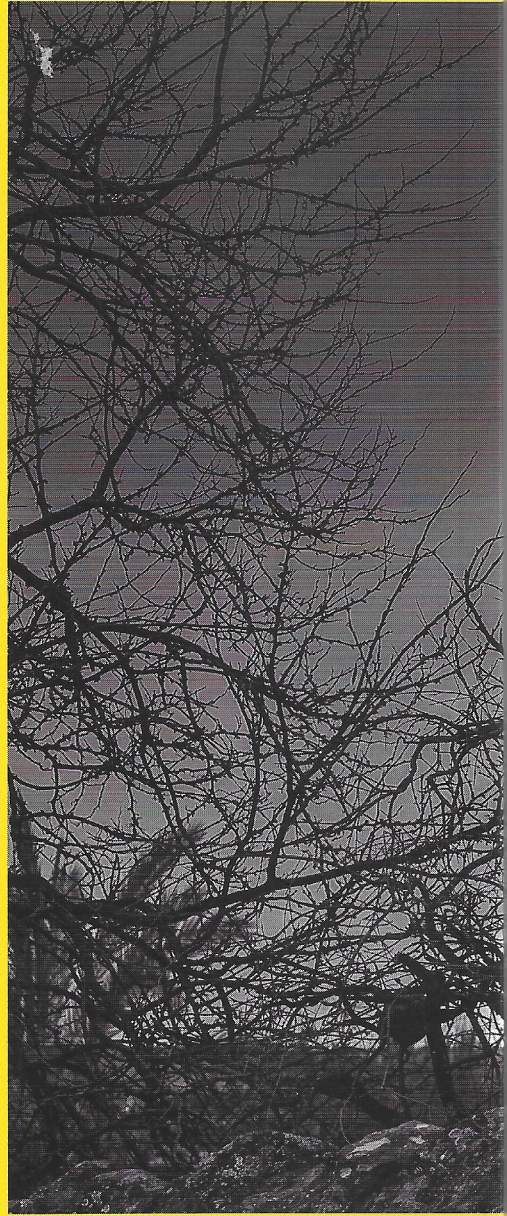
FM: Com va començar o es va iniciar al feminisme a Binissalem?

SB: Jo sé que Binidones fa quatre anys que existeix, però inicialment hi havia quatre o cinc dones que tenien ganes de reaccionar davant de situacions de violència. Va ser l'any passat, em pareix, que elles varen començar a fer cosetes i organitzar activitats, però va ser crec que l'any passat, pel setembre, que varen fer una reunió on havia d'anar tothom que hi estava interessat, i va haver-hi moltes dones que varen anar a aquesta reunió. Així en el grup de Binidones, que quedem un pic al mes, som un parell més. Ja no som les tres o quatre que quedàvem abans i a poc a poc, pel que jo conec, va començar per aquí. Però

tal vegada hi ha coses de més enrere que no conec.

FM: Quin creus que va ser l'impacte que ha tingut el feminisme a Binissalem aquesta darrera dècada?

SB: Fa deu anys que existeix aquest grup de serveis socials. Jo crec que el que fa amb aquestes dones és molt important. Per exemple, el sopar que s'organitza el 8 de març, un sopar de dones que es fa a Can Arabí, no estic segura quant de temps fa que se celebra, però abans de la pandèmia ja es feia.

AJUNTAMENT DE
BINISSALEM
BALEAR S

OBRA
CULTURAL
BALEAR
DELEGACIÓ DE BINISSALEM

Centre
de Professorat
Inca

CONSELLERIA
TURISME, CULTURA
I ESPORTS

institut d'estudis
balearics